

TEMIDA TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 4, godina 12. Decembar 2009.

Tema broja

ZLOČINI „BEZ ŽRTAVA“

Izdaju:

© Víktimološko društvo Srbije i „Prometej”, Beograd

Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje ili preštampavanje bez dozvole izdavača

Adresa redakcije:

Víktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a,
11000 Beograd, tel/fax: + 38111 3034232, e-mail: vds@eunet.rs

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, dr Slobodan Savić,
dr Ivana Stevanović i dr Mirjana Dokmanović

Počasni članovi Saveta časopisa:

dr Dušan Cotič,
dr Gerd Ferdinand Kirchhof (Nemačka, Japan) i dr Mark Groenhuijsen (Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

dr Nevena Petrušić

Zamenica glavne i odgovorne urednice / Urednica teme broja:

dr Vesna Nikolić-Ristanović

Sekretarka redakcije:

Marina Kovačević-Lepojević

Tehnička urednica:

Jasmina Nikolić

Redakcija časopisa:

dr Nevena Petrušić, dr Vesna Nikolić-Ristanović,
dr Slobodanka Konstantinović-Vilić,
dr Oliver Bačanović (Makedonija), dr Jo-Anne Wemmers (Kanada),
dr Biljana Simeunović-Patić, mr Ruth Jamieson (Velika Britanija), mr Sanja Ćopić
i Marina Kovačević-Lepojević

Idejno rešenje korica i kompjuterska obrada sloga:

Tatjana Stojković

UDK

343.98

ISSN

1450-6637

Tiraž:

500 primeraka

Štampa:

„Prometej”

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo:

Ministarstvo nauke Republike Srbije

TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU
Br. 4, godina 12. Decembar 2009.

Tema broja
Zločini „bez žrtava“

ČLANCI

Korupcija kao „kriminal belog okovratnika“ – međunarodnopravni instrumenti javne odgovornosti državnih funkcionera	
<i>Mirjana Dokmanović</i>	7
Corruption in Serbia: unique or a shared Balkan disease?	
<i>Petrus van Duyne</i>	
<i>Elena Stocco</i>	
<i>Miroslava Milenović</i>	29

OSTALE TEME

Povezanost obrazovanja roditelja i izloženosti učenika vršnjačkom nasilju u školskoj sredini	
<i>Nada Polovina</i>	
<i>Ivana Đerić</i>	59
Socijalna grupa i mobing	
<i>Vesna Baltezarević</i>	77
Zločini mržnje	
<i>Milica Kovačević</i>	93

PRIKAZI SKUPOVA

Žrtve u Evropi – 23. godišnja skupština Evropske pomoći žrtvama	
<i>Jasmina Nikolić</i>	105

Kriminologija i kriminalna politika između ljudskih prava i efektivne kontrole kriminaliteta – 9. konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju i krivično pravo	
<i>Jelena Dimitrijević</i>	109

PRIKAZI KNJIGA

Alexis A. Aronowitz Human Trafficking, Human Misery: the Global Trade in Human Beings	
<i>Jo-Anne Wemmers</i>	117
Wilma Smeenk, Marijke Malsch Family Violence and Police Response	
<i>Biljana Mihić</i>	121

Theme
Victimless crime

SPECIAL ISSUE ARTICLES

- Corruption as a „white-collar crime“ –
international legal instruments on public
accountability of public officials**
Mirjana Dokmanović..... 7
- Corruption in Serbia: unique or a shared
Balkan disease?**
Petrus van Duyne
Elena Stocco
Miroslava Milenović..... 29

OTHER ISSUE ARTICLES

- Parental education and exposure of female and
male students to bulling in school environment**
Nada Polovina
Ivana Đerić 59
- Social group and mobbing**
Vesna Baltezarević..... 77
- Hate crimes**
Milica Kovačević..... 93

CONFERENCE REVIEWS

- Victims in Europe – 23rd Annual Meeting
and Conference of Victim Support Europe**
Jasmina Nikolić 105
- Criminology and Crime Policy between
Human Rights and Effective Crime Control –
9th Annual Conference of the European Society
of Criminology**
Jelena Dimitrijević 109

BOOK REVIEWS

- Alexis A. Aronowitz
Human Trafficking, Human Misery: the Global
Trade in Human Beings**
Jo-Anne Wemmers 117
- Wilma Smeenk, Marijke Malsch
Family Violence and Police Response**
Biljana Mihić 121

TEMA BROJA

Zločini „bez žrtava“

Oblik kriminaliteta za koji se obično vezuje pojam zločina „bez žrtava“ (eng. „*victimless crime*“) jeste kriminalitet belog okovratnika. Ovaj oblik kriminaliteta obuhvata širok dijapazon kriminalnih ponašanja kojima se pojedincima, kompanijama i društvu nanosi ogromna materijalna i moralna šteta, poput: prevara u oblasti poslovnih operacija, na berzama, u zdravstvu, u farmaceutskoj industriji, u vezi osiguranja, prevara potrošača, sumnjivih transakcija, pranja novca, transakcija valutom, menicama i lažnim računima, malverzacija u vezi sa utajom poreza i sa privatizacijom, direktne i indirektne korupcije, utaja, zloupotreba službenog položaja, kršenja propisa o zaštiti na radu, o zaštiti životne sredine i slično.

Kao poseban oblik profesionalnog kriminaliteta, „kriminalitet belog okovratnika“ (*white collar crime*) prvi je definisao i opisao američki kriminolog Edwin Sutherland. Sutherland (Sutherland, 1940) ga je definisao kao zločin izvršen od lica sa visokim prestižnim i društvenim statusom u okviru zanimanja koje obavljaju. Za razliku od izvršilaca krivičnih dela iz okvira klasičnog kriminaliteta, koji se, prema tradicionalnoj klasnoj podeli, retraguju iz radničkih zanimanja („plavi okovratnici“), izvršioci kriminaliteta belog okovratnika su poslovni ljudi, činovnici („beli okovratnik“ se izvorno vezuje za činovnika, osobu koja radi u kancelariji) i lica koja imaju poseban društveni status, vlast, uticaj i moć.

S obzirom da u stvarnosti nije lako napraviti jasno razgraničenje ko je i u odnosu na koga u višem položaju, kao i s obzirom na okolnost da se slična dela vrše zloupotrebom najrazličitijih legalnih zanimanja, u novije vreme se kriminalitet belog okovratnika definiše šire – kao kriminalitet koji se vrši zloupotrebom legalnih zanimanja (Croall, 2001). Pri tome se pravi razlika između kriminaliteta u vezi sa zanimanjem i organizacionog ili korporacijskog kriminaliteta. Kriminalitet u vezi sa zanimanjem se vrši radi zadovoljavanja ličnih potreba izvršioca i uperen je najčešće protiv poslodavca (eng. *occupational crime*), dok organizacioni ili korporacijski kriminalitet (eng. *organisational or corporation crime*) vrše lica na važnim položajima u organizacijama, institucijama i korporacijama, radi ostvarivanja nezakonite dobiti za organizaciju, odnosno instituciju.

Štete od ovog oblika kriminaliteta su daleko veće nego kod klasičnih oblika kriminaliteta. One se ne sastoje samo u velikim materijalnim gubicima (zbog lažnog prikazivanja prihoda, korupcije, prevara sa cenama i kvalitetom

robe, multinacionalnom podmićivanju, „pranju prljavog novca“ i slično), već imaju za posledicu povređivanje, pa i smrt velikog broja ljudi jer se među najčešća krivična dela belog okovratnika ubrajaju ona koja se odnose na kršenje propisa o kvalitetu i higijenskoj ispravnosti hrane, propisa o zaštiti na radu ili zagađivanje čovekove okoline. Među najdrastičnije svetske primere za ovo poslednje spadaju havarija nuklearne elektrane u Černobilu i izlivanje gasa u Bopalu, koji su odneli na desetine hiljada ljudskih života i ostavili dugotrajne posledice na zdravlje velikog broja ljudi (Konstantinović-Vilić i dugi, 2009). U novije vreme, sve je više otkrivenih slučajeva ove vrste i u našoj zemlji.

Ipak, zbog nedovoljno izdiferenciranih žrtava, nedovoljno vidljive veze između kriminalnih ponašanja i posledica po žrtve, kao i nejasnih granica sa legalnim ponašanjima, široko je rasprostranjeno posmatranje ovog oblika kriminaliteta kao kriminaliteta ili zločina bez žrtava (Goodey, 2005). Sa tim u vezi je njegovo retko sagledavanje, posebno u našoj zemlji, iz viktimoške perspektive. Tome doprinosi i okolnost da se krivična dela iz njegovog okvira retko prijavljuju, jer žrtve i nemaju svest o sopstvenoj viktimizaciji, smatraju da to nije dovoljno ozbiljno ili ne veruju da će im prijavljivanje pomoći da nadoknade gubitak.

Upravo imajući u vidu zapostavljenost viktimoškog proučavanja kriminaliteta belog okovratnika u našoj zemlji, i u želji da podstaknemo istraživanja te vrste, odlučili smo da temu ovog broja Temide posvetimo ovom obliku kriminaliteta koji se često naziva i kriminalitetom „bez žrtava“.

Vesna Nikolić-Ristanović

Literatura

- Goodey, J. (2005) *Victims and Victimology: Research, Policy and Practice*, Essex: Pearson Education Limited
- Croall, H. (2001) *Understanding white collar crime*, Buckingham-Philadelphia: Open University Press
- Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V. i Kostić, M. (2009) *Kriminologija*, Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu
- Sutherland, E. (1940) White Collar Criminality, *American Sociological Review*, 5, str.1-12

TEMIDA
Decembar 2009, str. 7-28
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0904007D

Korupcija kao „kriminal belog okovratnika“ – međunarodnopravni instrumenti javne odgovornosti državnih funkcionera

MIRJANA DOKMANOVIĆ*

Polazeći od ogromne štete koju korupcija u javnim službama nanosi društvu, rad se bavi javnom odgovornošću domaćih državnih funkcionera. Daje se pregled međunarodnopravnih instrumenata za borbu protiv korupcije u javnim službama, prvenstveno onih usvojenih na nivou Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope. Ovi instrumenti definišu niz standarda za efikasnu i sveobuhvatnu borbu protiv korupcije izvođenje odgovornosti javnih službenika. Suzbijanje i sprečavanje korupcije zahteva sveobuhvatan i multidisciplinarni odgovor država. Pored predviđanja krivične odgovornosti i inkriminisanja korupcije kao krivičnog dela, od ključnog značaja je obelodanjivanje koruptivnih radnji državnih funkcionera i izvođenje njihove javne odgovornosti u vidu javne osude, javne opomene, razrešenja sa funkcije, konfiskacije imovine stečene korupcijom i drugih mera. U radu se navode mehanizmi unapređenja javne odgovornosti državnih funkcionera date u odnosnim instrumentima Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope, a koje su obavezujuće za države članice. Daju se i primeri dobrih praksi iz uporednog zakonodavstva.

Ključne reči: korupcija, međunarodne konvencije, javne službe, Ujedinjene nacije, Savet Evrope

---

* Docentkinja Fakulteta za evropske pravno-političke studije Univerziteta Singidumum, Sremska Kamenica i članica Viktimološkog društva Srbije. E-mail: mirad@eunet.rs

Uvodne napomene

U pogledu negativnih posledica za društvo, privredu, državu i njene građane, nema štetnijeg delovanja od korupcije i nema raširenije pojave od korupcije¹. Nema društva i države u kojoj ne postoji. Njenoj rasprostranjenosti doprinosi širok opseg radnji koje obuhvata: od „sitnih“ usluga i davanja „bezazlenih“ poklona „kao znak pažnje“, do sticanja bogatstva putem prelivanja javnih fondova u privatne džepove zloupotrebatim uticajima i položajima. Ova potonja je naročito pogubna, jer nanosi ogromnu ekonomsku štetu društvu, nacionalnoj ekonomiji i građanima, doprinosi klasnom raslojavanju i povećavanju socijalnih nejednakosti, uvećava siromaštvo neprivilegovanih slojeva, urušava demokratske institucije i poverenje u njih, povećava kriminal i opštu nesigurnost u društvu, ruši moralne vrednosti društva, preti političkoj stabilnosti, vladavini prava i razvoju. Korupcija otežava ili onemogućava neprivilegovanim građanima da ostvaruju osnovna prava, kao što su pravo na zapošljavanje, zdravlje, obrazovanje i informacije. Korupcija u državnim službama i u političkom sektoru je naročito opasna, jer organizovani kriminal ima interes da kontroliše ove sektore i utiče na politiku i privredu države.

Korupcija ugrožava i ekonomski oporavak nacionalnih ekonomija od posledica svetske monetarne i finansijske krize (Transparency International, 2009a). Novi izvori priliva ekonomске pomoći iz inostranstva u okviru ekonomskih stimulativnih paketa, kao i nacionalni podsticaji ekonomiji od strane javnih fondova o kojima odluke donose vlade, povećavaju mogućnosti zloupotrebe i korupcije. Ovome naročito pogoduje nedostatak mehanizama za kontrolu i praćenje trošenja ovih sredstava, što je često karakteristika siromašnih zemalja i zemalja u razvoju². S obzirom da se radi o „tamnoj zoni“, veoma je teško proceniti iznos štete nastale krađom javnih fondova. Svetska banka procenjuje da

---

¹ O poreklu i istorijskom razvoju korupcije vidi: Teofilović, N. (2005) Poreklo i pojavnvi vidovi korupcije, *Srpska politička misao*, br. 1-2/2005, god. 11, vol. 14, Beograd, str. 173-190.

² Rangiranje država po indeksu percepcije korupcije (Corruption Perception Index) koji vodi međunarodna organizacija Transparency International pokazuje da je stepen korupcije u obrnutoj srazmeri sa ekonomskom razvijenošću zemlje, stabilnošću demokratskih institucija i vladavini prava. Na vrhu rang liste su visoko razvijene zemlje (Novi Zeland, Danska, Švedska, Švajcarska, Finska i Holandija), dok su na dnu siromašne i politički nestabilne zemlje koje potresaju konflikti (Irak, Sudan, Mijanmar, Avganistan i Somalija). U 2009. godini, od 180 država, tri četvrtine nema zbir indeksa iznad 5 (raspon indeksa je od 1 za najveći indeks korupcije, do 10, za najmanji indeks korupcije). Republika Srbija je na 83. mestu sa indeksom korupcije 3,5. Izvor: <http://www.transparency.org>

ukupni iznos prekograničnih tokova kapitala nastalih kriminalnim i koruptivnim radnjama iznosi preko 1.6 triliona dolara godišnje, dok su procene drugih organizacija i eksperata čak i više (Transparency International, 2009b: 3).

Korupcija se javlja u svim oblastima javnog, privatnog i političkog sektora. Njen najjednostavniji oblik je podmićivanje javnih službenika. Što je viši položaj u državnoj hijerarhiji, veća su ovlašćenja službenika/funkcionera, te je za očekivati da će biti i veći pritisci na njega. Istovremeno, veća je i korist (imovinska i neimovinska) koju lica na tim položajima mogu ostvariti zloupotrebotom ovlašćenja, trgovinom uticaja i drugim radnjama koje su najčešće inkriminowane kao krivična dela. Stoga se one često nazivaju „kriminalom belih okovratnika“³. Što je na višem nivou, to je više prikiven i teže ga je otkriti, a izvršioce kazniti, jer sa rastom nivoa raste i moć koju koriste ne samo za koruptivne radnje, već i za njihovo zataškavanje. Ovi vidovi korupcije mogu da imaju veoma suptilne forme, kao što je donošenje uredbi kojima se modifikuje neki zakon i daju privilegije ili stavlja u povlašćeni položaj neka grupa lica ili pravnih entiteta. Za ovaj kriminal je karakteristično to što najčešće ne postoji žrtva u klasičnom smislu reči, s obzirom da je žrtva društvo u celini.

Imajući u vidu negativne posledice korupcije, sve države razvijaju antikorupcijsko zakonodavstvo i vode, manje ili više efikasne, politike sprečavanja i kažnjavanja raznih vidova korupcije. Razvoj međunarodne trgovine i međunarodnih finansijskih transakcija, kao i uticaj međunarodnih organizacija i korporacija doveo je do neslućenih mogućnosti koruptivnih radnji na međunarodnom nivou. Ona je stoga postala transnacionalna pojava čije suzbijanje zahteva saradnju i organizovan pristup država. U okviru Ujedinjenih nacija (UN) države su formulisale i usvojile niz međunarodnih instrumenata u ovoj oblasti, a to su učinile i mnoge druge međunarodne (Svetska banka, Svetska trgovinska organizacija i druge) i regionalne (Evropska unija, Savet Evrope, Organizacija američkih država, Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj i druge) organizacije. U nastavku rada daće se pregled glavnih međunarodnopravnih

³ Kovanicu „kriminal belog okovratnika“ (eng. *white-collar crime*) prvi je upotrebio Edwin Sutherland u svom delu „White Collar Crime“ (1949) kao sociološki fenomen više radi klasifikacije izvršilaca krivičnih dela nego samih krivičnih dela. Ovaj termin se kasnije razvijao tako da se danas odnosi na širok opseg nenasilnih krivičnih dela i izvršilaca u kojima su centralni elementi korupcija i prevara. (Ogren, 1973: 959)

instrumenata koji se odnose na suzbijanje korupcije i odgovornost domaćih⁴ državnih funkcionera.

Najvažniji međunarodnopravni instrumenti za borbu protiv korupcije državnih funkcionera

Na nivou Ujedinjenih nacija:

- Konvencija protiv korupcije (*General Assembly resolution 58/4: United Nations Convention against Corruption, 2003*)⁵ – Ova Konvencija je prvi sveobuhvatni i pravno obavezujući instrument UN za borbu protiv svih vidova korupcije. Konvencija uvodi niz novih međunarodnih standarda u ovoj oblasti koji se odnose na standardizaciju pojedinih termina, uključujući izraz „javni funkcioner”, uvođenje novih oblika međunarodne saradnje u krivičnom gonjenju, sudskom postupku i građanskim i upravnim stvarima, uvođenje načela povraćaja dobara, zamrzavanja, zaplene i konfiskacije imovine stečene korupcijom i novih oblika međusobne pravne pomoći država, kao što su zajednička istraga. Konvencija zahteva od država ugovornica da inkriminišu korupciju kao krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti. U cilju sprovođenja istrage i izvođenja dokaza države su ovlašćene da koriste posebne tehnike kao što su elektronsko praćenje i tajne operacije.
- Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (*General Assembly resolution 55/25: United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000*)⁶. Iako je pretežno usmerena na borbu protiv organizovanog kriminala, Konvencija ima nekoliko odredbi koje se odnose na feno-

---

⁴ Mnoge međunarodne organizacije i agencije, uključujući UN, EU, Evropsku banku za obnovu i razvoj i Organizaciju za ekonomsku saradnju i razvoj, usvojile su niz međunarodnih standarda ponašanja i odgovornosti međunarodnih službenika (primera radi, u međunarodnim poslovnim transakcijama), o čemu u ovome radu neće biti reči.

⁵ Republika Srbija je ratifikovala Konvenciju 5. decembra 2005. godine. Zakon o potvrđivanju Krivičnopravne konvencije o korupciji Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 2/2002 i Sl. list SCG – Međunarodni ugovori, br. 18 od 23.12.2005. Opširnije o ovoj Konvenciji vidi: Dokmanović, M. (2008) Konvencija Ujedinjenih nacija protiv korupcije i njeno prevođenje u nacionalno pravo, u: V. Matejić (ur.) *Tehnologija, kultura i razvoj*, Beograd: Udruženje Tehnologija i društvo; Institut Mihajlo Pupin; Centar za istraživanje razvoja nauke i tehnologije; Ekonomski fakultet Subotica, str. 65-73.

⁶ Ratifikovana 6. septembra 2001. godine

men korupcije. Tako zahteva inkriminisanje korupcije javnih službenika, kričnu i građansku odgovornost pravnih lica koja podmičuju javne službenike, mere prevencije, otkrivanja i kažnjavanja podmićivanja javnih službenika. Konvencija ustanavlja koncept „integriteta“ javnih službenika i obavezuje države ugovornice da nadležnim organima daju nezavisnost u otkrivanju i sprečavanju korupcije javnih službenika.

- Deklaracija protiv korupcije i podmićivanja u međunarodnim komercijalnim transakcijama (*General Assembly resolution 51/191: United Nations Declaration against Corruption and Bribery in International Commercial Transactions, 1996*) – Deklaracija zahteva od država članica UN da preduzmu delotvorne mere za borbu protiv svih oblika korupcije, podmićivanja i nezakonitih postupaka u međunarodnim komercijalnim transakcijama. Podmićivanje stranih javnih službenika i nezakonito bogaćenje javnih službenika treba da se propiše kao krivično delo. Osim toga, od država se traži da odbiju da pruže poresko oslobođanje za mito koji plate firme, da podstiču razvoj etičkih kodeksa poslovanja i da obezbede da propisi o bankarskim tajnama ne predstavljaju prepreku za vođenje istrage i sudskog postupka;
- Međunarodni kodeks ponašanja za javne službenike (*General Assembly resolution 51/59: Action against corruption – International Code of Conduct for Public Officials, 1996*) – Kodeks nabraja opšte principe etičkog ponašanja javnih službenika i reguliše pitanja sukoba interesa, prijavljivanja imovine, prihvatanja poklona i drugih usluga, poverljivih informacija i političke aktivnosti.

Na nivou Saveta Evrope:

- Građanskopravna konvencija o korupciji (*Civil Law Convention on Corruption, 1999*)⁷. Konvencija je jedinstveni međunarodnopravni dokument koji se bavi pitanjima građanskog prava i korupcije, kao što su naknada štete žrtvama korupcije, pravna odgovornost pojedinaca, odgovornost države za štetu nastalu korupcijom javnih službenika, zaštita zaposlenih koji izveste o korupciji, ažurnost računovodstva i revizije, pribavljanje dokaza, privremene mere za zaštitu prava i interesa stranaka u građanskim postupcima. Sprovođenje ove konvencije nadgleda Grupa država protiv korupcije (*Group of States against Corruption, GRECO*). Ova Konvencija Saveta Evrope

⁷ Zakon o potvrđivanju Građanskopravne konvencije o korupciji „Sl. glasnik“ br. 102/07

je otvorena i državama koje nisu njene članice ali su učestvovali u njenoj izradi i Evropskoj zajednici.

- Krivičnopravna konvencija o korupciji (*Criminal Law Convention on Corruption, 1998*)⁸. Glavni cilj ove Konvencije je razvoj zajedničkih standarda u vezi sa određenim delima korupcije kao što su aktivno i pasivno podmićivanje domaćih, stranih i međunarodnih državnih službenika, sudija, službenika međunarodnih sudova i parlamentarnih skupština, aktivno i pasivno podmićivanje u privatnom sektoru trgovina uticajem, pranje novca koji je dobit od krivičnih dela korupcije i krivična dela u računovodstvu. Konvencija nalaže ustanavljanje i primenu sankcija i drugih zakonodavnih i drugih mera za lišavanje imovine i sredstava stečenih korupcijom. Zahteva se i ustanavljanje specijalizovanih organa za borbu protiv korupcije, mera zaštite saradnika pravde i svedoka. Konvencija definiše i okvire za unapređenje međunarodne saradnje i uzajamne pomoći država u borbi protiv korupcije, uključujući ekstradiciju i razmenu informacija. Kao i Građanskopravna konvencija, i ova Konvencija je otvorena za pristupanje i državama koje nisu njene članice ali su učestvovali u njenoj izradi i Evropskoj zajednici, a njenu primenu nadgleda GRECO.
- Dodatni protokol uz Krivičnopravnu konvenciju o korupciji (*Additional Protocol to the Criminal Law Convention on Corruption, 2003*)⁹ – Ovaj Dodatni protokol uz Krivičnopravnu konvenciju, usvojen 15. maja 2003. godine, proširuje opseg lica protiv kojih država mora preduzeti krivične i druge mere u slučaju aktivnog i pasivnog podmićivanja. To su domaća i strana lica koja obavljaju funkcije arbitara i porotnika.
- Model kodeksa ponašanja javnih službenika (*Model Code of Conduct for Public Officials*) – Komitet ministara Saveta Evrope je 11. maja 2000. godine usvojio preporuku kodeksa ponašanja javnih službenika koji u svom dodatku sadrži Model kodeksa ponašanja. Dokument daje preporuke ponašanja javnim službenicima u svakodnevnim situacijama, kao što su nuđenje poklona, korišćenje javnih resursa i ophođenje sa bivšim javnim službenicima. Kodeks ističe značaj integriteta javnih službenika i odgovornost prepostavljenih u hijerarhiji. Pored toga, sadrži niz opštih principa koji se odnose, primera radi, na sukob interesa, nespojivost obavljanja dru-

⁸ Zakon o potvrđivanju Krivičnopravne konvencije o korupciji „Sl. list SRJ - Međunarodni ugovori”, br. 2/2002 i „Sl. list SCG - Međunarodni ugovori”, br. 18 od 23.12.2005.

⁹ Zakon o potvrđivanju Dodatnog protokola uz Krivičnopravnu konvenciju o korupciji „Sl. glasnik” br. 102/07

gih aktivnosti, zloupotrebu ovlašćenja, korišćenje službenih informacija i javnih resursa za lične svrhe i pravila ponašanja tokom napuštanja javne službe.

- Rezolucija (99) 5 Komiteta ministara (*Resolution (99) 5 of the Committee of Ministers of the Council of Europe: Agreement Establishing the Group of States against Corruption*) – Ovom Rezolucijom od 1. maja 1999. godine ustanovljena je Grupa država protiv korupcije (GRECO) sa ciljem unapređenja kapaciteta njenih članica za borbu protiv korupcije putem nadziranja aktivnosti na ovom planu. Nadzor se odnosi i na primenu Rezolucije Dvadeset vodećih principa u borbi protiv korupcije i drugih međunarodnih pravnih instrumenata iz Aktionog programa protiv korupcije koji je Komitet ministara usvojio 1996. godine.
- Rezolucija (97) 24 Komiteta ministara: Dvadeset vodećih principa u borbi protiv korupcije (*Resolution (97) 24 of the Committee of Ministers of the Council of Europe: Twenty Guiding Principles for the Fight against Corruption*) – Ova Rezolucija, izrađena od strane Multidisciplinarne grupe za korupciju¹⁰, sadrži osnovne direktive koje države članice moraju primenjivati u borbi protiv korupcije na nacionalnom i međunarodnom planu. Usvajajući multidisciplinarni prilaz borbi protiv ovog negativnog fenomena, dokument uključuje niz različitih elemenata kao što su unapređenje etičkog ponašanja i javne svesti, obezbeđenje koordinisane inkriminacije domaće i međunarodne korupcije, garantovanje nezavisnosti i autonomije organa koji se bave sprečavanjem, istragom, gonjenjem i izricanjem krivičnih dela korupcije, mere konfiskacije i oduzimanja imovine i sredstava stečenih korupcijom i ograničavanje imuniteta u pogledu istrage, gonjenja i sankcionisanja za korupciju.

Na nivou Evropske unije:

- Konvencija o borbi protiv korupcije koja uključuje zvaničnike Evropskih zajednica ili zvaničnike država članica EU (*Convention on the Fight against Corruption involving Officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union*);

---

¹⁰ Multidisciplinarna grupa o korupciji je ustanovljena kao rezultat 19. Konferencije evropskih ministara pravde održane na Malti 1994. godine

- Konvencija o zaštiti finansijskih interesa Evropskih zajednica (*Council of the European Union: Convention on the Protection of the European Communities' Financial Interests*);
- Protokol Konvencije o zaštiti finansijskih interesa Evropskih zajednica (*Council of the European Union: Protocol to the Convention on the protection of the European Communities' financial interests*);
- Drugi Protokol Konvencije o zaštiti finansijskih interesa Evropskih zajednica (*Second Protocol to the Convention on the protection of the European Communities' financial interests*).

Definisanje termina „korupcija“ u međunarodnom pravu

Uprkos razvijene međunarodnopravne regulative i delovanja država u ovoj oblasti, ne postoji jedinstvena, sveobuhvatna i opšte prihvaćena definicija korupcije. Pokušaji razvijanja jedinstvene definicije ometeni su raznim pravnim, kriminološkim, a u pojedinim zemljama i političkim problemima (United Nations Office on Drugs and Crime, 2004). Iz tog razloga najvažniji instrument UN protiv korupcije ne daje definiciju ovog fenomena, već navodi listu dela koje države ugovornice moraju inkriminisati i goniti po službenoj dužnosti. U članovima 15-25 ove Konvencije navode se ta dela. Ona koja se odnose na javni sektor uključuju podmićivanje domaćih i stranih javnih funkcionera (čl. 15-6), proneveru, zloupotrebu ili drugo nelegitimno korišćenje imovine od strane javnog funkcionera (čl. 17), zloupotrebu uticaja (čl. 18), zloupotrebu funkcije (čl. 19), nezakonito bogaćenje (čl. 20), pranje sredstava stečenih izvršenjem krivičnog dela (23) i ometanje pravde (čl. 25)¹¹.

Građanskopravna konvencija o korupciji Saveta Evrope za svoje potrebe definiše korupciju kao „zahtevanje, nuđenje, davanje ili primanje, direktno ili indirektno, mita ili bilo koje nezaslužene koristi ili njeno stavljanje u izgled, koje remeti pravilno obavljanje bilo koje dužnosti ili ponašanje koje se traži od primaoca mita, nezaslužene koristi ili koristi koja se stavlja u izgled“ (čl. 2). Usva-

---

¹¹ Krivični zakonik Republike Srbije (“Sl. glasnik RS” br. 72/09) inkriminiše sve navedene radnje: primanje mita (čl. 367), davanje mita (čl. 368), davanje i primanje mita u vezi sa glasanjem (čl. 156), zloupotreba službenog položaja (čl. 359), protivzakonito posredovanje (čl. 366), ometanje pravde (336b), kršenje zakona od strane sudije, javnog tužioca i njegovog zamenika (čl. 360 st. 2 i 3), nemomensko korišćenje budžetskih sredstava (čl. 362a), trgovina uticajem (366), pranje novca (čl. 231) i pronevera (čl. 364).

janje definicije olakšava međunarodnu saradnju u stvarima koje se odnose na građanske postupke u slučajevima korupcije, naročito u vezi sa pribavljanjem dokaza u inostranstvu i priznavanjem i izvršenjem stranih presuda.

Definisanje termina „domaći javni funkcioner“

Konvencija UN protiv korupcije daje definiciju pojedinih termina čime doprinosi njihovoj standardizaciji. Time se otklanjaju problemi koji nastaju zbog različitih formulacija i značenja koja nacionalna zakonodavstva daju pojedinim terminima. Stoga je izuzetno značajno da države ugovornice usklade domaću terminologiju sa onom iz Konvencije.

Prema definiciji datoј u članu 2(a) Konvencije, izraz „javni funkcioner“ obuhvata širok krug lica u državnoj, pokrajinskoj i lokalnoj administraciji. Pod „javnim funkcionerom“ se smatra:

- (i) svako lice koje vrši zakonodavnu, izvršnu, upravnu ili sudsku funkciju države ugovornice, bilo da je imenovano ili izabrano, bilo da je ona stalna ili privremena, plaćena ili neplaćena, bez obzira na rang tog lica;
- (ii) svako lice koje obavlja javnu funkciju, uključujući u javnom organu ili javnom preduzeću ili vrši javnu službu prema definiciji domaćeg zakonodavstva države ugovornice i na način kako se primenjuje pravo te države ugovornice u odnosnoj oblasti;
- (iii) svako drugo lice definisano u pravu države ugovornice kao javni funkcioner¹².

Nadalje, u smislu nekih posebnih mera sadržanih u Poglavlju II ove Konvencije, termin „javni funkcioner“ može označavati svako lice koje obavlja javnu funkciju ili vrši javnu službu prema definiciji zakonodavstva države ugovornice i shodno primeni u odnosnoj oblasti prava te države ugovornice.

U cilju definisanja izraza „javni službenik“ svaka država mora pojasniti kategorije koje su pomenute u članu 2(a)(i). Države ugovornice mogu dati širu definiciju „javnog službenika“, ali ona mora da obuhvati minimum sledeći krug lica:

---

¹² Za potrebe ovog rada koristi se data definicija iz Konvencije UN protiv korupcije, što znači da izrazi „državni funkcioner“ i „javni službenik“ imaju isto značenje.

- lica koja vrše zakonodavnu, izvršnu i administrativnu funkciju, uključujući šefove država, ministre i njihovo osoblje;
- članove nacionalnog zakonodavnog organa odnosno skupštine;
- lica na pravosudnim funkcijama (sudije i tužioci);
- lica koja obavljaju javnu funkciju, uključujući funkciju u javnom preduzeću¹³, zapoštene i menadžere;
- lica koja obavljaju bilo koju aktivnost u javnom interesu na osnovu prenetog ovlašćenja, kao što je ovlašćenje u vezi javnih nabavki;
- lica koja obavljaju javne usluge koje su kao takve definisane nacionalnim pravom, kao što su lekari i nastavnici;
- lica koja obavljaju funkciju koja je po nacionalnom zakonodavstvu definisana kao „javna“ odnosno „državna“; shodno tome, definicija „javnog službenika“ treba da obuhvati i vojne i policijske službenike.

Iako ova Konvencija to ne precizira, efikasna borba protiv korupcije zahteva da ova definicija obuhvati službenike odnosno funkcionere na svim nivoima vlasti, uključivši nacionalnu, regionalnu, pokrajinsku i lokalnu vlast (United Nations Office on Drugs and Crime, 2006). Iako međunarodni standardi u ovu definiciju ne uključuju funkcionere političkih stranaka i kandidate za političke funkcije, OECD (2007: 32) preporučuje da se nacionalni antikorupcijski zakoni obuhvate i ova lica, kao i ona koja nameravaju da postanu javni funkcioneri.

Krivičnopravna konvencija Saveta Evrope o korupciji ne daje posebnu definiciju, već usmerava da se izraz „državni službenik“ tumači u skladu sa definicijom „službenika“, „državnog funkcionera“, „gradonačelnika“, „ministra“ ili „sudije“ po nacionalnom krivičnom zakonodavstvu¹⁴ (čl. 1a).

---

¹³ Pod „javnim preduzećem“ podrazumeva se svako preduzeće u kojoj država ima većinsko učešće.

¹⁴ Krivični zakonik Republike Srbije („Sl. glasnik“ br. 72/09) (čl. 112, st. 3) službenim licem smatra: (1) lice koje u državnom organu vrši službene dužnosti; (2) izabrano, imenovano ili postavljeno lice u državnom organu, organu lokalne samouprave ili lice koje stalno ili povremeno vrši službene dužnosti ili službene funkcije u tim organima; (3) lice u ustanovi, preduzeću ili drugom subjektu, kojem je povereno vršenje javnih ovlašćenja, koje odlučuje o pravima, obavezama ili interesima fizičkih ili pravnih lica ili o javnom interesu; (4) službenim licem smatra se i lice kojem je faktički povereno vršenje pojedinih službenih dužnosti ili poslova; (5) vojno lice. Prema stavu 6 ovog člana, vojnim licem se smatra ne samo profesionalni vojnik i vojnik na odluženju vojnog roka, već i student vojne akademije, učenik vojne škole, lice iz rezervnog sastava dok se kao vojni obveznik nalazi na vojnoj dužnosti i civilno lice koje vrši određenu vojnu dužnost. Stav 5 navodi da se odgovornim licem smatra i „službeno lice kad su u pitanju krivična dela kod kojih je kao izvršilac označeno odgovorno lice, a u ovom zakoniku nisu predviđena u glavi o krivičnim delima protiv službene dužnosti, odnosno kao krivična dela službenog lica“.

Za potrebe ovog rada koristi se data definicija iz Konvencije UN protiv korupcije, koji objedinjuje izraze „državni funkcioner“ i „javni službenik“. To znači da se pod ovim izrazima u radu podrazumevaju nosioci javnih ovlašćenja u najširem smislu reči: državni službenici na svim nivoima u užem (šef države, ministri, državni činovnici, pripadnici policije, carinskih službi i vojske) i širem smislu (članovi upravnih odbora javnih preduzeća, profesije u javnom sektoru kao što su nastavnici, lekari, advokati i novinari) i političari na izbornim funkcijama (predsednici stranaka i slično).

Mehanizmi za unapređenje javne odgovornosti državnih funkcionera

Postojanje efikasnih mehanizama za predviđanje krivične odgovornoosti državnih funkcionera za korupciju doprinose jačanju javne odgovornosti, s obzirom da imaju preventivnu ulogu odvraćanja od korupcije. Slabi mehanizmi u ovoj oblasti otvaraju vrata podmićivanju i zloupotrebi javnih funkcija. Krivična odgovornost povlači za sobom javnu odgovornost, dok, s druge strane, utvrđena javna odgovornost ne mora da povuče za sobom i krivično gonjenje.

Najtipičnije karakteristike korupcije su nevidljivost i prikrivenost. Stoga se administrativna korupcija lakše suzbija povećanim nadzorom i primerenijom organizacijom službi javnog sektora (Pupavac i Drakulić, 2008: 83), kao i stavljanjem njihovog rada pod lupu javnosti. Većom transparentnošću rada javnih službi i izabranih funkcionera može se postići ne samo veća odgovornost i poboljšati kvalitet njihovog rada, već se to čini uz najmanje troškove (Pope, 2004: xix).

Javna odgovornost državnih funkcionera podrazumeva primenu niza različitih mera, od javne opomene i javne osude, do disciplinske odgovornoosti, novčane kazne, suspenzije, razrešenja sa funkcije i stalne ili privremene zabrane obavljanja javne delatnosti. Za razliku od mera krivične odgovornosti čije je izvođenje dugotrajno zbog prirode krivičnog postupka i složenosti izvođenja dokaza, postupak izricanja i sprovođenja mera predviđanja javne odgovornosti je znatno kraći i jednostavniji, te je stoga sa stanovišta prevencije efikasniji. Kako bi ove mere bile efikasne i doprinele smanjivanju i sprečavanju korupcije u javnim službama, moraju se obelodaniti odnosno sa njima se mora upoznati javnost. Društvo u celini, odnosno njeni neprivilegovani članovi, najveće su žrtve koruptivnih radnji državnih funkcionera, te je njihovo uklanjanje sa javnih položaja koje zloupotrebljavaju od najvećeg značaja.

Javna odgovornost državnih funkcionera se ogleda i u odgovornosti države za njihove koruptivne radnje. Oštećena lica su, naime, ovlašćena da u takvim slučajevima potražuju naknadu štete od države.

Malo je, međutim, država koje su antikorupcijske odredbe i odgovornost državnih funkcionera unele u svoje ustave. Primer dobre prakse je Ustav Filipina iz 1987. godine koji sadrži čak 18 odredaba o javnoj odgovornosti državnih funkcionera. Te odredbe se odnose na postupak razrešenja najviših funkcionera, uključujući i predsednika, osnivanje službi ombudsmana i specijalnog tužioca, povraćaj državne imovine koju su njeni funkcioneri pribavili na nezakonit način, deklaraciju imovine i obaveza, zabranu zaključivanja ugovora o zajmu i drugih poslovnih finansijskih sporazuma između visokih državnih funkcionera i finansijske institucije koja se nalazi u državnom vlasništvu ili pod njenom kontrolom (Pope, 2004: 271). Ustav Južnoafričke republike iz 1996. godine takođe sadrži odredbu (čl. 195) o osnovnim vrednostima i načelima kojima se rukovodi javna administracija, među kojima su odgovornost, nepričasno postupanje, zadovoljavanje potreba ljudi, ekonomično i delotvorno korišćenje sredstava i unapređivanje visokih standarda profesionalne etike (Pope, 2004: 95).

Prema međunarodnopravnim standardima, najvažniji mehanizmi za javnu odgovornost državnih funkcionera su postojanje antikorupcijske legislative, strategije, politike i prakse; kodeks ponašanja; politička „neutralnost“; transparentnost izbora rada i prestanka funkcija državnih funkcionera; transparentnost javnih nabavki i javnih finansija; mere zaplene i konfiskacije imovine; zaštita podnosioca prijava, svedoka, veštaka i žrtava; nadoknada štete; mere za sprečavanje pranja novca; eliminisanje bankarske tajne; podnošenje javnih i periodičnih izveštaja; nezavisnost sudstva i tužilaštva; nezavisna tela i specijalizovani organi; nezavisnost medija, nepristrasno izveštavanje i obuka novinara; pristup informacijama od javnog značaja; unutrašnja kontrola; deklaracija imovine i prihoda uz kontrolu imovine i stila života državnih funkcionera. Jačanju javne odgovornosti državnih funkcionera i sprečavanju korupcije doprinosi suzbijanje korupcije u privatnom sektoru i jačanje uloge građana i civilnog sektora, kao i efikasna saradnja sa organima za primenu zakona, između nacionalnih organa, nacionalnih organa i privatnog sektora i međunarodna saradnja i pomoć.

Efikasno antikorupcijsko zakonodavstvo, antikorupcijska politika i praksa

Antikorupcijsko zakonodavstvo se ne iscrpljuje sa krivičnim zakonom i inkriminisanjem raznih vidova korupcije. To je samo tek jedna od niza oblasti u kojima država treba da predvidi i primenjuje delotvornu regulativu radi suzbijanja tako raširene i složene pojave kao što je korupcija. Osim sankcionisanja svih vidova korupcije, preduslov za javnu odgovornost državnih službenika je postojanje delotvorne i sveobuhvatne preventivne politike i strategije uz odgovarajuću zakonsku regulativu u raznim oblastima, kao što su mediji i javno informisanje, slobodan pristup informacijama od javnog značaja, sprečavanje sukoba interesa, javne nabavke, oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela, sistem javnih finansija, sistem državne uprave, sistem teritorijalne autonomije i lokalne samouprave, razvoj civilnog društva, kontrola imovine i životnog stila funkcionera, privilegije i imuniteti, privatno-korporativni sektor, izborni sistem, služba ombudsmana, zaštita žalilaca, sudsko razmatranje zakonitosti upravnih akata, konkurenčija i eliminisanje monopolskog ponašanja u privredi i tako dalje. Delotvorna antikorupcijska politika podrazumeva da efikasnu, nepristrasnu primenu zakona i vladavinu prava, postojanje i primenu dobro osmišljene nacionalne strategije i političkih mera u svim ovim oblastima.

Transparentnost izbora, rada i prestanka funkcija državnih funkcionera

Kako bi se smanjila mogućnost korupcije državnih funkcionera, sve faze njihovog izbora, rada i prestanka rada moraju biti javni i vođeni prema unapred utvrđenim jasnim, nepristrasnim i javnim merilima. U ovom smislu Konvencija UN protiv korupcije obavezuje države ugovornice da unapređuju sisteme angažovanja, zapošljavanja, unapređivanja i penzionisanja državnih službenika, uključivši i neizborne javne funkcionere (čl. 7). Ovi sistemi treba da se zasnivaju na načelima efikasnosti i transparentnosti, kao i na osnovu objektivnih kriterijuma kao što su rezultati rada, stručnost i pravičnost. Za izbor na pojedine javne funkcije koje se smatraju naročito podložnim korupciji država treba da propiše odgovarajuće uslove izbora, imenovanja, premeštaja i razrešenja. Kriterijumi za kandidovanje i izbor na javne funkcije, kao i sprečavanje sukoba interesa, treba da budu propisani odgovarajućim zakonima i upravnim merama, usklađenim sa načelima i standardima iz ratifikovanih međunarodnih dokumenata u ovoj oblasti.

Konvencija ističe značaj i odgovarajućeg podsticajnog nagrađivanja funkcionera i pravičnog raspon plata, kao i njihove obuke radi podizanja svesti o rizicima korupcije svojstvenim u vršenju tih funkcija. Transparentnost se zahteva i u finansiranju kandidatura za izbornu javnu funkciju kao i za finansiranje političkih stranaka.

Transparentnost u javnim nabavkama i upravljanju javnim finansijama

Konvencija UN protiv korupcije zahteva od država ugovornica da uspostavi sisteme najviših nabavki zasnovane na transparentnosti, nadmetanju i objektivnim kriterijumima za donošenje odluka (čl. 9 st. 1). Mere za povećanje transparentnosti u upravljanju javnim finansijama treba da obuhvataju, između ostalog, postupke za usvajanje državnog budžeta, blagovremeno podnošenje izveštaja o prihodima i rashodima, sistem knjigovodstvenih i revizorskih standarda i nadzora nad njima, delotvorne i efikasne sisteme upravljanja rizikom i interne kontrole i korektivne mere u slučaju nepoštovanja uslova utvrđenih ovom Konvencijom (čl. 9 st. 2). Konvencija obavezuje i na preduzimanje građansko-pravnih i upravnih mera radi očuvanja integriteta knjigovodstvenih knjiga, podataka, finansijskih izveštaja i drugih dokumenata koji se odnose na javne prihode i rashode, kao i mera za sprečavanje falsifikovanja tih dokumenata.

Kodeksi ponašanja državnih funkcionera

Uvažavajući značaj etičnosti državnih funkcionera za dobro funkcionisanje javnih službi u korist države i građana, Generalna skupština UN je usvojila Međunarodni kodeks ponašanja kao deo Rezolucije 51/50 Akcija protiv korupcije i preporučila državama članicama da ga koriste kao sredstvo u borbi protiv korupcije. U fokusu ovog Kodeksa su sukob interesa, obelodanjivanje imovine, prihvatanje poklona i drugih povlastica, poverljive informacije i političke aktivnosti. Kontrola imovine je veoma važan instrument, jer je opšta sumnja (čija se osnovanost, na žalost, često potvrđuje) da se državni službenici (činovnici i njihovi politički gospodari) bogate na račun države, pa se pozivi na praćenje imovinskog stanja državnih funkcionera, a posebno onih koji su na položajima gde se donose značajne odluke, čuju sa svih kontinenata (Pope, 2004: 157).

Stoga Konvencija UN protiv korupcije nalaže državama da unapređuju integitet, poštenje i odgovornost javnih funkcionera i da primenjuju standarde ponašanja za korektno, časno i pravilno obavljanje javnih funkcija (čl. 8). U tom

---

cilju države se obavezuju da uvedu mere i sisteme kojima se od javnih funkcionera zahteva da odgovarajućim organima daju izjave u vezi, između ostalog, sa svojim drugim aktivnostima, zaposlenjem, investicionim ulaganjima, imovinom i poklonima znatne vrednosti ili koristima iz kojih može proizaći sukob interesa u odnosu na njihov rad u svojstvu javnih funkcionera. U skladu sa ovim merama treba da se omogući preduzimanje disciplinskih i drugih mera protiv javnih funkcionera koji krše kodekse ili standarde predviđene ovom Konvencijom.

Mnoge države su usvojile kodeks ponašanja za državne funkcionere, uključujući ministre i članove parlamenta (Pope, 2004: 276-280). Kodeks ponašanja zaposlenih u javnom sektoru u Južnoj Australiji dobar je primer modela u ovoj oblasti koji obuhvata niz principa za odgovornost državne administracije i vlade (principi vezani sa nepristrasnošću, sukobom interesa, primanjem poklona, sprečavanjem gubitaka, jednake mogućnosti, obelodanjivanje informacija, javno komentarisanje, političke aktivnosti na javnom mestu, korišćenje vladinih motornih vozila i drugo). Ovaj primer uključuje i pitanja krivičnog prava, kao što su podmićivanje, korupcija, zloupotreba službe, iznuda, pretnja i osveta.

Fidži je pravila ponašanja za sve nosioce javnih funkcija ugradio u svoj Ustav (1997) i obavezao parlament da putem zakona obezbedi primenu tih pravila. Nemačka Direktiva savezne vlade o sprečavanju korupcije u saveznoj administraciji (1998) nalaže, između ostalog, rotaciju radnika na određenim poslovima, postavljanje kontakt osobe za prevenciju korupcije, razdvajanje funkcija planiranja, odlučivanja i plaćanja u postupku javnih nabavki, uključivanje antikorupcijskih klauzula u ugovore i obavezu traženja prethodne saglasnosti nadređenih za prihvatanje poklona. Sveindijska pravila za vršenje poslova u javnim službama (1968) odnose se i na pitanja zapošljavanja bližih rođaka, zapošljavanje na drugom mestu i aktivnosti na berzi. Irski zakon o etici javnih službi (1995) nalaže da članovi parlamenta i nosioci nekih drugih javnih funkcija obelodane svoje interesu. Malta takođe primenjuje Etički kodeks članova predstavničkog doma (1995) koji ustanovljava standarde ispravnog ponašanja ovih funkcionera. Novozelandski Kodeks ponašanja u javnim službama (1997) postavlja minimalne standarde za integritet i ponašanje u javnim službama kao osnov za kodekse koji donose pojedini rukovodioci odeljenja. Savet OECD je 1998. godine usvojio Principe za upravljanje etikom u javnim službama i preporučio državama članicama da usvoje ove principe kako bi obezbedile dobro funkcionisanje svojih javnih službi.

UN i druge međunarodne i regionalne organizacije su formulisale standarde za kodekse ponašanja za pojedine javne službenike u određenim delat-

nostima, kao što su nosioci pravosudnih funkcija, advokati¹⁵, novinari, službenici koji sprovode zakonske prisilne mehanizme¹⁶ i pripadnici medicinske profesije¹⁷ i carinskih službi¹⁸.

Zamrzavanje, zaplena i konfiskacija imovine stečene korupcijom

Dosledno sprovođenje antikorupcijskih propisa kojima se oduzimaju imovina i sredstva stečene korupcijom predstavljaju jedno od najefikasnijih sredstava za uzdržavanje i odvraćanje od korupcijskih radnji, s obzirom da je njihov cilj upravo sticanje imovinske ili neke druge koristi. Ove mere su čak mnogo efikasnije od sankcionisanja, te stoga antikorupcijske politike ne daju mnogo rezultata ukoliko se pretežno baziraju na krivičnom gonjenju i kažnjavanju.

Konvencija UN stoga posvećuje veliku pažnju ovom pitanju. Povraćaj imovine je jedno od osnovnih načela ove Konvencije kojoj je posvećeno celo Poglavlje V Član 31 obavezuje države ugovornice da omoguće „u najvećoj mogućoj meri u okviru svog pravnog sistema“ konfiskaciju sredstava i imovine stečene korupcijom ili čija vrednost odgovara vrednosti tih sredstava. Ukoliko su ta sredstva zamenjena u drugu imovinu, ona takođe podležu zapleni i konfiskaciji, kao i prihodi ili druge koristi koje proisteknu iz tih sredstava. Kako bi se omogućilo sprovođenje ovih mera, države moraju ovlastiti svoje sudove i druge nadležne organe da nalože da se im se bankarski, finansijski i komercijalni podaci stave na raspolaganje ili zaplene.

Krivičnopravna konvencija protiv korupcije Saveta Evrope takođe nalaže konfiskaciju sredstava i dobiti stečenih korupcijom (čl. 23).

---

¹⁵ Međunarodna advokatska komora je 1956. godine usvojila Međunarodni etički kodeks, a 1990. Standarde za nezavisnost advokatske profesije. Osmi kongres UN o prevenciji kriminala i tretmanu prekršilaca je formulisao Osnovne principe o ulozi advokata (1990).

¹⁶ UN su usvojile Kodeks ponašanja za službenike u ovoj oblasti 1979. godine.

¹⁷ Rezolucija 37/194 od 18. decembra 1982. godine, Principi etike medicinske profesije, posebno one koja je od značaja za ulogu zdravstvenih radnika u zaštiti zatvorenika i pritvorenih lica od mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg tretmana i kažnjavanja

¹⁸ Deklaracija Svetske carinske organizacije (1993) navodi da korumpirane carinske službe ne donose državi odgovarajući iznos prihoda, nisu delotvorne u borbi protiv nelegalne trgovine i predstavljaju prepreku porastu međunarodne trgovine i privrednom rastu.

Zaštita podnosioca prijava, svedoka, veštaka i žrtava

Države moraju predvideti odgovarajuće mere pružanja zaštite od bilo kog neopravdanog postupanja prema licu koje nadležnom organu prijavi u dobroj nameri i na razumnoj osnovi bilo koje činjenice koje se odnose na krivična dela korupcije predviđene Konvencijom UN (čl. 33).

Konvencija UN nalaže ugovornicama da preduzmu mere zaštite od potencijalne odmazde ili zastrašivanja svedoka i veštaka koji svedoče u vezi sa krivičnim delima korupcije, uključujući i njihove rođake i druga bliska lica ukoliko je to potrebno (čl. 32). Ova odredba se primenjuje i na žrtve ukoliko su one svedoci. Sugerisane mere zaštite obuhvataju fizičku zaštitu, preseljenje, zabranu ili ograničenje objavljivanja informacija koja se odnose na identitet i prebivalište tih lica, te izvođenje dokaza i svedočenje na bezbedan način (kao što su video tehnika).

Nadoknada štete

Države su obavezne da obezbede nadoknadu štete licima i entitetima koji su pretrpeli štetu kao rezultat dela korupcije (čl. 35 Konvencije UN). Ovoj problematiči je posvećena Građanskopravna konvencija Saveta Evrope o korupciji. Prema njenim odredbama, nadoknada može da obuhvati materijalnu i nematerijalnu štetu i izmaklu dobit (čl. 3 st. 2). Konvencija ukazuje na odgovornost države ukoliko je šteta nastala kao posledica koruptivnih radnji njenih službenih lica u vršenju njihovih dužnosti (čl. 5). U tom slučaju oštećeni mogu da potražuju naknadu od države. Ugovori koji omogućuju korupciju moraju se proglašiti ništavim (čl. 8). Konvencija obavezuje i na periodično i verodostojno izveštavanje o finansijskom poslovanju preduzeća i reviziju ovih izveštaja (čl. 10).

Saradnja sa organima za primenu zakona i između nacionalnih organa

Konvencija UN nalaže ugovornicama da podstiču lica koja učestvuju ili su učestvovala u izvršenju nekog akta korupcije da prijavljuju izvršioce, te da pomažu nadležnim organima da se od njih oduzmu sredstva stečena korupcijom i povraćajem tih sredstava (čl. 37, st. 1). Član 37 daje državama mogućnost da predvide blažu kaznu (st. 2) i imunitet (st. 3) za optuženo lice koje u znatnoj meri sarađuje u istrazi ili krivičnom gonjenju za korupciju, kao i mere zaštite iz člana 32 koje uživaju svedoci, veštaci i žrtve.

Delotvorna antikorupcijska politika podrazumeva i efikasnu saradnju između državnih organa, kao i tih organa i državnih funkcionera. Ta saradnja može obuhvatiti obaveštavanje organa o osnovanosti nekog dela korupcije i razmenu potrebnih informacija (čl. 38 Konvencije UN).

Eliminisanje bankarske tajne

Konvencija UN protiv korupcije (čl. 31 st. 7 i čl. 40) i Krivičnopravna konvencija Saveta Evrope (čl. 23 st. 2) obavezuje države da u slučaju vođenja istrage o krivičnim delima korupcije obezbede u okviru svog pravnog sistema odgovarajuće mehanizme za prevazilaženje prepreka koje bi se mogle pojavitи zbog primene propisa o bankarskoj tajni.

Podnošenje javnih i periodičnih izveštaja

U cilju povećanja transparentnosti rada državne uprave, države ugovornice Konvencije protiv korupcije su dužne da preduzimaju niz mera koje obuhvataju, između ostalih, pojednostavljenje upravnih postupaka kako bi se olakšao pristup javnosti organima nadležnim za donošenje odluka, usvajanje postupaka i propisa kojima se omogućava javnosti da dobije informacije o organizaciji, funkcionisanju i postupcima za donošenje odluka državne uprave koji su od interesa za javnost (čl. 10). U ovom izveštavanju mora se voditi računa o zaštiti privatnosti i ličnih podataka. Obaveza objavljivanja informacija podrazumeva i periodične izveštaje o rizicima korupcije u državnoj upravi.

Nezavisnost sudstva i tužilaštva

Konvencija UN protiv korupcije podvlači značaj nezavisnosti sudstva i tužilaštva u borbi protiv korupcije. Stoga u članu 11 obavezuje države ugovornice da preduzima mere za jačanje integriteta i za sprečavanje mogućnosti korupcije u sudstvu, koje mogu obuhvatiti pravila ponašanja nosioca pravosudnih funkcija.

UN su usvojile i nekoliko specifičnih dokumenata u ovoj oblasti. Na Sedmom kongresu UN o prevenciji kriminala i tretmanu prestupnika 1985. godine doneti su Osnovni principi nezavisnosti u pravosuđu, a Ekonomski i socijalni savet UN je 1989. godine usvojio Procedure za implementaciju osnovnih principa nezavisnosti u pravosuđu. Oni se bave pitanjima kao što su javnost, obezbeđenje resursa, periodično izveštavanje i tehnička pomoć.

Centar za nezavisnost sudija i advokata je 2000. godine definisao Okvir za politiku sprečavanja i eliminisanja korupcije i obezbeđivanje nepristrasnosti sudskega sistema koji je namenjen vladama, međunarodnim finansijskim institucijama i pripadnicima pravosuđa i advokatima. Međunarodna advokatska komora je 1982. godine usvojila Minimum standarda za sudsку nezavisnost koji govore o odnosu sudija sa sudsakom i izvršnom vlašću, uslovima i vrstama imenovanja sudija, disciplinskim merama i razrešenjima.

Nezavisna tela i specijalizovani organi za borbu protiv korupcije

Efikasna antikorupcijska politika podrazumeva delovanje posebnog tela za sprečavanje korupcije. Ovo pitanje je istaknuto i u Konvenciji UN čiji član 6 nalaže državama da formira tela za primenu antikorupcijskog zakonodavstva, kao i da šire znanje o sprečavanju korupcije. Efikasnost rada ovih tela zavisi od stepena njihove nezavisnosti, pa se države obavezuju da omoguće njihovo delovanje neometano od bilo kakvog neopravdanog uticaja, te da im obezbede neophodna materijalna sredstva za rad, kvalifikovano osoblje i njihovu obuku. Ta tela mogu biti nezavisne agencije za borbu protiv korupcije, a u ovom sektoru značajnu ulogu ima i institucija ombudsmana.

Države su tako dužne da upoznaju građane o postojanju i nadležnostima posebnih tela za borbu protiv korupcije, te da im omoguće pristup u cilju prijavljivanja, uključujući i anonimno, bilo kojih slučajeva za koje se može smatrati da predstavljaju krivično delo predviđeno Konvencijom UN (čl. 13 st. 2). Države su obavezne i da uspostave tela ili lica specijalizovana za borbu protiv korupcije, kojima takođe mora biti obezbeđena nezavisnost.

Jačanje uloge građana i civilnog sektora

Imajući u vidu da uspešno suzbijanje korupcije često i u velikoj meri zavisi od saradnje državnih organa sa pojedincima i grupama van javnog sektora, kao što su civilno društvo, nevladine organizacije i organizacije lokalnih zajednica, Konvencija UN protiv korupcije nalaže državama da preduzimaju odgovarajuće mere za podsticanje njihovog aktivnog učešća u ovoj oblasti. U tom cilju član 13 ove Konvencije predviđa sledeće mere:

- (a) jačanje transparentnosti i veći doprinos javnosti procesima odlučivanja;
- (b) obezbeđenje efikasnog pristupa javnosti informacijama;

- (c) preuzimanje aktivnosti javnog informisanja koje doprinose netolerisanju korupcije, kao i programa javnog obrazovanja, uključujući školske i fakultativne nastavne programe;
- (d) poštovanje, unapređenje i zaštita slobode traženja, primanja, objavljivanja i širenja informacija u vezi s korupcijom. Ta sloboda može podlegati izvensim ograničenjima, ali ograničenja mogu biti samo ona koja su predviđena zakonom i potrebna su radi poštovanja prava ili ugleda

Završne napomene

Pregled instrumenata Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope za suzbijanje korupcije u javnim službama ukazuje koliko je to značajan i složen zadatak koji zahteva sveobuhvatni i multidisciplinarni pristup država. Dati međunarodni standardi predstavljaju dobro polazište za unapređenje prevencije i sankcionisanja korupcije u javnim službama i na najvišim državnim nivoima. U ostvarenju ovog cilja najviše se postiže obezbeđivanjem javnosti njihovog rada, s obzirom da javne službe moraju biti u službi javnosti, kako im to i samo ime kaže. U „podupiranju“ političke volje za implementaciju zakona (koji su često samo mrtvo slovo na papiru upravo zbog manjka političke volje za njihovo sprovođenje) najveću ulogu imaju nezavisni nadzirači (kao što je ombudsmen), nezavisno, nepristrasno i obavešteno sudstvo i obavešteni građani. To uključuje dosledno i nepristrasno izvođenje javne odgovornosti državnih funkcionera. U zemljama (kao što je Republika Srbija) u kojima je javna odgovornost prazna reč, povećanju poštenja i čestitosti državnih funkcionera najbrže bi doprinelo smenjivanje i razrešenje korumpiranih funkcionera i oduzimanje imovine i sredstava stečenih zloupotrebotom ovlašćenja i uticaja.

Literatura

Dokmanović, M. (2008) Konvencija Ujedinjenih nacija protiv korupcije i njeno prevođenje u nacionalno pravo, u: V. Matejić (ur.) *Tehnologija, kultura i razvoj*, Beograd: Udruženje Tehnologija i društvo; Institut Mihajlo Pupin; Centar za istraživanje razvoja nauke i tehnologije; Ekonomski fakultet Subotica, str. 65-73.

Ogren, R. W. (1973) The ineffectiveness of the criminal sanction in fraud and corruption cases: Loosing the battle against white-collar crime, *American Criminal Law Review*, 11 (4), 959-988.

Pope, J. (2004) *Antikorupcijski priručnik: Suprotstavljanje korupciji kroz sistem društvenog integriteta*. Beograd: Transparentnost – Srbija.

Pupavac, D., Drakulić, D. (2008) Korupcija – longituda država Zapadnog Balkana, u V. Matejić (ur.). Beograd: Udruženje Tehnologija i društvo; Institut Mihajlo Pupin; Centar za istraživanje razvoja nauke i tehnologije; Ekonomski fakultet Subotica.

Transparency International (2009a) *Corruption threatens global economic recovery, greatly challenges countries in conflicts*, preuzeto 26. novembra 2009. sa: http://www.transparency.org/news_room/latest_news/press_releases/2009/2009_11_17_cpi2009_en

Transparency International (2009b), Recovering stolen assets: A problem of scope and dimension, *Working Paper*, 01/2009, Berlin: Transparency International

United Nations Office on Drugs and Crime (2006) *Legislative guide for the implementation of the United Nations Convention against Corruption*. New York: United Nations.

United Nations Office on Drugs and Crime. (2004) *The Global Programme against Corruption: UN Anti-corruption Toolkit* (3rd izd.). Vienna: United Nations.

Corruption as a “white-collar crime” – international legal instruments on public accountability of public officials

Corruption within public services has devastated negative impact on a state, a society, its economy and its citizens. It represents a major threat to the rule of law, democracy, enjoyment of human rights, fairness and social justice. It hinders economic development and endangers sustainable development, empowers national economies, and facilitates the emergence of other threats, such as organized crime. Fighting corruption has become more urgent than ever. This paper deals with the public liability of domestic public officials, highlighting the substantive main international standards for fighting corruption in public services in the international legal instruments adopted by the United Nations and the Council of Europe, such as the United Nations Conventions against Corruption, and the two Convention of Council of Europe, on Civil Law and on Criminal Law. The paper argues that corruption can be prosecuted after the fact, but first and foremost it requires prevention. Preventive policies include the establishment of anti-corruption bodies and enhanced transparency in the financing of election campaigns and political parties. States must endeavour to ensure that their public services are subject to safeguards that promote efficiency, transparency and recruitment based on merit. Once recruited, public servants should be subject to codes of conduct, requirements for financial and other disclosures, and appropriate disciplinary measures. Transparency and accountability in matters of public finance must also be promoted, and specific requirements are established for the prevention of corruption in particularly critical areas of the public sector such as the judiciary and public procurement. Those who use public services must expect a high standard of conduct from their public servants. Preventing public corruption also requires an effort from all members of society at large.

Key words: corruption, international covenants, public services, United Nations, Council of Europe

TEMIDA
Decembar 2009, str. 29-58
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0904029V

Corruption in Serbia: unique or a shared Balkan disease?

PETRUS C. VAN DUYNE*

ELENA STOCCHO

MIROSLAVA MILENOVIĆ

The break up of Yugoslavia resulted in successor states in which corruption spread like wildfire, except Slovenia. Therefore, research of corruption in one country of the Western Balkan should be projected against neighbours. Studying corruption in Serbia and projecting it against her neighbours shows that it scores on some indexes in-between. Doing research on the criminal law processing of corruption in Serbia appears to be in many ways a challenge, even if some initial support is provided. The available data appear to be badly managed and full of pitfalls, which makes it difficult to come to firm conclusions. Nevertheless, the first reconnaissance appeared to be useful in the sense that at present the penal law system appears to be mainly populated by "small fry": serious cases are still rare. The processing time is very long with a usual mild sentencing outcome. The paper provides suggestions for opening up law enforcement.

Key words: corruption, Serbia, Balkan, law enforcement

Corruption: an illness?

The word corruption has many meanings, all of them negative. It is derived from the Latin word *corrumpere*, meaning to ruin, destroy, decay, rot, but also to seduce and bribe. All these negative meanings, though not all of them fully equivalent, denote something unwanted and in the literature

---

* Petrus C. van Duyne is professor of empirical criminal law at Tilburg University, the Netherlands,
E-mail: Petrus@uvt.nl

Elena Stocco is an independent researcher, E-mail: elena_stocco@yahoo.it

Miroslava Milenovic is certified fraud examiner/forensic accountant, E-mail: k.m@eunet.rs

on public administration the phenomenon it denotes is qualified as a kind of disease. There may be many good reasons for this qualification, though it does not clarify its meaning, or why it is such a disease. And if it is a disease, it is historically quite a modern one, based on the theory of an impartial bureaucratic state acting according to an objective rule of law. In Europe this notion developed slowly from the age of Enlightenment onwards. For centuries "corrupt" practices were common and often formalised: lucrative positions in the administration were either inherited or generally for sale. Real contracts were made between ruling families so that certain portfolios of jobs remained in the hands of a certain powerful clique. A position in the administration was something a man was bestowed with and which was owned like a fief. Many ruling (noble) families owned both or the position was connected to a noble title (Friedrichs, 1989).

In Western Europe the democratisation together with the bureaucratisation of the government gradually replaced this system which at present we would consider as corrupt. But even then, this replacement has never been 100%: there remain still suspicions that within circles of 'old boys' networks' plum jobs are passed to each other as if these are properties. Granted, such suspicions used to be vented by those who feel to have been passed over. But apart from such understandable grudges, there are good reasons to continue to address the question: "Who 'owns' what in the public administration?" As the corruption trial in Paris against the previous president Chirac demonstrates, no country can consider itself exempt from raising this question: during his term as mayor, Chirac allegedly virtually "owned" Paris, handing jobs to loyal retainers as if he were a baron with Paris as his fiefdom and jobs as presents with which he bought loyalty. This is a life definition of corruption.

One does not need much psychology to understand this conduct, which is rule deviating as well as "normal". Despite a democratic framework like an elected town council, Chirac was the main *decision maker* in Paris. Of course, he was not an absolute decision maker: like any other administrator his decision making was subject to rules and standards and he was (nominally) accountable. As decision rules are usually not iron cast algorithms (then no corruption is possible) but know a margin of variation, a decision maker like Chirac, has some leeway. This latitude in decision making could be used to strengthen his position, particularly by rewarding his loyal retainers, for example with a job in exchange for the continuation of their loyalty. This is not "abnormal" and actually a rational part of the contested conduct: who decides

against his own interests? If the job was real, Chirac as decision maker could have been accused of being partial in his decision to appoint a supporter. This objection could be countered by stating it was nevertheless the “right person for the right job”, thereby referring to a normal decision rule. However, if the job proved to be empty, there would be a defect in accountability: rewarding retainers with empty jobs is not an accepted decision rule and has to be covered by deceptions. Chirac is accused of having secretly deviated from accepted decision rules for his own advantage or of that of his party: the essence of corruption.

The elements of this case provide the components for a formal definition of corruption: a decision process with some latitude, decision rules and accountability. From these components we can construct the following definition:

Corruption is an improbity or decay in the decision-making process in which a decision-maker consents to deviate or demands deviation from the criterion which should rule his or her decision-making, in exchange for a reward or for the promise or expectation of a reward (Van Duyne, 2001).

This definition focuses on the basic behavioural elements: the accountable decision making and is therefore more precise than the one used by the World Bank which defines corruption as “the abuse of public office for private gain” (World Bank, 1997).¹

Abuse of office has a wider behavioural coverage comprising a number of transgressions which do not need to constitute corruption, like embezzlement and fraud. Legally and also conceptually these are different, though they may be accompanying the act of corruption. For example, embezzlement is covered by bribing a guard; or a fraud scheme is kept secret by offering the accountant (and his wife) an outing to an expensive holiday resort. Abuses of office, not covered by our definition of corruption are rather to be considered as transgressions of integrity.

The behavioural definition is broader in its application as it transcends the public domain: it applies also to the field of private business and even daily human relationships. How many favours are not “bought” in social interactions which have to be kept secret? For this reason we refrain approaching

---

¹ For other definitions, among them of the Council of Europe, see Carlbom and Wikstrom (2006). Many definitions are focused on the public administration, while the damage caused by corrupt conduct is a component of the definition. We question including a consequence in the definition of a phenomenon.

corruption as a “disease”. However, within the context of accountability corruption is to be considered as an unwanted and usually damaging form of decision making. And accountability in the field of administration and business is essential in a state of law. Accountability presupposes transparency. From this angle we will address the corruption issue in Serbia. As Serbia is one of the successor states of the erstwhile Yugoslavia we will first make a short detour of this territory.

The state of affairs in ex-Yugoslavia

With the exception of Slovenia, which is now safely integrated in the European Union, the successor states of Yugoslavia are described as being “in transit”: a stage from a centrally directed but not inherently corrupt state and directed economy to a democracy and a market economy. Given our definition of corruption, there are reasons to doubt the non-corrupt provenance of the successor states (Begović et al., 2007, p. 9). Though there are not many reports about the giving and taking of bribes – the “street level side” of corruption – that does not mean that within the ruling socialist elite there was no corruption. Within the party elite functionaries did exchange jobs and the higher echelons ruled like little barons to whom public concern ranked not very high. The administration was “inefficient and non-merit based bureaucracies; [there was] a large and uncompetitive state sector...” (Trivunović et al., 2007, p. 1). Moreover, this unwieldy state sector was characterized by Vuković (2002, p. 138) as an “unprofessional bureaucracy of socialist provenance, formed on an ideological, not a professional, basis. It means that there is not even a minimum of “ethical standards”. This shared background did not presage much good for the development of new local and national administrative institutions in the successor states. But did this imply a similar end result in term of corruption or lack of integrity in the West Balkan region?

Neighbours: Croatia, Macedonia and Bosnia and Herzegovina

With the exception of Slovenia the other successor states appeared to have become a lasting victim of the “Yugoslavian heritage”. Though Macedonia and Montenegro came away in their secession without bloodshed, in the other states the breakup of Yugoslavia was accompanied by bloody wars. Though circumstances varied between the three countries at war, the violent upheaval and its outcome did not contribute to institution building devoted to an impartial and transparent administration. In Bosnia and Herzegovina (BiH) the system of cantons and the uncompromising attitude of the Republica Srbska created a situation rife for corruption and nepotism (Devine and Mathisen, 2005): a bloated public administration developed as the main job creator. Whether the political elite (under a changed name) remained in power (as in Macedonia) or was temporally replaced by a nationalist one (Croatia), on a daily basis the public institutions were run by a superfluous staff of civil servants to whom the word ‘service’ did not mean very much. That attitude towards public service can be considered a ‘socialist heritage’ (of course not exclusively socialist: a capitalist soil as in Italy or Greece produced a similar offshoot). While during the socialist era that attitude was not correlated with bribery, during the breakup and in the aftermath the erstwhile socialist bureaucracy soon became deeply infected with corruption from top to bottom. For the overarching corrupt power elite there was little reason to clamp down on the bribery a level below them. Rather, they had every reason to condone it. Little surprise that given the lack of service oriented ethics, low payment and economic duress during transition and wars, corruption spread like wildfire.

Without going into details, the countries discussed here share three characteristics:

- (a) a high corruption perception index;
- (b) an accumulation of ineffective anti-corruption laws, strategies and action plans such that the politicians could always claim “we are doing something”;
- (c) a power elite interested in maintaining the corrupt status quo and
- (d) little or no insight into the real state of corrupt affairs: defective statistics and very little own research.

We first look at the 2009 Corruption Perception Index as developed annually by Transparency International: 10 means no corruption and 1 most

corrupt. For the region we present the summarised corruption indexes in Table 1. As can be observed, Serbia finds itself with a score of 3,5 roughly in the middle, below Croatia and Macedonia (which scores better than Karadzotsky (2009) thinks it does). Only Albania (3,2) and BiH (3,0) have lower perception scores.² Equally interesting is the interviewees' opinion of the institutions in their countries: "To what extent do you perceive the following institutions to be affected by corruption?" (1 not at all; 5 extremely corrupt). After the first column representing the general corruption perception, we get the following pattern: all but one perception ratings are well beyond 3, with the lowest institutional "trust level" in BiH and Croatia, which remarkably scores best on the general index.

Table 1   General index: 10 not, 1 = most corrupt
 Perception of institutions: 1 = not corrupt; 5 = most corrupt

	General index	Pol. parties	Parliament	Business	Media	Civ. Servants	Judiciary	Average institutions
Croatia	4,1	4,1	4,1	4,2	3,7	4,2	4,4	4,1
BiH	3,0	4,4	4,3	4,2	3,7	4,2	4,3	4,2
Macedonia	3,8	3,8	3,7	3,6	3,3	4,2	4,3	3,8
Serbia	3,5	4,1	3,8	3,9	3,7	3,9	3,9	3,9

Source: Transparency CPI 2009 and Transparency International Global Corruption Barometer.

Indeed, people do not appear to have much trust in the institutions in the successor states of Yugoslavia, with the judiciary receiving the most distrust. But these are perceptions which do not have a necessary causal relationship with actual experience with corrupt people. Perceptions can be evoked by media hypes, rumours and by sheer repetition these may become "reality". For this reason the Transparency questionnaire also asked: "*In the past 12 months, have you or anyone living in your household paid a bribe in any form?*"

For Croatia, BiH and Macedonia the answers are surprising, for Serbia and Kosovo less so:

Croatia:	4 %
BiH:	9 %
Macedonia:	4 %
Serbia	20 %
Kosovo	13 %

² Montenegro was not included in the 2009 survey.

For the first three countries this finding does not reflect much personal experience of the citizens, to which we must add that paying bribes concerns usually lower level (executive/street) corruption. Is does not say anything about corrupt dealings at strategic level: policy making, spatial planning (towns, procurement and major contracts) at central or regional level. Compared with these three countries the Serbian public appears to have much more direct bribery experience: 20 % of the interviewees (or someone in their household) mentioned having paid a bribe in the past 12 months, which is even more than Kosovo with a percentage of 13.

Though one can say that Serbia is “well embedded” in a region with a high level of perceived corruption but with low to moderate personal bribery experience, it does not mean that no action is taken to address the corruption problem. Or to redress the corruption perception? Reviewing the reports and articles about the anti-corruption policy in Macedonia and Croatia, one gets the impression of governments and legislators accumulating laws, national strategies and action plans as a stamp collector accumulates rare stamps (Karadzoski, 2009; Maljević et al., 2006; Korunovska and Danilovska, 2004; Budak, 2006). However, do these accumulated activities-on-paper work? The Croatians and Macedonians vary in their perception: 71% of the Croatians think the actions of their government ineffective against the more optimistic Macedonians of whom 65 % do think their government’s plans effective though Karadzoski (2009) thinks differently. He observed good laws being enacted, strategies and plans for implementation put in place, but when it comes to action in the form of prosecuting an offender with the right (family) connections, no action follows. Is this one of the reasons why statistics are so difficult to obtain? For Macedonia and Montenegro no statistics were available. Croatia does provide statistics, but only for giving/taking bribes and for ‘abuse of office and one’s authority’. The accumulated statistics show an annual rise in charges, prosecutions and sentences over the time span 1998-2004. In 1998, 612 reported cases were filed resulting in 293 charges. For the same year 58 sentences were recorded (that is 20 % relative to the number of charges). Six years later, 2004, the number of cases had risen to 1255 with 336 charges filed, and 118 sentences –that is 35%– which may be interpreted as an intensified anti-corruption enforcement, or as an increase in the prevalence of corruption itself (Budak, 2006). The Serbian statistics will be discussed in another section.

Whether corruption or anti-corruption enforcement are increasing (or actually both), there is certainly no shortage of anti-corruption legislation,

strategies, plans for implementation or action plans and commissions and institutions which are tasked to implement all these plans or coordinate them. Much of this was either the consequence of pressure either from the Council of Europe or the European Union as one of the conditions for signing the Stabilisation and Association Agreement. But did this really create a watershed? A watershed of what? The first doubts and questions which thrust themselves on us concerns actually the performance measures for determining this watershed. The second question which forces itself upon us is the “who”-question: if these new structures are the new bulwarks against corruption, who will garrison these strongholds? After all, (democratic) bulwarks are just as strong as theirs garrisons. Let us have a look.

Croatia: Here there is the Office for Prevention of Corruption and Organised Crime (USKOK, Official Gazette Nos. 88/01, 12/02 and 33/05) and Economic Crime and Corruption Department of the Ministry of Internal Affairs. And of course, there is also the National Anti-corruption Program and the Anti-corruption Action Plan for Croatia which were adopted in March 2002. But did Croatia make progress? We do not know: according to the European Commissioner for Enlargement Olli Rehn Croatia has achieved much towards its EU accession goal. But is this statement reliable? With a corruption perception index still at 4,1 which is shared by Georgia, and Kuwait, the population does not share Mr. Rehn’s political optimism. And given the difficulties investigators face if penetrating corrupt dealings at higher political levels, the resistance against the real implication should be considered as serious. The murder of an investigative journalist, October 2009, is considered as a token of that resistance, which can also have a “softer” appearance, like preventing the development of proper performance measures, such as clear statistics. Naturally, this would imply transparency and accountability of which the authorities appear to shy away.

Montenegro: Given the international requirements Montenegro followed also the path of drafting an Action Plan for the Implementation of the Programme for the Fight against Corruption and Organised Crime. Subsequently it put into place a high-level National Commission for Monitoring the Implementation of the Programme for the Fight against Corruption and Organised Crime. Truvinović et al. (2007) does not qualify the working of this commission as very transparent and clear to the public.

Moreover, members of the commission are also functionaries in the body they must monitor, creating the conflict of interest they have to guard. Next to this commission there is the Directorate for the Anti Corruption Initiative, established 2001 and tasked with –among others– awareness raising, foreign relations and monitoring the Action Plan. The reputation as well as the mandate of this directorate is ambiguous, with a staff allegedly travelling “extensively to all relevant international fora and events” (Trivunović et al., 2007, p. 77). The Montenegrans do not have a high opinion of the results they perceive: their perception index is 3,9 which is lower than in Croatia.

Macedonia: Except being burdened with a persistent high reputation of corruption, in terms of a few empirical facts and figures, little is known about the state of affairs in this country. The evaluation report of GRECO is from 2004 and so are the proceedings of the second conference on Macedonia and the Corruption. Macedonia has a State Anti Corruption Commission which drafted a National Corruption Prevention and Repression Programme while – on paper – all the relevant laws were enacted. We have: the Law on preventing Corruption; the Law on the Conflict of Interest; the National Anti Corruption Strategy, among others. However, making laws work appears to be another matter according to Karadzoski (2009). The citizens appear to have the same opinion: the corruption perception is 3,8, even lower than for Montenegro.

Bosnia and Herzegovina is a special neighbour because of its highly decentralised structure: the canton-system of the Croatian and Bosnian ethnic population with the Republica Srpska as a reluctant partner in the confederation. While still under UN ‘guardianship’ and lacking good governance, corruption is rampant, which expresses itself in a corruption perception index of 3,0. This ties the country with states like Zambia, Tonga or Madagascar. Nevertheless, it is the only state in which proper research on corruption has been carried out by Maljević et al., (2006) and Datzer et al. (2008). The researchers did not raise the question “what is wrong with the institutions”, but “what is wrong with the people” who know corruption is wrong, but at the same time condone it. *“Citizens of BiH do consider police as highly corrupt, yet if they were police officers themselves, they would be willing to accept or ask for a bribe”* (Datzer et al., 2008, p. 170). So it goes up to the highest level of the public administration, characterised by an immense overstaffing. Predictably an Anti-Corruption and Organised Crime Strategy

of BiH for 2006-2009 has been drafted. If we take the statistics provided by Maljević et al., (2006; chapter II) as performance measures, they show a decline of reported and handled cases which would make the country look like Finland or the Netherlands.

This is the landscape in which our research on Serbia must be projected. As the reader can notice, irrespective of the seriousness of the corruption problem, there is little critical mass of own academic research. With professors convicted for selling exam results (Croatia, February 2010) perhaps not a really surprising outcome.

Lifting the law enforcement lid in Serbia

The available literature and studies (quantitative research is not available) as well as Serbia's low rating on the corruption perception index (3,9) indicate that Serbia fits into the landscape sketched above: it is not the worst and not the best country of the region but from the point of integrity problematic nevertheless. Not only in terms of the prevalence of corruption of which is actually little known, but in terms of the way the country is governed. This concerns the question of "who owns Serbia?" According to Pesić (2007), the Serbian administration is characterised by a kind of modern "feudalism". With this qualification he means that political leading figures, often with strong connections to major entrepreneurs, act like medieval lords, bestowing jobs and positions to retainers as reward for their loyalty. This spoil system is shared by the political parties in power: the jobs in one sector (for example, education or health) are given to one of the coalition parties in power (Begović et al., 2007) while the others get other sectors. This does not contribute to professional integrity and devotion. Indeed, rewarded retainers of a previous election may find themselves ousted from their positions to be replaced by their rival beneficiaries, hoping for the next election.

Whether this collective conduct is covered by a formal definition of corruption may be important for a political analysis, but for our study the potential law enforcement consequences are more important. This relates to the issue of what can be expected in such a social and political landscape when it comes to bringing corruption to light and handling properly and transparently from reporting phase to the final sentencing. One may be inclined to respond with "very little", but that would be jumping to conclusions.

As the Republican Prosecution Office permitted us to inspect its data, the research team seized the opportunity to address this question by “lifting the lid of the law enforcement” and to analyse what was observable beneath it.

Researching corruption in Serbia

Doing research ‘in the field’ of law enforcement practice is nowhere a simple matter: between researchers and practitioners, police, prosecutors or judges, there is generally little love lost. In the open democratic societies of Europe it remains problematic for researchers to get access to data. This applies the more to sensitive subjects like organised crime and certainly corruption. But contrary to this general situation the Republican Prosecutor of Serbia opened us the door to inspect his data and the team went in. The executive staff which was supposed to support the research team displayed nevertheless a more ambiguous welcome: appointments were missed; files could not be found but emerged sometimes miraculously at a later stage. Or the working day appeared suddenly to be much shorter than anticipated: the assisting clerk had to leave. Still we obtained a moderate access to various data sources of varying usefulness. The available data consisted of (lists of) “corruption” cases sent by the municipal and districts prosecution offices to the Special Anti-corruption Department. These data appeared to be insufficient for which reason they had to be complemented by other sources: the Statistical Bureau of Serbia and a number of finalised cases from the Belgrade District Court. Let us look at these sources separately.

The Republican Prosecution Office (RPO)

The statistical database of the RPO

This covers the years 2003-2004. The raw data consist of forms sent by the local prosecution offices. The relevant penal law categories are (a) criminal offences against the economy; (b) crime against official duty and (c) other criminal offences related to a breach of integrity, among them the offences taking/offering bribes and illegal mediation which are of direct relevance for our analysis. The relevance of other categories is less certain, like “abuse of

office" or "fraud at service". Nothing is known about a potentially relevant corruptive conduct: for example, fraud can be committed by a single person or by a trespasser paying off a supervisor or a controller. The same concerns "abuse of office" or "abuse of authorisation in the economy": if it is a breach of integrity, it does not need to involve a corrupt act.

It is important to bear in mind that in the RPO database the *counting unit* is the criminal case, or more precise, "reports" submitted. Individual defendants are counted, but only in separate columns under headings such as: "number of accuse", "position of the accused in the damaged company", "found guilty/not guilty" and "sentenced", all differentiated per crime-category. The number of suspected persons per incoming report is not mentioned. Therefore a horizontal interconnection between the number of incoming reports, part of it rejected, charged, convicted and punished persons is not possible. Basically, all reported/accused persons are aggregated or "encapsulated" within the separate columns between which there is no statistical connection in terms of the same 100 % which is orderly broken down per category.

The RPO database is an annual workload management instrument, not designed for in-depth analysis. It tallies up the decision steps in the case handling and uses a limited number of case and person variables. A comparison between the years is only possible for cases/criminal acts overflowing from the previous year which together with the newly registered cases indicate the beginning annual case load (= 100 %). The database does not allow an independent breakdown based on identified counting units: what is not mentioned in the columns cannot be known. These are the limitations allowing no extra analysis. It is suitable for a first reconnaissance, but not suitable for proper statistical analysis.

Corruption cases 2007 and 2008.

The municipal and district prosecution offices were ordered to submit corruption cases from 2007 onwards to which 50 offices complied. The reported cases have been converted into an excel file, to be discussed later.

The Statistical Bureau

The reporting to the Statistical Bureau (SB) starts with the Public Prosecution Office: when the prosecutor makes a decision, a form is sent to the SB, which contains data about reported and about charged persons. The decisions concern (a) a dismissal of the criminal report (no procedure is initiated); (b) a request to the Investigative Judge to start an investigation; or (c) an indictment without investigation.

Once brought to the Court for investigation, the Court takes over the registration. Of finalised cases forms are filled by the Court office and sent to the SB. However, an important change is made compared to the prosecution registration: the court forms concern single defendants, not cases. The defendant numbers at the SB and the Courts must correspond: with defendant numbers one can find the relevant criminal files at the Courts. We come back to that later.

The available annual SB-database is an aggregated one of individual defendants/convicted persons. The tables are pre-fixed with the offences as the main variables broken down by procedural steps, a rough time indication (same year or overflow from previous year) and a few offender characteristics like male/female. Statistics on the relevant subjects were only available until 2005: after the change of the criminal law 2006, new statistics were not yet available at the time of writing.³

c. The Beograd District Court

In addition to these aggregate databases, the team could study 12 finalised cases at the district Court of Beograd. The reporting years to the RPO range from 1995 to 2005 while the sentences were between 2002 and 2007.

During a meeting the researchers were told that more cases would be made available, which eventually did not happen.

The Statistical Bureau nor the RPO could provide automated databases. Data processing had to be done manually, looking "behind" the available

---

³ It is not yet clear how this gap will be bridged. At the time of writing the authors have not been informed of any conversion from the statistics under the old to the new law. Recently the Statistical Bureau announced to resume cooperation and service us from their database. Extra cross-tables could only be delivered if the researchers paid € 1.000, cash!

paper material for data cleaning was impossible. The Statistical Bureau does not allow to use the statistical identification numbers to address the courts to find the relevant corruption cases, while submitting a request to the courts without identification number would have evoked the answer: "We cannot find cases without number. Try the Statistical Bureau". This circular argumentation makes in-depth research in Serbia effectively impossible.

Main findings

a. Statistical Bureau and Prosecutor data

As we observed in the previous section, the databases of the Statistical Bureau and the RPO may not represent "reality" in the same way. Their sources and (unknown) data processing are different. To determine the potential difference a comparison of the relevant crime categories and the decisions has been carried out for the years 2004 and 2005.

**Table 2 Comparison Statistical Bureau and Republican Prosecution Office
2004-2005: reports and charges**

Offence	2004				2005			
	Rejected reports		Charged persons		Rejected reports		Charged persons	
	St. Bur.	RPO	St. Bur.	RPO	St. Bur.	RPO	St. Bur.	RPO
Abuse off.	1.477	2.190	1.283	1.766	1.414	2.153	976	1.585
Embezzmt.	105	152	462	556	123	177	440	527
Unconsc. Service	165	191	85	62	145	234	139	43
Fraud	21	25	9	19	5	13	7	9
False. doc	88	1	264	1	125	8	216	0
Crim. off. Civ. servant	14	18	43	59	18	22	39	78
Taking bribe	20	15	41	50	28	39	49	83
Giving bribe	8	26	24	34	12	35	40	77
Other off.	621	258	47	62	714	382	58	84
Total	2519	2876	2258	2609	2572	3063	1964	2486
Difference	357		351		491		522	

The comparison of the two data sources demonstrates a systematic difference: the RPO has systematically higher figures. There is one striking difference: the RPO had no charges for false documents in 2005 against 216 for the SB.

This difference cannot be explained from the difference in registration: "case" (RPO) versus "perpetrator" (SB), because in that case the SB would have higher figures assuming that a certain portion of the "cases" have more suspects. Moreover, that difference should disappear when we compare the categories "charged persons", which should be the same. This did not appear to be the case.

When we look at the number of convictions we also find differences between the SB and the RPO figures.

Table 3 Comparison Statistical Bureau and Republican Prosecution Office
2004-2005: convictions

Offence categories	Convictions 2004		Convictions 2005	
	Stat. Bureau	RPO	Stat. Bureau	RPO
Abuse office	461	691	459	687
Embezzlement	314	370	331	398
Unconsc. Service	28	13	36	20
Fraud in service	21	8	16	1
False document	215	0	172	0
Crim.off. Civil. serv.	64	43	66	43
Taking bribe	26	43	22	46
Giving bribe	32	24	34	36
Other offences	9	52	7	63
Total	1170	1244	1143	1294
Difference	74		151	

For both years the RPO reports more convictions than the SB, but the differences are less large – with the exception of "falsification of official documents" for which the RPO reports no convictions at all.

It is not the task of the research team to determine the validity of either database: we just observe that both do not match on any crime category or procedural decision variable. Without further in-depth analysis of the underlying raw data the validity of the official Serbian databases on corruption remains indeterminable: reality cannot be assessed. We will return on this aspect of doing research.

Data from the Republican Prosecution Office

The third information source is the Special Anti-corruption Unit of the Republican Prosecution Office. In 2007, this anti-corruption department decided to monitor corruption cases and reminded all Prosecution Offices of their obligation to inform this Department of all incoming and on-going cases with reference of relevant articles. In principle this should constitute a full database of (potential) corruption cases from 2007 onwards. The results of the compliance to this regulation until August 2008 by 138 municipal and 30 prosecution offices at the District Courts are presented in table 6.

The table raises doubts as to the degree of compliance to this order. Assuming a proper compliance and a correlation between the size of the municipal and District Court, the outcomes are incomplete and do not match: only 50 of the 138 municipal and 30 districts offices sent in reports (30 %). The largest district, Beograd, submitted only 37 reports in 2007 and 25 in 2008: this represents respectively 6 % and 8 % of all returned reports. This contrasts with the much smaller provincial district Jagodina, which in 2007 sent 39 reports: 9 %. This score did not last, however, because the following year Jagodina's share sunk back to 4 %. Now the small district Vranje scored highest: 13 % with 42 reports. Only Kraljevo (two times 39 reports) and Pirot (41 and 31 reports) were somewhat steady in their reporting. However, steady of what? Statistically we do not know what the 100 % could be: there was no comparison with the Statistical Bureau. In terms of contents, inspection of the reports submitted showed that sometimes there was no indication of corruption involved. In addition, this set of cases contained none of the high profile corruption cases high-lighted in the media: no politically exposed persons were mentioned.⁴

---

⁴ It may be that some of the cases with politically exposed persons are processed by the Special Court for Organised crime. But as these cases are not finalised yet, we could not access the criminal files.

Table 4 Corruption reports sent to the Republican Prosecutor 2007-2008

District/ municipality	2007	2008 (till August)	District/ municipality	2007	2008 (till August)
Beograd	37	25	Novi Pazar	1	0
B.Bašta	3	2	Novi Sad	2	0
B.Crkva	8	1	Obrenovac	7	0
Bogatić	11	1	Odžaci	1	2
Boljevac	0	7	Pančevo	0	4
Bor	0	13	Paraćin	11	20
B.Topola	8	2	Pirot	43	31
Čačak	9	9	Požarevac	35	4
Ćuprija	1	0	Prijepolje	3	10
Despotovac	4	1	Prokuplje	18	8
Ivanjica	6	2	Raška	11	14
Jagodina	51	13	Šabac	42	2
Kladovo	9	0	Smederevo	7	20
Koceljevo	2	0	S.Mitrovica	36	5
Kragujevac	0	1	Sokobanja	6	3
Kraljevo	39	39	Sombor	1	0
Kruševac	9	3	Subotica	5	0
Kučevac	4	2	Tutin	1	2
Kuršumlija	1	0	Užice	13	1
Lajkovac	3	0	Velika plana	0	0
Lazarevac	12	1	Vladimirci	3	4
Leskovac	3	8	Vranje	16	42
Loznica	14	2	Zaječar	54	6
Majdanpek	5	0	Zrenjanin	6	0
Negotin	8	5			
Niš	4	0	Total	573	313

Almost half the reports concerns abuse of office: is this just an easy label to apply? As a matter of fact, the content analysis of many reports hardly reveals corruption (content analysis still in progress). A second category which scores highly consists of complaints about corruption/abuse of office at the Courts. However, this is mainly accounted for by reports of five prosecution offices, from which 153 of these 193 complaints originated: Jagodina, Pozarevac, Sabac, S. Mitrovica, Zajecar. The suggested explanation is that disgruntled litigants and/or their attorneys almost blindly file such complaints.

This could not be verified. Whether (and why) this phenomenon is limited to just a few regions is difficult to tell in view of the irregular compliance. However, in view of the bad reputation of the courts deeper analysis is required: is this distrust really justified or manipulated by repeated hearsay?

As far as “hard-core” bribery is concerned – bribe offering and bribe asking – these categories are hardly represented. Are there so few complaints about bribery while according to the Transparency Barometer 20 % of the Serbian interviewees reported a “bribery experience”?

It is difficult to attach any specific meaning to these statistics. As remarked, the compliance rate is low, also due to the fact that non-compliance is not sanctioned. The prosecutors are urged to report, some of them do so abundantly, but others fail to do so. Perhaps these figures are more interesting for what they fail to tell: the low frequency of corruption cases entering the judicial system in the first place.

During the process of information gathering and analysis the team could not but conclude that an orderly and disciplined data management in the Anti-corruption Department is lacking. In general, it took the team a disproportional amount of time (failed appointments and inconclusive meetings), to move forward, reflecting anything but a sense of urgency to get insight into the own information base.

c. The Beograd District Court

We also analysed 12 finalised corruption files of the District Court of Beograd. It goes without saying that this is not a representative sample: it was just what the Court had in stock and subsequently analysed as a try-out for further investigation. The outcomes are summarised below.

Table 5 Finalised cases at the Beograd District Court

No/ year report	Length proc. yr	(not) guilty	No offenders	Sentence	Probation	Nature of facts	Profits in dinars/ DM
1 1995	10	guilty	1	1 yr		Embezzlement	5.000.000
2 1999	7,75	not guilty	6			Embezzlement	5.000.000
3 2000	7,25	not guilty	2			false doc	12.700
4 2001	3,5	guilty	1	6 m	2 yr	demand false rep.	6.000
5 2002	3,25	not guilty	1			demand goods	DM 60.000
6 2002	1,25	guilty	1	10 m	3 yr	demand surgery	36.000
7 2002	4,58	guilty	1	2 yr	5 yr	demand tax off.	40.000
8 2002	4,08	guilty	1	10 m	4 yr	demand smuggler	24.000
9 2002	2,16	not guilty	2			demand transp ill	unknown
10 2003	0,75	guilty	1	2 yr		demand goods	50.000
11 2004	2,17	guilty	1	6 m	3 yr	demand delivery	2.000
12 2005	1,33	guilty	1	8 m	2 yr	demand traff. off.	500

Of course, these findings do not represent the actual state of affairs in the Beograd district: the reporting year ranges a whole decade while the cases struggle to a final verdict after years of procedures. The average process time was well over 4 years (mean: 4,14; median: 3,33). It goes without saying: this is asking for more.

Four cases ended in a not-guilty verdict. In case 5, against a police inspector, this happened after all 12 witnesses withdrew their statements in appeal: these "would have been obtained under pressure". The other two police officers did not fare so well: in cases 7 and 12 the extortion of a simple traffic offender (for 500 dinar) and a smuggler (for a larger fee of 24.000 dinars) ended in a prison sentence of 8 and 10 months prison, but on probation. The prison term – but on probation – appeared to be the most usual punishment: only two unconditional prison sentences were meted out. We will return to this outcome in a later section on sentencing.

As was the case with the three police officers, most cases concern civil servants demanding or extorting money or goods for services, or turning a blind eye, like the tax officer towards his tax evader. Medical staff also tried to extort their patients: refusal of surgery or transport, unless... (cases 6 and 9).

What kind of perpetrators do we meet here? While realising the danger of undue generalisation from a small sample, the offender picture is that of

“John Average”: “married with children”, no criminal record and higher education (high school and beyond). Though this sample is too small and contain insufficient information to make “reasoned speculations”, the image of the better-off profiting from those who need their services urges itself.

Trends, and what they do (not) tell

As is usual with outcomes based on official sources, it is difficult to determine their reliability and consequently the validity of conclusions derives from them. None of the databases match with each other and none can be used as a useful approximation of the “real” but unknown corruption situation in Serbia. Does this entail that the figures of the SB, the RPO or the reports from the prosecution offices do not reflect any reality? Searching for some approximation it may be useful to look at some other trend-lines first and compare them with other data.

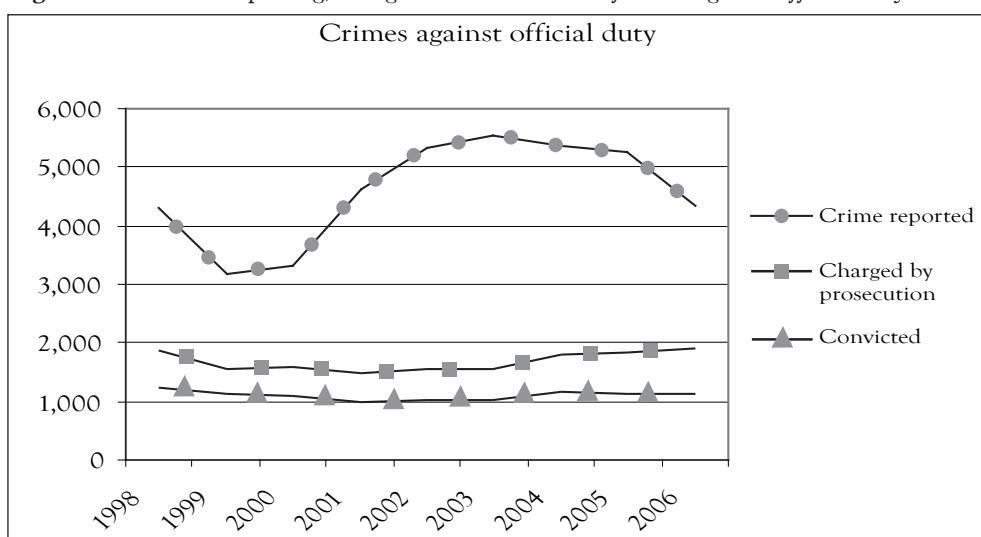
In the first place we have a rather long nine years time series of the SB concerning the category “crime against official duty” (a broader category than corruption as defined in the introduction), as represented in table 8 and figure 1. On the one hand, we have the trend of the reporting to the authorities, which – with hesitations – may be interpreted as approximating the “real” corruption crime rate of offended and/or disgruntled citizens. On the other hand, we have the penal law system which is supposed to process this input. However, the two do not appear to correlate: whatever the variation in the reporting rate, the criminal law system continues to process undisturbed within the same comparatively narrow margins.

Table 6 Reports, charges and convictions of offenders against official duty, 1998-2006 (Statistical Yearbook of Serbia, 2008: p. 404-405)

Crime against official duty	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Mean
Perpetrators reported	4.303	3.169	3.312	4.640	5.312	5.535	5.356	5.253	4.343	4.580
Perpetrators charged	1.860	1.566	1.583	1.473	1.553	1.566	1.796	1.839	1.896	1.681
Convicted	1.242	1.133	1.101	983	1.031	1.038	1.170	1.126	1.147	1.108
Convicted/charged %	67	72	70	67	66	66	65	61	60	
Convicted/reported %	29	36	33	21	21	19	22	21	26	

Looking at the reporting line one observes a clear “bump” upwards after the Milošović era, which slides down again after 2004. The line for the charges moves slightly in opposite direction, while the figures of the courts hardly vary around their arithmetic average. Of course interpreting these figures implies some speculation, but it is a plausible hypothesis that the reporting by the citizens may have been discouraged by lack of response of the criminal law system. To what extent is this interaction between reporting public and the judicial system a plausible hypothesis?

Figure 1 Trends in reporting, charges and convictions of crime against official duty

When we project the finding concerning bribery – offering and asking or receiving bribes – one observes a dismal disproportion, irrespective whether one takes the figures of the RPO or the SB for real. According to the SB on average 90 cases of bribe taking/asking and 48 bribe offering are reported (2003-2005). This dwindles into insignificance compared to the total reported crimes against official duty with an average of 4.580.

To find more tokens of corruption the team sifted through the statistics of other crime categories. Breaking down per category “*corruption in...*” (sector) was possible for only two years: the outcomes are represented in the following table.

Table 7 Reports, charges and convictions of various corruption categories 2003-2004 (SB)

	2003			2004		
	Report	Charge	Conv.	Report	Charge	Conv.
corruption in state admin.	18	1	1	17	1	1
Unintentional free use of state funds	1	0	0	4	0	0
corruption in public procurement	0	0	0	12	0	0
corruption in privatisation operations	0	0	0	0	0	0
corruption in administration of justice	11	0	0	12	0	0
corruption in healthcare	13	0	0	5	0	0
Corruption in education system	2	0	0	1	4	4

It is obvious that these figures hardly correspond with the various corruption perception surveys of the past years, particularly concerning customs, health care, police and the judicial system. Nor do these figures match the 20% bribery experience of the public. Indeed, the low reporting rate and the subsequently even lower (or absence) of charges and convictions do not tell us much about corruption in society, but about criminal policy making (or the lack thereof). Actually, if we measure criminal policy making by its effects, the present data and the long term ‘flat’ trends at the prosecution offices and the courts do not allow any identification of a specific corruption policy. Rather, the present picture presented here confirms another story, mentioned in the UNDP report: a “witnesses’ lack of readiness to cooperate fully with the police”.⁵ Clearly, for very good reasons.

---

⁵ UNDP Serbia, *The Fight Against Corruption in Serbia: An Institutional Framework Overview*, April 2008, pp. 22,

Available at: <http://europeandcis.undp.org/anticorruption/show/05788DCA-F203-1EE9-B164C824E7DA18D7>

The citizen would feel reinforced in this attitude if he would be informed of the length of the procedures in these cases. According to the SB statistics of 2003 and 2004 the finalisation of respectively 77 % and 80 % of the cases lasted "over one year". However, the SB way of presenting the processing time by simple month intervals below one year and the rest 'over one year' is misleading. As we have observed with the Belgrade District Court cases, the average processing time is well over four years, with a median of three years and four months.

From the perspective of measuring policy making by its effects, processing time as well as sentencing are important indeed. When after due reporting and police investigation cases keep dragging on for years it is to be expected that witnesses will not step forward again, while the police will direct its detective capacity to other more rewarding investigations. If in addition, the sentences meted out are also perceived as lenient, the impression will thrust itself on the public that "they can get away with it". Therefore we inspected the available sentencing data. Though sentencing analysis requires a longer time series we had only 2004 and 2005. This does not allow a temporal comparison. To obtain a larger total and to simplify the presentation we put the two years together and calculated the relative frequency of sentencing modalities and severity.

Interpreting sentencing from aggregated data is fraught with uncertainties as one has no insight in causal connections between potentially determining variables and the sentencing outcomes. This also applies to the aggregated tables of the SB. The aggregate statistics convey a general picture of sentencing which can be considered a first step.

When we first look at the main categories in Table 10, conditional and unconditional punishments, we see that most sentences are conditional: 70 % of the offenders got a conditional punishment. "Unconscious services" (roughly translated as "criminal negligence in office") and receiving bribes appear to be punished most often with unconditional sentences: unconscious services are most often punished with fines, while bribe takers have a high chance of finding themselves in prison: 77 %. In two cases prison terms of 2-10 years were imposed. Against the background of a national conviction score of 48 over two years this does not look as an impressive deterrence. The counterpart – offering a bribe – seems to be dealt with more leniently: 57 % conditional sentence and most prison terms below six months.

Table 8 Sentencing of various crime against official duty: 2004-2005

	< 30 days %	1-6 Month %	6-12 month %	1-2 year %	2-5 year %	5-10 year %	Fine %	Condi. Prison %	Condi. fine %	Sentences= 100 %
Abuse office	0,4	20,7	4,5	1,2	0,7	0	0	72,1	0,4	921
Embezzlement	0,6	20,2	6,2	1,9	0,9	0	0	69,6	0,6	644
Unconsc. Service	0	10,9	23,4	9,3	10,9	0	20,3	25,0	0	64
Fraud in service	5,3	21,1	0	0	0	0	0	73,7	0	38
False document	0,5	13,7	1,6	0,3	0	0	0	81,7	2,3	387
Crim.off. Civ.serv.	0,8	20,8	2,3	0	0,8	0	0	70,8	4,6	130
Receiving bribe	0	37,5	25,0	10,4	2,1	2,1	0	22,9	0	48
Giving bribe	1,5	36,9	3,1	0	0	0	1,5	56,9	0	65
Total %	0,6	19,9	5,2	1,5	0,9	0,04	0,6	70,2	0,1	2297

As remarked before, it is impossible to deduce conclusions concerning a potential anti-corruption prosecution and sentencing policy. Sentencing may be strongly influenced by the money value of the corruption involved, the variable "length of procedure" and the interaction between the two. If the offender is not in pre-trial detention the likelihood that an unconditional prison sentence will be imposed diminished as the case drags on for years. This appears to be the case with 77-80 % of the procedures lasting more than one year, but this has to be broken down by the variable 'amount of money involved'. Which contributes most to sentencing? And what are the causes of this delay of justice? It is a plausible hypothesis that this time variable mainly reflects the (lack of) 'sense of urgency' in this field, which influences probably again sentencing and derived from that the (declining) reporting rate (see table 8 and figure 1). Why report corruption?

Opening up law enforcement

In our investigation we have tried to open the 'law enforcement lid' to have a look on what is going on beneath it: the detection rate and way of processing. With a welcome at the beginning and subsequently growing reluctance we were able to cast a few glances under the lid. Even if we could

only glean bits and pieces of information from the scattered information sources the observations give enough reason for concern.

As indicated in the introductory sections Serbia has a high bribe-prevalence rate: 20 % of the interviewed persons had paid a bribe in the previous 12 months, which is more than in the other countries of the region. Nevertheless, very little of this experience appears to become detected or reported and of that little subset even a smaller portion finds its way in a slowly processing criminal law system with a sentencing outcome which cannot be considered as reflecting a serious situation. Whether this is a unique situation is difficult to determine: a regional comparison was beyond the means of this project.

Another worrying aspect is the gap between the seriousness of the perceived corruption situation in Serbia on the one hand and its obvious neglect of basic data information management on the other hand. This causes a major uncertainty concerning the reliability of the data collection and processing, resulting in systematic differences between Public Prosecution Office and the Statistical Bureau. The (corrupt) reality proves to be unassessable. This is not a new finding: When Van Duyne and Donati (2008) did research on money laundering in Serbia, they ran into the same problem of unsatisfactory data management caused by a basic lack of interest: the responsible authorities did not show much curiosity, let alone asking questions. If corruption (or money laundering) is rated as a serious phenomenon, this rating is not reflected in a commensurate information management. However, pressure is mounting to shed light on the state of affairs as it is and to develop evidence based policy making.

To develop such a policy making three aspects important aspects of the processing of corruption cases have to be researched in-depth.

- The *processing time* in order to project the handling of corruption cases against the general processing times in the RPOs and the Courts differentiated according to crime category;
- The *sentencing* which must also be projected against the general sentencing level in Serbia and,
- The *nature* and the *seriousness* of the cases and characteristics of the offenders which are basic case variables.

We have the impression that the databases at this time do not contain really serious cases, or the kinds of corruption which irritate the common

people: corruption in the courts and police, top officials and health care. Is there a bias towards "small fry"? If there is such a bias, it may be reflected in the seeming leniency of the sentencing.

Projecting processing times must be projected against the background of the general case processing time, which appears to be a source of much irritation. In his 2008 report the Ombudsman pointed at this general lack of 'reasonable time' in which litigants could see their cases finalized, which undermines the confidence in the judicial system. Hence, if the general baseline of processing times is already high, the long duration of handling corruption cases should not be surprising. This is an important point of research. In *Politika*, 7-5-2009, the spokesperson Ivana Ramić referred to the 595 suspects awaiting trial at the Belgrade District Court for abuse of public function, among them are three former managers of the Football club Crvena Zvezda. Ramić stressed not only the time consuming complexity of the cases, particularly if financial constructions are involved but also the increased workload of this Court. These are serious statements which have to be verified by an independent case-based research. This is in agreement with our approach: to obtain clarity research must based on raw data analysis of a sufficiently large sample to cast light on the relationship of the case input in terms of seriousness and complexity and outcome variables, like conviction and sentencing. This is the way law enforcement can be opened up.

Till the present, the anti-corruption institutions' preventive effectiveness appeared to be hindered by lack of staff and infrastructure, but also because of low compliance by the authorities under their oversight. It is assumed that the Anti-Corruption Agency will mend all these defects. As a matter of fact, this body, active since January 2010, should mean a watershed. Not only because it aims to make the old Law on the Conflict of Interests, which it absorbs, workable, but also because it has two important provisions: (a) it has a criminal law "stick" in cases of non-compliance (section X Penal Provisions contains stiff penalties) and (b) it solemnly declares to undo the kind of lack of transparency this research project had to cope with during our project and had to highlight in this article.

Art 66 of the new law declares:

"The Agency shall organize research on the state of corruption and combating corruption, monitor and analyze statistical data, carry out other analyses and

research and suggest changes in the procedure for collection and processing of statistical data that are relevant for monitoring of the state of corruption."

This is a firm underlining of the principles of present research project and its recommendations for improvement of the data management. Hence, continuation and elaboration of this research project is in line with this article 66: given the state of the data sources we could just penetrate the surface while hitting upon much opacity, obstacles and loose ends.

But reservations about the future are justified. Thus far, to a large extent, the anti-corruption legislation seems to have been "externally motivated", mainly due to pressure from the EU and the Council of Europe. The same applies to the stipulated improvement of research and statistical analysis: in the course of doing our research we noticed little enthusiasm. Many problems were raised without a recognisable intention to solve them. Without internal motivation it is to be feared that the anti-corruption policy proclaimed during the election times fades away as soon as the ballot has been cast. Though laws are enacted, they are like cooking recipes: they raise high expectations and appetite, but "the truth of the pudding is in the eating". Thus far this pudding has remained evasive.

References

- Begović, B., Mijatović, B. (eds.) (2007) *Corruption in Serbia, five years later*. Belgrade: Centre for Liberal-democratic Studies
- Budak, J. (2006) *Corruption in Croatia. Perceptions rise, problems remain*. Croatian Economic Survey, pp. 35-68
- Carlstrom, L., Wikstrom, J. (2006) *Evaluation of Swedish support in the area of anti-corruption in South Eastern Europe – PACO impact*. Institute of Public Management
- Devine, V., Mathisen, H. (2005) *Corruption in Bosnia and Herzegovina 2005. Options for Swedish development cooperation 2006-2010*. CMI
- Duyne, P.C. van (2001) Will Caligula go transparent? Corruption in acts and attitude. *Forum on Crime and Society*, , vol. 1, no. 2, pp. 73-98
- Friedrichs, C.J. (1989) Corruption: concepts in historical perspective. In: A.J. Heidenheimer, M. Johnson and V.T. Levine (eds.) *Political corruption. A handbook*. New Brunswick: Transaction Publishers

Karadzoski (2009) Discrepancies between anti-corruption legislation and practice in Macedonia In: P.C. van Duyne, S. Donati, J. Harvey, A. Maljević and K. von Lampe (eds.) *Crime, money and criminal mobility in Europe*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

Korrunovska, N., Danilovska, D. (2005) *Macedonia and the corruption – situation and challenges*. Skoplje: Foundation Open Society Institute.

Maljević, A., D. Datzer, E. Muratbegović, M. Budimlić (2006) *Overtly about police and corruption*. Sarajevo: Association of Criminalists in Bosnia and Herzegovina

Pesić, V. (2007) *State capture and widespread corruption in Serbia*. Centre For European Policy Studies, Available at: <http://www.ceps.be>

Trivunović, M., Devine, V., Mathisen, H. (2007) *Corruption in Serbia, 2007: Overview of problems and status of reform*. CMI

Vuković, S. (2002) Corruption in Serbia. *South-East Europe Review*, no. 1, pp. 135-146

PETRUS C. VAN DUYNE

ELENA STOCO

MIROSLAVA MILENOVIĆ

Korupcija u Srbiji: jedinstvena ili zajednička balkanska bolest?

Raspad Jugoslavije je doveo do formiranja novih zemalja sukcesora u kojima se, uz izuzetak Slovenije, korupcija rapidno proširila. Zbog toga, istraživanje korupcije u jednoj od država Zapadnog Balkana treba da se posmatra u odnosu na susedne države. Proučavanje korupcije u Srbiji i posmatranje problema korupcije u odnosu na susedne zemlje pokazuje da se Srbija nalazi negde na sredini. Istraživanje krivičnog procesuiranja slučajeva korupcije u Srbiji predstavljalo je višestruki izazov, čak i pored inicijalne podrške koja je bila obezbeđena. Pokazalo se da su dostupni podaci loše vođeni i da kriju puno zamki, što je umnogome otežalo dolaženje do čvrstih zaključaka. Ipak, preliminarni uvid se pokazao kao koristan jer je pokazao da je krivičnopravni sistem danas mahom rezervisan za „sitnu ribu”: ozbiljni slučajevi su i dalje retki. Postupci traju veoma dugo, a obično se okončavaju izricanjem blagih kazni. Rad pruža predloge za otvaranje pitanja sproveđenja zakona u praksi.

Autori su došli do zaključka da je u Srbiji stopa korupcije visoka: 20% ispitanika je platilo mito u poslednjih 12 meseci, što je više nego u drugim zemljama u regionu. Ipak,

veoma mali broj ovakvih slučajeva je bio otkriven ili prijavljen, od čega je još manji ideo onih koji su dospeli do veoma sporog krivičnog postupka i okončani sankcijama koje ne bi mogle da se okarakterišu kao reflektovanje ozbiljne situacije. Drugi zabrinjavajući aspekt je jaz između ozbiljnosti situacije korupcije u Srbiji, s jedne strane, i očitog zanemarivanja bazičnog vođenja podataka, s druge strane. To uzrokuje veliku nesigurnost u vezi sa pouzdanošću prikupljanja i obrade podataka, rezultirajući u sistematskim razlikama između evidencija koje vode Republičko javno tužilaštvo i Republički zavod za statistiku. Ovo nije bio nov nalaz: kada su Van Duyne i Donati (2008) sproveli istraživanje o pranju novca u Srbiji, susreli su se sa istim problemom nezadovoljavajućeg načina vođenja podataka, koje je u osnovi uzrokovano nedostatkom interesovanja: nadležni organi nisu pokazali mnogo znatiželje. Ako se korupcija (pranje novca) rangira kao ozbiljan fenomen, onda postojeći sistem vođenja podataka to ne reflektuje.

Tri važna aspekta procesuiranja slučajeva korupcije bi trebalo da budu detaljnije istražena.

- *Trajanje postupka*, kako bi se obezbedilo vođenje slučajeva korupcije u kraćem vremenu u odnosu na uobičajeno vreme trajanja postupaka od strane Republičkog javnog tužilaštva i suda, a koje bi trebalo da se razlikuje prema vrsti krivičnog dela;
- *Sankcionisanje*, koje takođe mora biti drugačije u odnosu na opštu kaznenu politiku u Srbiji i,
- *Priroda i ozbiljnost* slučajeva korupcije i karakteristike učinilaca kao osnovnih varijabli.

Autori su istakli da baze podataka zapravo ne sadrže ozbiljne slučajeve, odnosno one vrste korupcije koje iritiraju obične ljudе: korupciju u sudovima ili policiji, u državnom vrhu ili zdravstvenoj zaštiti. Postoji li naklonjenost prema „sitnoj ribi“? Ako postoji tolika naklonjenost, ona može da se reflektuje na značajno blaže kažnjavanje.

Vreme trajanja postupka bi moralo da bude drugačije u odnosu na vreme procesuiranja slučajeva uopšte, jer se upravo to pokazalo kao jedan od izvora iritiranja. U izveštaju Ombudsmana iz 2008. godine ukazano je na opšti nedostatak „razumnog vremena“ u kome bi stranke mogле da okončaju slučaj, što smanjuje poverenje u pravosudni sistem. Dakle, ako je vreme procesuiranja slučajeva inače tako visoko, onda ni dugo trajanje postupaka u slučajevima korupcije ne treba da iznenađuje. Ovo je važna tačka istraživanja. U dnevnom listu „Politika“, 7. maja 2009. godine, Ivana Ramić, portparolk Okružnog suda u Beogradu, ukazala je na 595 osumnjičenih koji su čekali suđenje u Okružnom sudu u Beogradu, zbog zloupotrebe službenog položaja, a među njima su i tri bivša menadžera fudbalskog kluba „Crvena Zvezda“. Ramić ne samo da je istakla kompleksnost količine vremena koje se troše kod ovakvih slučajeva, posebno ukoliko su finansijske mahinacije uključene, već i povećano

opterećenje ovog suda. Ove izjave su ozbiljne i treba da budu proverene u nezavisnom istraživanju slučajeva. Ovo je u saglasnosti sa našim pristupom: da bi se postigla jasnoća, istraživanje mora da bude zasnovano na analizi sirovih podataka na dovoljno velikom uzorku da bi se rasvetlila veza između ozbiljnosti i kompleksnosti slučaja i ishoda u smislu osude i sankcionisanja.

Do danas, preventivna efektivnost antikorupcijskih institucija ometana je nedostatkom osoblja i infrastrukture, ali isto tako i niskim nivoom prihvatanja preventivnih mera od strane službi koje su pod njihovom nadležnošću. Pretpostavlja se da će Agencija za borbu protiv korupcije popraviti sve ove nedostatke. Drugim rečima, ovo telo koje je aktivno od januara 2010. godine, treba da predstavlja neku vrstu prekretnice. Ne samo zato što treba da omogući da stari Zakon o sukobu interesa počne da se primjenjuje, već i zbog dve važne odredbe koje on sadrži: (a) on sadrži pretjeranu krivičnopravnom odgovornošću u slučajevima neprimenjivanja (deo X Kaznene odredbe, koje sadrže stroge kazne) i (b) on čvrsto obavezuje na otklanjanje netransparentnosti, sa čime smo se suočavali tokom našeg projekta i što smo morali da apostrofiramo u izveštaju.

Članom 66 novog Zakona je predviđeno:

„Agencija treba da organizuje istraživanje o stanju korupcije i suprotstavljanju korupciji, da prati i analira statističke podatke, da sprovodi i druge analize i istraživanja i predlaže promene u proceduri za prikupljanje i obradu statističkih podataka koji su relevantni za praćenje stanja korupcije.“

Ovo snažno naglašava principe sadašnjeg istraživačkog projekta i njegovih preporuka za unapređivanje sistema vođenja podataka. Jasno je da bi ovaj istraživački projekat trebalo da se nastavi kako bi se obezbedila primena člana 66: imajući u vidu stanje podataka, autori su mogli samo da zagrebu površinu, uz uočavanje mnogih intrigantnih tema i iznošenje nepotpunih zaključaka.

Ali, rezerve u pogledu budućnosti su opravdane. Za sada, antikorupcijska legislativa je velikim delom bila „motivisana spolja“, pretežno zahvaljujući pritisku EU i Saveta Evrope. Isto važi i za predviđeni napredak istraživanja i statističke analize: u oblasti istraživanja primećeno je malo entuzijazma. Mnogi problemi su prepoznati, ali bez namere da se razreše. Bez „unutrašnje“ motivacije postoji opasnost da će antikorupcijska politika, proglašena u vreme izbora, izbledeti vrlo brzo nakon što se glasački listići bace. Zakoni su kao kulinarski recepti: mogu da postave visoka očekivanja i da se pišu sa najboljim namerama, ali „istina pudinga je u tom da se on pojede“. Ali za sada ovaj puding je ostao netaknut.

Ključne reči: korupcija, Srbija, Balkan, sprovođenje zakona

TEMIDA
Decembar 2009, str. 59-76
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0904059P

Povezanost obrazovanja roditelja i izloženosti učenika vršnjačkom nasilju u školskoj sredini¹

NADA POLOVINA*

Ivana Đerić

Rad istražuje vezu između izloženosti učenika različitim oblicima vršnjačkog nasilja u Osnovnoj školi (krađa stvari, fizičko povređivanje, prinuda, ismevanje, izbegavanje) i nivoa obrazovanja njihovih roditelja, sa akcentom na povezanosti u dijadama majke-ćerke i očevi-sinovi. U istraživanju, koje je deo je međunarodnog istraživanja TIMSS 2007, učestvovalo je 2447 učenika (N=1286 devojčica i N=1161 dečaka) osmih razreda iz 36 škola u Srbiji. Podaci su prikupljeni upitnikom koji se odnosio na procenu školske sredine, uključujući i iskustva vršnjačke viktimizacije. Posmatrano na celokupnom uzorku, 48.1% učenika (u poduzorku dečaka 54.4%; u poduzorku devojčica 42.7%) je izvestilo o izloženosti nekom obliku vršnjačkog nasilja. Dečaci češće nego devojčice izveštavaju o izloženosti iskustvu krađe stvari, prinude i izbegavanja. Obrazovanje majki povezano je sa izloženošću njihovih ćerki vršnjačkom nasilju u školi (posebno fizičkom povređivanju, prinudama i ismevanju). Ćerke visoko obrazovanih majki češće su primoravane da urade nešto što ne žele, a ćerke nisko obrazovanih majki češće su bile izložene isključivanju iz zajedničkih aktivnosti. U poduzorku dečaka nije nađena povezanost između obrazovanja roditelja/očeva i vršnjačke viktimizacije u školskoj sredini.

Ključne reči: viktimizacija, pol, obrazovanje majke, obrazovanje oca, školska sredina

* Dr Nada Polovina je viši naučni saradnik u Institutu za pedagoška istraživanja u Beogradu, E-mail: npolovina@rcub.bg.ac.rs

Mr Ivana Đerić je istraživač-saradnik u Institutu za pedagoška istraživanja u Beogradu, E-mail: idjeric@rcub.bg.ac.rs

¹ Rad predstavlja rezultat rada na projektu „Obrazovanje za društvo znanja”, broj 149001 (2006-2010), čiju realizaciju finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

Uvod

Vršnjačko nasilje u školskoj sredini (bullying) je pojava koja zabrinjava i, na različite načine, zaokuplja pažnju roditelja, nastavnika, istraživača i onih koji upravljaju sektorima rada značajnim za obrazovanje i zdravlje dece i mlađih. Paralelno sa naporima da se razjasni neujednačenost termina koji se koriste za opis i prepoznavanje ove pojave (nasilje mlađih, agresivnost, siledžijsko ponašanje u školi, nasilje u školi), prisutna su i nastojanja da se sagleda rasprostranjenost pojave, njeni uzroci i posledice i da se kreiraju preventivni programi koji bi smanjili izloženost učenika ovom životno i razvojno izuzetno nepovoljnom iskustvu (Crothers & Levinson, 2004; Smith, 2004; Juvonen, 2005; Langdon & Preble, 2008).

Definisanje i kategorisanje vršnjačkog nasilja u školi

Polazna tačka u razmatranju fenomena vršnjačkog ponašanja, odnosno viktimizacije učenika u školi, jeste sagledavanje načina kako se ova pojava manifestuje i koliko je rasprostranjena. Već na ovom koraku, i istraživači i praktičari, susreću se sa teškoćama koje odražavaju složenost i višedimenzionalnost samog fenomena. Susreću se sa različitim oblicima nasilja, čija se slika menja s obzirom na pol, uzrast i motivacijske osnove iz kojih se generišu, kao i sa različitim ulogama aktera u epizodama vršnjačkog nasilja. Procena rasprostranjenosti upravo zavisi od toga kako se operacionalizuje pojam vršnjačkog nasilja (kategorizacije ponašanja), načina na koji se prikupljaju podaci, uzrasta izvestioca i njegove uloge u epizodama nasilja u školi.

U istraživačkom i delatnom (programsко-preventivnom) prostoru bavljenja fenomenom vršnjačkog nasilja u školi, široko je prihvaćena definicija norveškog autora Olweusa. Učenik/ca je viktimiran/a kada je ponovljeno i u dužem vremenskom trajanju izložen/izložena agresivnim postupcima od strane jednog ili više učenika koji namerno, najčešće bez ikakvog povoda, nastoje da povrede žrtvu i da izazovu kod nje neprijatnost, bilo da to čine rečima (pretrje, ruganje, vredjanje), fizički (udaranje, šutiranje), gestovima ili isključivanjem iz grupe (Olweus, Limber & Mialic, 1999: 2-3). Olweus pravi razliku između direktnog (relativno otvoreni napad na žrtvu) i indirektnog (forma socijalne izolacije) oblika vršnjačkog nasilja. Tri glavna elementa u definiciji (ponovljena izloženost negativnim akcijama vršnjaka, namera da se druga osoba povredi i nesrazmerna

moći) ukazuju da je suština problema u uspostavljanju i održavanju dominacije kroz otvorenu agresiju koja se ispoljava na načine na koje žrtva ne može da odgovori, bilo zbog odsustva veština, nedovoljne integrisanosti u grupu vršnjaka, ili zbog odsustva sposobnosti da uspostavi sopstvenu vršnjačku podgrupu (Crothers & Levinson, 2004; Langdon & Preble, 2008).

Dok su u početnom periodu bavljenja ovom problematikom (80-te godine) direktni fizički ili verbalni napad tretirani kao oblici nasilja i vršnjačkog nasilja, 90-tih godina se proširuje opseg ponašanja koji se podvodi pod isti konceptualni »kišobran«, uključivanjem indirektne agresivnosti (realizovane preko treće osobe), relacione agresivnosti (nanošenje štete nečijim vršnjačkim relacijama) i socijalne agresivnosti (narušavanje/oštećenje samopoštovanje i/ili socijalnog statusa učenika) (Smith, 2004).

Učestalost vršnjačke viktimizacije u školskoj sredini

Izloženost dece i adolescenata vršnjačkom nasilju tokom školovanja kreće se u rasponu od 7% do 35%. Reč je o fenomenu koji je obeležen: (a) polom – izloženost fizičkom nasilju je znatno izraženija kod dečaka, dok je izloženost verbalnom nasilju nešto izraženija kod devojčica; (b) uzrastom – viktimizacija je izraženija na mlađem nego na starijem uzrastu, dinamika opadanja je različita za dečake i devojčice; (c) širim kulturnim okvirom/ambijentom – uzrasni »profile« i »kritični periodi« variraju u zavisnosti od brojnih činilaca, među kojima su, i šire društvene norme (na primer, u nordijskim zemljama izloženost devojčica vršnjačkom nasilju u školi opada sa uzrastom, dok u SAD ostaje konstantno visoka) i školska klima – posebno odnos prema pitanjima prevencije školskog nasilja (Olweus, Limber & Mialic, 1999; Baldry, 2003; Seals & Young, 2003; Smith, 2003; Smith, 2004; Crothers & Levinson, 2004; Benbenishty & Astor, 2005).

Nasilje u školi je problem koji je u Srbiji malo istraživan. Od 90-tih godina XX veka do danas sprovedena su dva opsežna istraživanja u okviru osnovnih škola. U prvom istraživanju, realizovanom 1996. godine, dobijeni su nalazi da je 37.7% učenika (35.1% dečaka i 37.8% devojčica) doživelo da ih u školi neko od učenika vređa ili ismeva, 21.3% učenika izveštava o pretnji batinama (dečaci 30.1%, devojčice 14.7%), 9.5% učenika je doživelo da im neko otima i uništava stvari (8.9% dečaka i 10% devojčica), dok je 5% njih (6.9% dečaka i 4.1% devojčica) bilo prisiljeno da radi nešto što ne želi (Gašić-Pavišić, 2004). U drugom istraživanju, realizovanom 2006. godine, 65.3% učenika doživelo je neki oblik

vršnjačkog nasilja, od čega o ponovljenom nasilju (jedan ili više oblika nasilnih postupaka ponovljeni više puta) sa pozicije žrtve izveštava 24.4% učenika (procenti se kreću od 14% do 47% zavisno od škole). Dečaci su češće od devojčica izjavljivali da su bili izloženi nasilju vršnjaka (Popadić i Plut, 2007).

Ka teorijskom razumevanju fenomena vršnjačke viktimizacije u školskoj sredini

Vršnjačko nasilje i viktimizacija u školskoj sredini su složeni fenomeni. U naučnoj literaturi mogu se identifikovati različite teorijske perspektive iz kojih se kreiraju objašnjenja o tome ko postaje nasilnik, ko žrtva i kako se stvara i odvija/održava dinamika odnosa u relaciji siledžija-žrtva.

U okviru pristupa koji za suštinom fenomena vršnjačko nasilje-viktimizacija traga u prostoru *individualnih razlika*, razmatraju se telesne karakteristike, lične crte i osobnosti socijalnog ponašanja učenika u odnosu na vršnjake. Iako ima i protivurečnih nalaza, i onih koji osobine specifikuju shodno uzrastu, ipak se, najčešće, kao lične osobine žrtava pominju nisko samopoštovanje, anksioznost i depresivnost, a u aspektu varijabli koje se tiču vršnjačkih odnosa ukazuje se na mali broj drugova/prijatelja, nizak kvalitet odnosa sa vršnjacima, nizak nivo prihvaćenosti među vršnjacima, nizak nivo socijalnih veština (Wolke *et al.*, 2000; Seals & Young, 2003; Smith, 2004; Langdon & Preble, 2008). Manje je saglasnosti oko svojstava učenika koji se nasilno ponašaju – ukazuje se na to da su fizički snažniji, da imaju nizak nivo anksioznosti, ali visok iznos agresivnosti i, kod onih koji su skloni tipovima indirektnog zlostavljanja vršnjaka, visok nivo socijalne inteligencije, dok se diskusije vode oko toga da li imaju ili nemaju nizak nivo depresije i samopoštovanja (Seals & Young, 2003; Smith, 2004; Rigby, 2004). Generalno, smatra se da su naznačena lična svojstva i obrazci odnosa prema vršnjacima »proizvod« porodičnih činilaca: prirode vezanosti za roditelje, modela ponašanja preuzetih iz porodičnih odnosa, posebno modela uloga (pasivnost/agresivnost) preuzetih u situacijama porodičnog nasilja usmerenog ka samom detetu ili se radi o detetovoj izloženosti nasilju u roditeljsko-partnerskom odnosu (Baldry, 2003). Ovakav pravac objašnjava fenomena je višestruko osporavan, pre svega sa argumentom da epizode vršnjačkog siledžijskog ponašanja i viktimizacije obuhvataju mnogo širi okvir od dijade žrtva-nasilnik (Juvonen, 2005; Langdon & Preble, 2008).

U okviru druge perspektive suština fenomena vršnjačko nasilje-viktimizacija prepoznaće se u osobenostima školske sredine, pre svega u osobenostima vršnjačkih socijalnih relacija (dinamika odnosa u vršnjačkoj grupi – pitanje dominacije i statusa), ili u osobenostima školske klime u celini (Olweus, Limber & Mialic, 1999; Plut i Popadić, 2007). Različiti autori ukazuju na značaj različitih segmenata školske klime kao činilaca koji utiču na fenomen vršnjačkog nasilja. U tom smislu, oslanjajući se na rezultate istraživanja, Langdon i Preble ističu da »što je manje haosa, a više akademskog fokusa u školama, to je manje viktimizacije i vršnjačkog nasilja« (Langdon & Preble, 2008: 487). Drugi autori kao bitne faktore uticaja navode: (a) stepen stvarne posvećenosti odraslih/školskog osoblja rešavanju problema (Greene, 2006); (b) previđanje uloge nastavnika u iniciranju viktimizacije pojedinih učenika (Benbenishty & Astor, 2005); (c) visok socijalni status učenika koji se nasilno ponašaju u školskoj sredini (Juvonen, 2005; Langdon & Preble, 2008).

Treća perspektiva se zasniva na sistemskom, odnosno ekosistemskom pristupu u okviru koga se vršnjačko nasilje-viktimizacija posmatra kao fenomen koji je pod istovremenim dejstvom brojnih i isprepletenih uticaja koji se generišu sa različitih nivoa sistemskog funkcionisanja jedne društveno-državne zajednice (mikro, mezo i makro), čiji su deo i škole kao mesta, odnosno pogodni poligoni za ispoljavanje nasilja prema vršnjacima, i porodice iz koje neposredni akteri epizoda nasilja donose vrednosna usmerenja i obrasce ponašanja (Smith, 2003; Benbenishty & Astor, 2005; Polovina 2007; Langdon & Preble, 2008). Ovaj pristup u odnosu na prethodna tumačenja ističe značaj izvanškolskih i izvanporodičnih činioца, kao što su stanje političkog i socijalnog sistema, dominantne vrednosti i prateće norme i običaji koji mogu pospešiti ili obeshrabriti vršnjačko nasilje u školi. Dakle, ovaj pristup daje mogućnost da se obuhvati interakcija kulturnih, etničkih, lokalno-kontekstualnih i porodičnih karakteristika sa jedne strane, i unutarškolskih varijabli sa druge strane.

Naš pristup temi je generisan upravo oslanjanjem na ekosistemski pristup, ali i na feminističku psihologiju i socijalno-kognitivnu teoriju, kao i na rezultate novijih istraživanja koja se bave pitanjem uticaja obrazovnog statusa roditelja na funkcionisanje dece u školskoj sredini (Bandura, 1997; Bronfenbrenner, 1997; Gilligan, 2001; Davis-Kean, 2005). Naznačeni teorijski pristupi, svaki na osobeni način, daju osnov za povezivanje polom obeleženih činilaca porodičnog života, procesa razvoja uloge pola i funkcionisanja deteta/učenika u školskoj sredini. *Sistemski pristup* postulira da je pripadnost ženskom ili muškom polu najvažniji ekosistem jedinke (obeležava celokupni život poje-

dinca i proces razvoja ličnosti), kao i to da je razvoj ovog ekosistema obeležen preplićućim uticajima kako *ekonomskih uslova* tako i *vrednosti/verovanja i društvenih normi* iz kojih se kreiraju stereotipi ženske i muške uloge pola, pa i *stereotipi vezani za mesto obrazovanja u hijerarhiji životnih ciljeva žena i muškaraca* (Markowitz, 1994; Bronfenbrenner, 1997). Prateći liniju sistemskog pristupa možemo reći da varijabla »obrazovni status roditelja« integriše učinke delovanja brojnih mikrosistemskih (individualne biološke odrednice pola, sposobnosti, lične crte, motivacija i sl.) i socio-strukturalnih makro i mezosistemskih uticaja (istorijski, socioekonomski, sociokulturni uslovi života, norme i vrednosti), kao i to da su sklopovi ovih «uvezujućih sistemskih uticaja» različiti za žene i za muškarce. *Feministička psihologija* ukazuje na značaj uvažavanja različitosti životnog iskustva/životne psihologije žena i muškaraca (dve različite putanje razvojainicirane situacijom/iskustvom istopolnosti/raznopolnosti primarnog negovaoca – majke), posebno *različitosti odnosa žena i muškaraca prema deci*, pitanjima *uspostavljanja i održavanja međuljudskih relacija kao i načina potvrđivanja moći u relacijama* (Gilligan, 2001; Polovina, 2004). Giliganova ističe da što su ljudi obrazovaniji, ova pitanja poprimaju sve radikalnija i sve dalekosežnija obeležja. Prateći ovu teorijsku nit dolazimo do postavke o različitosti značenja koje obrazovanje i ostvareni obrazovni status mogu imati u ukupnom životnom iskustvu žena i muškaraca, pa samim tim i u iskustvu odnosa žena/majki i muškaraca/očeva prema njihovoј deci i prema modelovanju ponašanja u međuljudskim odnosima (vršnjačkim odnosima, pa i onim odnosima koji se zasivaju na nejednakosti). U okviru *socijalno-kognitivne teorije* (Bandura, 1997; Bussey i Bandura, 1999) i nastojanja da se integrišu savremena razumevanja razvoja polnih uloga, ukazuje se na značaj *opsvencionog učenja i učenja po modelu* (izloženost deteta ponašanju roditelja) kao najmoćnijih mehanizama kojima se prenose komponente uloge pola. U svetu ove teorijske orijentacije utemeljena je postavka da se kroz ulogu roditelja, odnosno kroz majčinstvo i očinstvo, brojni razvojno-konstitutivni elementi koji grade varijablu »obrazovni status majke« i »obrazovni status oca« plasiraju kao modeli i/ili delatni faktori u relaciono-razvojni prostor njihove dece.

Relevantnost nivoa ostvarenog obrazovanja roditelja za poimanje različitih aspekata školskog funkcionisanja dece/učenika višestruko je istraživački potvrđena. U novijim istraživanjima koja se bave ovom temom (pre svega istraživanjima koja se bave povezanošću siromaštva porodice i akademske socijalizacije dece koja u njima odrastaju) ukazuje se na potrebu napuštanja tradicionalnog istraživčkog modela u okviru koga je varijabla »obrazovni sta-

tus roditelja« fokusirana samo kao indikator socioekonomskog statusa (Egeland *et al.*, 2004; Ackerman *et al.*, 2004; Davis-Kean, 2005; Barbarin *et al.*, 2006; Zaslow *et al.*, 2006). Novi istraživački model naglašava značaj zauzimanja šire perspektive (razmatranje načina grupisanja razvojnih činilaca koji vode ka uspešnoj ili rizičnoj adaptaciji u školskoj sredini), proučavanje porodičnih procesa šire od samih prihoda, odnosno sociodemografskih činilaca koji se tretiraju kao previše opšta i previše jaka mera.

U skladu sa prethodnim teorijskim razmatranjima i istraživačkim nalazima, teza koju istraživački proveravamo u ovom radu tematizuje povezanost obrazovnog statusa roditelja i iskustva u viktimizaciji dece/učenika u školskoj sredini. Pored pomenute teorijsko-istraživačke pozadine, u prilog postavljenoj tezi idu i zapažanja Langdona i Prebla o relevantnosti obrazovanja učenikovih roditelja za razmatranje fenomena vršnjačkog nasilja-viktimizacije u školskoj sredini, kao i to da ovu varijablu možemo direktno povezati sa pitanjem procene i vrednovanja akademskih standarda same škole, što je jedna od važnih dimenzija školske klime koja je u obrnutoj korelaciji sa prisustvom vršnjačkog nasilja u školi (Langdon & Perble, 2008; 487).

Metod istraživanja

Istraživačka pitanja

Istraživanje je realizovano kao deo produbljene analize podataka prikupljenih u okviru međunarodnog istraživanja usmerenog na evaluaciju obrazovnih postignuća učenika (TIMSS 2007).² Cilj našeg istraživanja je da testiramo postavljenu tezu o povezanosti ostvarenog obrazovnog statusa roditelja i izloženosti njihove dece vršnjačkom nasilju u školi, odnosno prepostavku o postojanju specifične veze između viktimizacije devojčica/dečaka u školskoj sredini i ostvarenog obrazovnog statusa istopoljnog roditelja (povezanost unutar dijada majka-ćerka i otac-sin).

² TIMSS istraživanja organizuje i realizuje Međunarodno udruženje za evaluaciju obrazovnih postignuća (International Association for the Evaluation of Educational Achievement – IEA) sa sedištem u Amsterdamu i Međunarodni centar za TIMSS i PIRLS istraživanja pri Boston-skom koledžu (TIMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College).

Uzorak u našem istraživanju čini 2447 učenika osmog razreda osnovne škole, iz 150 osnovne škole u Srbiji.³ U uzorku je 1286 devojčica (poduzorak devojčica čini 52.9% našeg uzorka) i 1161 dečak (poduzorak dečaka čini 47.1% našeg uzorka), a prosečni uzrast u vreme istraživanja za obe grupe bio je isti i iznosio je 14 godina i 8 meseci.

Instrument za prikupljanje podataka

U istraživanju smo koristili podatke dobijene *upitnikom za učenike* koji je sadržao pitanja o životu u školi. U analizu smo uključili odgovore sa 3 pitanja koja su sadržala 17 stavki, a odnosila su se na: iskaz učenika o ostvarenom nivou obrazovanja majke i ostvarenom nivou obrazovanja oca (iskazan na šestostepenoj skali: nezavršena osnovna škola, završena osnovna škola, srednja škola, viša škola, fakultet, magisterski/doktorat/specijalizacija), kao i iskaz učenika o izloženosti vršnjačkom nasilju u školi tokom proteklih mesec dana. Ova varijabla merena je pitanjem: Da li se u tvojoj školi u poslednjih mesec dana dogodilo nešto od sledećih stvari: (a) ukradeno mi je nešto, (b) neko od učenika me je udario ili povredio (ošamario, lupio, šutnuo), (c) neko od učenika me primorao da učinim nešto što nisam želeo/la da učinim, (d) ismevali su me ili su mi davali pogrdna imena i (e) neki od učenika izbegavaju da se druže sa mnom. Kod svake ponuđene stavke ispitanici su se izjašnjavali kroz alternative odgovora DA ili NE.

---

³ U uzorak su uključeni samo oni učenici koji su na sva obrađivana pitanja/stavke dali odgovore. Ovaj uslov je ispunilo 60% ispitanika originalnog nacionalno reprezentativnog *uzorka uključenog u obradu* (čini ga 4045 učenika takozvane *efektivne populacije*, od ukupno 4500 učenika koji su uključeni u istraživanje) Uzorak istraživanja radili su, po uniformnom obrascu za sve zemlje učesnice, Statistika Kanade i Centar za obradu podataka u Hamburgu, na osnovu baze podataka o učenicima osmog razreda osnovnih škola u Srbiji – korišćenjem stratifikovanog klaster modela uzorka, izabrano je 150 škola (po 2 razreda) raspoređenih u okviru definisanih regiona – Beograd (30 škola), Centralna Srbija (79 škola) i Vojvodina (41 škola). Detalji postupka kreiranja uzorka opisani su na sajtu: http://timss.bc.edu/TIMSS2007/PDF/T07_TR_Chapter5.pdf , a podaci o uzorku Srbije mogu se naći na sajtu http://timss.bc.edu/TIMSS2007/PDF/T07_TR_AppendixB.pdf.

Statističke analize⁴

Statistička obrada podataka obuhvatila je deskriptivne postupke (procenti, analize razlika između aritmetičkih sredina) i korelaceone analize (Pirsonov koefficijent korelacija). U obradi je korišćen SPSS program obezbeđen u okviru internacionalne baze podataka TIMSS 2007 (macros JackReg i JackRegP)⁵

Rezultati istraživanja

Prvi nivo obrade podataka

Prvi nivo obrade podataka obuhvata odvojeno sagledavanje karakteristika prediktorske varijable (ostvareni obrazovni status majke i oca) i kriterijske varijable (izloženost učenika vršnjačkom nasilju u školi).

Tabela 1. Ostvareni obrazovni status majke i oce (nivo celog uzorka)

Nivo ostvarenog obrazovnog statusa roditelja	Obrzovni status majke (%)	Obrazovni status oca (%)
Završena četiri razreda osnovne škole i manje	1.0	0.6
Završenih osam razreda osnovne škole	13.3	6.9
Završena srednja stručna škola/gimnazija	55.3	60.7
Završena viša škola	13.6	13.9
Završen fakultet	13.9	14.9
Magistratura, doktorat, specijalizacija	2.8	3.1
Ukupno	100.0	100.0

Ostvareni obrazovni nivo majke i oca

Podaci o nivou ostvarenog obrazovanja majki i očeva (Tabela 1) pokazuju da u našem uzorku ispitanika postoji razlika između ostvarenog obrazovnog nivoa majki i očeva – razlika je veća na nižim stupnjevima obrazovanja (14.3%

⁴ U svim analizama podaci su ponderisani – uzeti su iz oficijelnog fajla Ponder. Reponderisanje je učinjeno ne samo na celom uzorku, već i na poduzorcima prema polu.

⁵ Internet adresa: <http://timss.bc.edu/TIMSS2007/PDF/TIMSS2007/User%20gide.pdf>

majki naspram 7.5% očeva su raspoređeni u kategorije: nezavršena i završena osnovna škola).

Podaci o ostvarenom obrazovnom nivou majki i očeva u poduzorcima devojčica i dečaka dati su u Tabeli 2.

Tabela 2. *Obrazovni status majke i oca u poduzorcima devojčica i dečaka
(statistička značajnost razlike aritmetičkih sredina)*

	Pol učenika	N	M	SD	t	p
Obrazovanje majke	Ž	1286	3.5732	1.3808	-2.800	.005*
	M	1161	3.7337	1.4476	-2.800	.005*
Obrazovanje oca	Ž	1286	3.7641	1.3429	-.152	.879
	M	1161	3.7726	1.4122	-.152	.879

Legenda: * Razlika je značajna na nivou 0.05

Podaci pokazuju da je obrazovni status majki statistički značajno viši u poduzorku dečaka/učenika ($t = -2.80$, $p < 0.05$), dok u pogledu ostvarenog obrazovnog nivoa očeva u poduzorcima nema značajne razlike. Iako ovaj nalaz smatramo slučajnom karakteristikom uzorka dobijena razlika može biti značajna za tumačenje ostalih rezultata ovog istraživanja.

Rasprostranjenost iskustva viktimizacije

U Tabeli 3 prikazani su podaci o rasprostranjenosti iskustva izloženosti dečaka i devojčica različitim oblicima vršnjačkog nasilja u školi. Generalno gledano (svi oblici iskustva viktimizacije) na celom uzorku, gotovo polovina učenika (48.1%) izjavila je da je tokom poslednjih mesec dana bila izložena nekom obliku vršnjačkog nasilja. Najveći broj učenika izveštava o ismevanju i davanju pogrdnih imena (13.3%), a potom i o fizičkom povređivanju (12.8%).

Tabela 3. *Rasprostranjenost iskustva viktimizacije kod devojčica i dečaka*

Oblici viktimizacije	Devojčice		Dečaci		Ukupno	
	<i>broj</i>	<i>%</i>	<i>broj</i>	<i>%</i>	<i>broj</i>	<i>%</i>
Krađa stvari	93	7.2	111	9.6	204	8.3
Fizičko povređivanje	159	12.4	154	13.3	313	12.8
Prinuda	40	3.1	78	6.7	118	4.8
Ismevanje	165	12.8	161	13.9	326	13.3
Izbegavanje	92	7.2	126	10.9	218	8.9
Total	549	42,7	630	54,4	1179	48,1

Podaci u Tabeli broj 3 pokazuju da su dečaci (54.4%) znatno više od devojčica (42.7%) izloženi vršnjačkom nasilju. Mada se već iz procentualnih pokazatelja uočavaju razlike između izveštaja devojčica i izveštaja dečaka, precizni pokazatelji predstavljeni su u tabeli 4., u kojoj su prikazane razlike u veličini i smeru povezanosti devojčica, naspram povezanosti dečaka sa kriterijskom varijablom (izloženosti različitim oblicima vršnjačkog nasilja).

Tabela 4. Razlike između devojčica i dečaka u pogledu izloženosti različitim oblicima viktimizacije (Pearsonov koeficijent korelacije)

Oblici viktimizacije	Pol učenika	Koeficijent korelacije
Krađa stvari	Devojčice	.042*
	Dečaci	
Fizičko povređivanje	Devojčice	.014
	Dečaci	
Prinuda	Devojčice	.084**
	Dečaci	
Izmevanje	Devojčice	.015
	Dečaci	
Izbegavanje	Devojčice	.065**
	Dečaci	

Legenda: ** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

U pripremi podataka za obradu, svi odgovori na korišćene stavke su pozitivno usmereni (manji broj označava manji iznos pojave), pol je kodiran za devojčice -1, za dečake -2, tako da je negativni predznak korelacije pokazatelj većeg prisustva merene stavke kod devojčica, a pozitivni predznak korelacija je pokazatelj većeg prisustva merene stavke kod dečaka. Rezultati pokazuju da dečaci značajno češće od devojčica, izveštavaju o izloženosti prinudama da učine nešto što ne žele ($r=0.084$, $p<0.01$), izbegavanju od strane vršnjaka ($r=0.065$, $p<0.01$) i krađi stvari ($r =0.042$, $p<0.05$).

Dobijeni rezultati su u rasponu rezultata o kojima izveštavaju domaći autori, kako u pogledu rasprostranjenosti, tako i u smislu veće izloženosti dečaka vršnjačkom nasilju u školi (Gašić-Pavišić, 2004; Popadić i Plut, 2007).

Drugi nivo obrade podataka

Ovaj nivo obrade podataka obuhvata odvojene analize povezanosti obrazovnog statusa roditelja, odnosno majki i očeva, sa odgovorima njihovih čerki (1286 devojčica čini poduzorak devojčica) i njihovih sinova (1161 dečak čini poduzorak dečaka) na stavke kriterijske varijable (izložanost različitim oblicima vršnjačkog nasilja u školi).

U tabeli 5 prikazani su rezultati za poduzorak devojčica. Rezultati pokazuju da što je viši obrazovni status oba roditelja to su njihove čerke izjavljivale da su u školi više izložene vršnjačkom primoravanju i da čine nešto što ne žele ($r=0.072$, $p<0.01$), dok je nivo ostvarenog obrazovanja majke značajno povezan sa izjavama čerki da su bile izložene fizičkom povređivanju ($r=0.055$, $p<0.05$) i ismevanju od strane vršnjaka ($r=.055$, $p<0.05$).

Tabela 5. Povezanost između izloženosti devojčica različitim oblicima viktimizacije i ostvarenog obrazovnog statusa roditelja (Pirsonov koeficijent korelacije)

Oblici viktimizacije	Obrazovanje majke	Obrazovanje oca	Obrazovanje roditelja
Krađa stvari	-.024	-.014	-.022
Fizičko povređivanje	.055*	.022	.044
Prinuda	.059*	.069*	.072**
Ismevanje	.055*	.042	.055*
Izbegavanje	-.052	.001	-.030

Legenda: ** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

Isti tip analize za poduzorak dečaka prikazan je u tabeli 6. Rezultati pokazuju da nema značajnih korelacija između ostvarenog obrazovanja oca, majke niti roditelja u celini, i izjava dečaka/sinova o izloženosti različitim tipovima vršnjačkog nasilja u školi. U duhu teorijsko- empirijskih analiza Gilliganove (Gilligan, 2001) i metaanalitičkih studija vršnjačkih odnosa (Schneider, Atkinson & Tardif, 2001), dobijenu razliku možemo posmatrati kao razliku u karakteristikama vrednosnih orijentacija devojčica i dečaka kada je reč o vršnjačkim odnosima što, ujedno, predstavlja osnov za uspostavljanje i održavanje, kako samih vršnjačkih relacija (imati sopstvenu vršnjačku grupu) tako i dominacija u vršnjačkim odnosima.

Tabela 6. Povezanost između izloženosti dečaka različitim oblicima viktimizacije i ostvarenog obrazovnog statusa roditelja (Pirsonov koeficijent korelaciјe)

Oblici viktimizacije	Obrazovanje majke	Obrazovanje oca	Obrazovanje roditelja
Krađa stvari	.040	.042	.046
Fizičko povređivanje	.045	.052	.054
Prinuda	.037	.035	.040
Ismevanje	.008	.017	.014
Izbegavanje	.006	.030	.020

Legenda: ** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

Treći nivo obrade podataka

Cilj ovog nivoa analize podataka bio je da se dalje diferencira uticaj pola i obrazovanja roditelja na izloženost viktimizaciji devojčica/ćerki i dečaka/sinova. U funkciji ovog cilja formirani su pod-poduzorak devojčica (N=549) i pod-poduzorak dečaka (N= 524) tako što su iz analize isključeni oni učenici čiji su roditelji imali srednju školu, čime je stvoren kontrast nisko obrazovani (završena četiri, odnosno osam razreda osnovne škole) i visoko obrazovani roditelji (završena viša škola, fakultet i magistarske/doktorske studije). Ponovljen je isti tip korelace analize, uz uključivanje obrazovnog statusa istopolnog roditelja. Dobijeni rezultati su prikazani u tabeli 7 (devojčice-majke) i tabeli 8 (dečaci-očevi).

Tabela 7. Povezanost između izloženosti devojčica različitim oblicima viktimizacije i visokog/ niskog obrazovanja majki (Pirsonov koeficijent korelaciјe)

Oblici viktimizacije	Visoko/nisko obrazovanje majke (N=547)	Visoko/nisko obrazovanje oca (N=528)
Krađa stvari	-.048	.046
Fizičko povređivanje	.072	.019
Prinuda	.085*	.026
Ismevanje	.080	-.009
Izbegavanje	-.124**	-.010

Legenda: ** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

Rezultati dobijeni na ovom nivou analize ukazuju na statistički značajne korelacije između izjava čerki čije su majke visoko obrazovane o izloženosti primoravanju od strane vršnjaka da rade ono što ne žele ($r=0.085$, $p<0,05$) i izjava čerki čije su majke nisko obrazovane da vršnjaci u školi izbegavaju da ih uključe u zajedničke aktivnosti ($r= -0.124$, $p<0.01$). Dinamika odnosa uključuje temu uspostavljanja moći nad žrtvom, ali po osnovu drugačijih socijalnih dinamizama kada je reč o čerkama obrazovanih majki (ujednačavanje moći) i neobrazovanih majki (marginalizacija). Objektivnosti prethodnog nalaza doprinosi i činjenica da nije utvrđena povezanost između izloženosti devojčica/čerki vršnjačkom nasilju u školi i visokog/niskog obrazovanja njihovih očeva. Dobijenu razliku unutar pod-poduzorka devojčica možemo tumačiti kako pokazatelj dinamike odnosa na relaciji većina – manjina (čerke nisko obrazovanih majki čine 14,3% uzorka, a visoko obrazovanih majki 30,3% uzorka dok je devojčica čije su majke u ostalim obrazovnim kategorijama je 55,3%).

Tabela 8. Povezanost između izloženosti dečaka različitim oblicima viktimizacije i visokog/ niskog obrazovanja očeva (Pirsonov koeficijent korelacije)

Oblici viktimizacije	Visoko/nisko obrazovanje oca (N=528)	Visoko/nisko obrazovanje majke (N=547)
Krađa stvari	.048	.022
Fizičko povređivanje	.011	.026
Prinuda	.007	-.008
Ismevanje	.027	.030
Izbegavanje	.027	-.018

Legenda: ** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

U pod-poduzorku dečaka nisu nađene značajne korelacije između izjava dečaka o izloženosti različitim oblicima vršnjačkog nasilja u školi i visokog/niskog obrazovanja njihovih očeva (kao ni visoko/nisko obrazovanih majki).

Zaključna razmatranja

Naš pristup problematici viktimizacije/vršnjačkog nasilja u školi u duhu je savremenih orientacija u kojima se nastoji proširiti paradigma razumevanja fenomena uključivanjem širih kontekstualnih činilaca koji ostvaruju indirekstan uticaj na dinamiku vršnjačkih interakcija u školskoj sredini. Jedan od takvih činioца је i ostvareni obrazovni status roditelja. Smislenost uključivanja varijable „obrazovni status majke“ i „obrazovni status oca“ obrazložili smo na prethodnim stranama (varijabla koja integriše učinke delovanja brojnih individualnih i sociostrukturalnih makro i mezosistemskih uticaja). Dobijeni rezultati potvrđuju polaznu postavku o indirektnom značaju porodičnih i širih sredinskih činilaca za osobenosti interakcije u školskoj sredini, ali samo kada je reč o devojčicama. Naime, rezultati pokazuju da su dečaci izloženiji različitim vrstama vršnjačkog nasilja u školi, ali da kod njih obrazovni status roditelja (u poduzorku dečaka u našem istraživanju roditelji su obrazovaniji nego u poduzorku devojčica) nije povezan sa izloženošću vršnjačkom nasilju. S druge strane, devojčice su u manjoj meri nego dečaci izložene vršnjačkom nasilju, ali je kod njih obrazovanje roditelja, posebno majke, činilac koji je povezan sa izloženošću vršnjačkom nasilju. Ova razlika daje osnova da se postavi pitanje da li je reč (iako su spoljne manifestacije slične) o dva, dinamski sasvim različita obrasca sredinsko-personalnih sklopova činilaca koji su »delatni« u okviru problematike različitih oblika viktimizacije devojčica i različitih oblika viktimizacije dečaka. Odgovor na ovo pitanje ostaje tema za buduća istraživanja.

Ograničenja ovog istraživanja određena su načinom merenja sredinskih varijabli u samom TIMSS 2007 istraživanju, kao i uslovima obrade podataka (statistički preciznost pokazatelja dobija se samo preko ponderisanih podataka) koji u mnogome određuju mogućnosti za produbljene analize podataka. Stoga rezultate ovog istraživanja smatramo prvim korakom u daljim istraživanjima koja bi bila usmerena na preciznije sagledavanje, kako važnih činilaca porodične sredine vezanih za konceptualizovanje uloga pola i izloženosti devojčica/dečaka viktimizaciji u školskoj sredini, tako i preciznije sagledavanje činilaca školske sredine koji se tiču nivoa ostvarenog akademskog fokusa škole.

Literatura

- Ackerman, B., Brown, E., Izard, C. (2004) *The relations between persistent poverty and contextual risk and children's behavior in elementary school*. Developmental Psychology, Vol. 40, No 3, 267-377.
- Baldry, A.C. (2003) *Bullying in schools and exposure to domestic violence*. Child Abuse & Neglect, Vol. 27, No. 7, str. 713- 732.
- Bandura, A. (1997) *Self-efficacy: the exercise of control*. New York: Freeman and Company.
- Barbarin, O., Bryant, D., McCandies, T., Burchinel, M., Early, D., Clifford, R., Pianta, R., Howes, C. (2006) „*Children enrolled in public pre-K: the relation of family life, neighborhood quality, and socioeconomic resources to early competence*”. American Journal of Orthopsychiatry, Vol. 76, No 2, 265-276.
- Benbenishty, R., Astor, R. (2005) *School violence in context: culture, neighborhood, family, school and gender*. US: Oxford University Press.
- Bronfenbrener, J. (1997) *Ekologija ljudskog razvoja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Bussey, K., Bandura, A. (1999) *Social Cognitive Theory of Gender Development and Differentiation*. Psychological Review, Vol. 106, No. 4, 676-713
- Crothers, L., Levinson, E. (2004) *Assessment of bullying: a review of methods and instruments*. Journal of Counseling and Development, Vol. 84, No. 4, str. 496-503.
- Davis-Kean, P., (2005) *The influence of parent education and family income on child achievement: the indirect role of parental expectations and the home environment*, *Journal of Family Psychology*, Vol 19, No 2, 294-304
- Englund, M., A. Luckner, G. Whaley, B. Egeland (2004) *Children's achievement in early elementary school: longitudinal effects of parental involvement, expectations, and quality of assistance*, *Journal of Educational Psychology*, Vol 96, No 4, 723-730
- Gašić-Pavišić, S. (2004) *Nasilje u školi i mogućnost prevencije*; u S. Krnjajić (ur.) *Socijalno ponašanje učenika*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja. str, 193-222.
- Gilligan, C. (2001) *In a Different Voice –Psychological Theory and Women's Development*. (trideset sedmo izdanje, prvo izdanje 1982) Harvard: Harvard University Press.
- Greene, M. (2006) *Bullying in schools: a plea for measure of human rights*, The Journal of Social Issues, Vol. 62, No. 1, str. 63-79.
- Juvonen, J. (2005) *Myths and facts about bullying*. Behavioral Health Management, Vol. 25, No. 2, str. 36-40.

-
- Langdon, S. & W. Preble (2008) The relationship between levels of perceived respect and bullying in 5th through 12th grades. Adolescence, Vol. 43, No. 171, str. 485-503.*
- Markowitz, L. (1994) The cross-currents of multiculturalism. Networker, July/August, 18-30.*
- Zaslow, M., N. Weinfield, M. Gallagher, E. Hair, J. Ogawa, B. Egeland, P. Tabors, J. Temple (2006) Longitudinal prediction of child outcomes from differing measures of parenting in low-income sample. Developmental Psychology, Vol. 42, No. 1, 27-37.*
- Olweus, D., S. Limber, S.F. Mihalic (1999) Bullying prevention program: blueprints for violence prevention, Book Nine. Bulder, CO: Center for the study and prevention of violence, Institute of Behavioral Science, University of Colorado, www.colorado.edu/cspv/blueprints/modelprograms/BPP.html, pristupljeno 23. marta 2009. godine.*
- Polovina, N (2004) Put razvoja orijentacije ka roditeljstvu. Doktorska disertacija odbrađena na Filozofskom fakultetu u Beogradu.*
- Polovina, N. (2007) Sistemska analiza saradnje škole i porodice. U: N. Polovina i B. Bogunović (ur.) Saradnja škole i porodice. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, str. 91-113.*
- Popadić, D. i D. Plut (2007) Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici i učestalost. Psihologija, God. 40, Br. 2, str. 309-328.*
- Rigby, K. (2004) Addressing bullying in school. School Psychology International, Vol.25, No. 3, str. 287-300*
- Seals, D. & J. Young (2003) Bullying and victimization: prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression. Adolescence, Vol. 38, No.152, str. 742-746*
- Smith, K. (2003) Violence in schools:the respons in Europe. London: Routledge Falmer. www.questia.com, pristupljeno 20 marta 2009. godine*
- Smith, K. (2004) Bullying: recent developments. Child and Adolescent Mental Health, Vol. 9, No. 3, str. 99-103.*
- Schneider, B., L. Atkinson & C. Tardif (2001) Child-parent attachment and children's peer relations: a quantitative review, Developmental Psychology, Vol. 37, No. 1, 86-100.*
- Wolke, D. et al. (2000) The association between direct and relational bullying and behaviour problems among primary school children. Journal of Child Psychology and Psychiatry, Vol. 41, No.8, str. 989-1002.*

NADA POLOVINA
IVANA ĐERIĆ

Parental education and exposure of female and male students to bulling in school environment

The paper presents the results of research exploring the correlation between exposure of elementary school students to various types of bulling at school (stealing of personal belongings, violence, coercion, mockery, shunning) and their parents' educational level. Special emphasis was put on connections in mother-daughter and father-son dyads were explored. The research is a part TIMSS 2007 International Project covered a representative sample of 2447 8th Grade students (1161 boys and 1286 girls) from 36 elementary schools in Serbia. A questionnaire was used to collect the information on assessment of school environment, as well as students' experience of peer victimization. Overall, 48.1% students (in male sub-sample 54.4%; in female sub-sample 42.7%) reported being subjected to some kind of bullying in the preceding month. Much more frequently than girls, boys were subjected to theft of personal belongings, coercion and shunning. Correlation is found between educational level of mothers and bullying of their daughters at schools (especially violence, coercion and mockery). While students/daughters of highly educated mothers were more frequently subjected to coercion (forced to do something they did not want to do), daughters of poorly educated mothers were more frequently subjected to shunning. The sub-sample of boys did not indicate any correlation between educational level of fathers and peer victimization in school environment.

Key words: victimization, sex, mothers' level of education, fathers' level of education, school environment

TEMIDA
Decembar 2009, str. 77-92
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0904077B

Socijalna grupa i mobing

VESNA BALTEZAREVIĆ*

Naša stvarnost, posle svih društvenih kriza sa kojima smo počeli da se suočavamo poslednjih decenija dvadesetog veka, karakteriše se čestim pojavama nemoći i otuđenosti. Čovek je sve češće usamljen i preplavljen osećajem beznačajnosti, bilo da razmišlja o sebi kao pojedincu, ili kao o delu grupe. Ovakvo okruženje dovodi do nasilja u svim oblastima života. Autorka želi ovim radom da ukaže na psihičko nasilje koje se događa u oblasti rada. Posebno se potencira mobing, kao oblik patološke komunikacije. Zaposleni koji je izložen mobingu vrlo brzo počinje da se suočava sa društvenom izolacijom. Od načina reagovanja socijalne grupe zavisi i ishod psihološke igre u kojoj se na društvenu scenu, opterećenu mobingom, izlazi pod pritudom.

Ključne reči: društvena kriza, otuđenost, pojedinac, grupa, mobing

Uvod

Čovek, kao društveno biće ima stalnu potrebu za drugim ljudima jer svoje individualno „ja“ najbolje ostvaruje u društvu sa drugim ljudima i stalnom međusobnom komunikacijom. Čovek je jedinstveno i nedeljivo biološko, psihološko i socijalno biće. Činioци iz spoljašnje i unutrašnje sredine, biološke, psihološke i socijalne prirode, deluju neprekidno na čoveka i dovode do remećenja njegove harmonične unutrašnje ravnoteže (Kaličanin, 2001: 6).

Radno angažovanje sačinjava značajan deo života, tako da atmosfera u organizacionim oblicima rada i te kako utiče na emocionalnu stabilnost zaposlenih i na zadovoljenje njihovih komunikacionih potreba. Naše društvo je ispunjeno socijalnim potresima i rizicima, nezaboravljenim strahotama rata i turbulentnim promenama kulturnih obrazaca. Nemogućnost brze adaptacije

* Vesna Baltezarević je docent na Fakultetu za kulturu i medije, Megatrend univerziteta, Beograd, E-mail: vesnabal@gmail.com

na promene kojima se menja shvatanje društvenih vrednosti, pa i onih vezanih za radne odnose, dovodi do nesnalaženja ogromnog broja zaposlenih. Takve osobe postaju dezorientisane i opterećene su egzistencijalnim strahom. Mobing,¹ kao patološka komunikacija u radnom okruženju, doprinosi da se pojedinci i čitave socijalne grupe suočavaju sa stanjima nemoći i otuđenosti. Mobing kod žrtve izaziva osećaj beznačajnosti, uzrokuje dezorganizaciju ličnosti kojoj je onemogućeno i ispoljavanje individualnosti i osećanje pripadnosti socijalnoj grupi.

„U situacijama kada je socijalna sredina nesigurna i neselektivno frustrirajuća, dolazi do iscrpljivanja pojedinca u neuspešnim pokušajima prevazilaženja stresnih i osućejućih okolnosti i mirenja sa nepovoljnom situacijom. U takvim okolnostima, osoba izgrađuje uverenje da je nemoćna, bez nade, svako njen ponašanje je nesvrishodno, ona gubi kontrolu nad ishodima ponašanja i situacijom, razvijaju se osećanja nemoći, pasivnosti, zavisnosti i depresije. Kasnije, čak i kada se povrati veza između ponašanja i njegovih efekata, reakcija izostaje usled emocionalnog stanja kojeg karakteriše depresija i strah da će pozitivni rezultat i dalje izostajati“ (Nikolić-Ristanović, 2000: 24).

U okruženju koje se karakteriše visokim procentom psiholoških problema koje ima stanovništvo, potreba za nalaženjem sigurnosti unutar grupe postaje još izraženija. Pripadnost grupi, odnosno određenom kolektivu, pored sigurnosti donosi i osećanje samovrednovanja. Ova pojava ne predstavlja samo identifikaciju sa određenom grupom, već i uverenost da se ta grupa nekakvim posebnim kvalitetom izdvaja od drugih.

Istraživanja Instituta Batut, sprovedena u toku 2006. godine, pokazuju da 44 % naše populacije ima depresivne simptome, nesanicu 24%, nervozu 62%, a izražen stres 10 %. Dugogodišnja izloženost kontinuiranom stresu u našoj zemlji dovela je do porasta broja osoba sa zdravstvenim problemima iz oblasti mentalnog zdravlja.²

Krizne godine u našoj sredini, sa brojnim akutnim i hroničnim stresorima, nepovoljno su uticale na mentalno zdravlje stanovništva. Godinama akumulirane traume, zasigurno su uzrokovale značajne psihološke posledice. U pora-

---

¹ Mobing je psihičko uznemiravanje zaposlenog koje podrazumeva neadekvatno ponašanje koje se dešava učestalo u dužem vremenskom periodu. Može da se manifestuje kao izgovoren ili napisana reč, kao postupak, pri čemu je namera da se omalovaži osoba, naruši njen dostojanstvo ili ugrozi njen fizički i psihički integritet.

² Podatak je preuzet sa sajta Ministarstva zdravlja RS. <http://www.zdravlje.gov.rs/showpage.php?id=6> Pristupljeno 17. 11. 2009.

---

stu je apsolutni broj osoba sa depresivnim, stresnim i psihosomatskim poremećajima, a prisutan je i porast broja zavisnika od alkohola i psihoaktivnih supstanci.³

Prema savremenim istraživanjima u ljudskom društvu se evidentira značajan porast nasilja u poslednjih sto godina. Uz to se događa i porast manifestovanih oblika agresivnih obrazaca u svim segmentima ljudskog življenja, pa tako čak i u porodici, školi, radnom mestu itd. odnosno u podsastavima u kojima se čovek najduže zadržava i u kojima gradi svoj lični, profesionalni i socijalni identitet.

Svedoci smo i zabrinjavajućeg porasta agresivnosti i nasilja, naročito među mladima, što ima složene biološke, psihološke i socijalne uzroke, ali je sigurno u vezi sa godinama stresa kroz koje prolazimo (Lečić-Toševski, 2005: 11).

U procesu formiranja socijalnog identiteta, kvalitet moralne svesti je u direktnoj zavisnosti od kvaliteta pojedinaca i institucija koje utiču na formiranje karaktera. Kada se radi o društвima sa brzim i naglim promenama, kao što je slučaj sa našим društвом, dolazi do poremećaja socijalne ravnoteže i kriza na ličnom, porodičnom i opštem društvenom planu.

U našoj zemlji lični i društveni odnosi se odvijaju u atmosferi izraženog egzistencijalnog straha. Usvojene moralne vrednosti postaju ugrožene i lako zamenljive nekim novim shvatanjem moralnosti i kulturnih vrednosti. Dezorganizovana socijalna situacija najviše pogađa one individue koje ne uspevaju da ostvare adekvatnu socijalnu identifikaciju i integraciju, jer ne prihvataju novi način razmišljanja i organizacionu kulturu koja se zasniva na izmenjenim vrednostima koje im se nameću protivno njihovom shvatanju moralnosti. To su uglavnom osobe koje su ostvarile proces sopstvene individualizacije i koje imaju formirane ličnosti. Takve osobe su svesne svojih ličnih i moralnih kvaliteta i svoje individualnosti zbog čega se razlikuju od drugih ljudi. Međutim, bez obzira na svest i projektovanu sliku o sebi kao individualnoj ličnosti, ove osobe se ne održу ni svoje pripadnosti grupi. Grupa je i za njih, kao i za sve ostale pripadnike, utoчиште, azil i garancija sigurnosti. U grupi se ostvaruju egzistencijalne potrebe i potrebe za društвом. To značи da pojedinac, bez obzira na individualnu obdarenost, shvata sebe i kao pripadnika socijalne grupe, koji želi da oseti prihvatanje kolektiva i ima stalnu želju da se tom kolektivu dopadne.

Društveni događaji često povećavaju broj obolelih od depresije i stručnjaci procenjuju da će za nekoliko godina ovo biti jedna od najčešćih bolesti.

---

³ Preuzeto sa sajta: <http://www.zdravlje.gov.rs/showpage.php?id=6>. Pristupljeno 17.11.2009.

Društvo koje ne neguje osnovne principe kojima ljudi teže – da je pravedno, sigurno i da je u njemu moguće dokazati i realizovati sebe – stvara bespomoćne ljudе. Razvoj bespomoćnosti, kažu stručnjaci, vodi u depresiju. Spoljašnji uslovi, koje osoba ne može da prihvati i izađe s njima na kraj, mogu da budu oroz, tako da mnogi ne bi razvili depresiju da su živeli u povoljnijim društvenim okolnostima (Spasić, 2007: 45).

Naše poslovno okruženje je opterećeno poremećenim moralnim vrednostima, a zaposleni su izloženi kontinuiranom stresu. Izloženost različitim patološkim pojavama i nemoć da se s takvom situacijom izbore, doveli su veliki broj zaposlenih do stanja otupelosti. Takva stvarnost pogoduje pojavi mobinga. U našoj zemlji mobing je prisutan kod gotovo polovine zaposlenih (Baltezarević, 2007: 189). Na ovu pojavu posebno utiče loš menadžment i nesolidarnost socijalne grupe koja se solidariše sa zlostavljačem, a ne sa žrtvom. Ukoliko se na suzbijanju ove pojave ne učini ništa suočićemo se sa огромnim procentom zaposlenih koji imaju psihička i fizička oboljenja, kao i sa organizacijama koje opterećene lošom radnom atmosferom ne mogu da ostvare projektovane poslovne ciljeve.

U francuskom zakonu socijalne modernizacije mobing se definiše kao „psihičko maltretiranje koje se ponavlja putem akcija kojima je cilj ili posledica degradacija radnikovih uslova na radu, koji mogu da prouzrokuju napad i da nanesu štetu ljudskim pravima i ljudskom dostojanstvu, da nanesu štetu fizičkom ili mentalnom zdravlju ili da kompromituju žrtvinu profesionalnu budućnost“ (Kostelić Martić, 2005: 11). Međunarodna organizacija rada (ILO) definiše mobing kao „uvredljivo ponašanje koje se manifestuje kao osvetoljubivi, surovi, zlonamerni ili ponižavajući pokušaj da se sabotira jedan ili grupa zaposlenih. Udržuje se protiv određenog saradnika, odnosno on se izlaže psihičkom uznemiravanju. U mobing spadaju stalne negativne primedbe ili kritike, koje izoluju neku osobu u socijalnom pogledu, kao i kancelarijski tračevi ili širenje lažnih informacija“.⁴ Duncan Chappell i Vittorio Di Martino⁵ ističu, u svom izučavanju mobinga, „da je radno okruženje mesto koje bi trebalo da predstavlja okruženje bez nasilja, i da se dijalog među zaposlenima podrazumeva kao normalni oblik komunikacije“. Zaposleni i menadžeri se često susreću sa

---

⁴ ILO (1998) When working becomes hazardds, S, 2, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inf/magazine/26/violence.htm>. Pриступљено 24.11.2009.

⁵ Duncan Chappell, Vittorio Di Martino, Violence at Work2nd edition, International Labour Office, Geneva, <http://www.ilo.org/public/english/protection/safework/violence/violbk.htm>. Pриступљено 23.11.2009.

ličnim i poslovnim konfliktima, i ukoliko menadžment nema komunikacione sposobnosti, konflikti eskaliraju i stvaraju neprijateljsko i uznemiravajuće okruženje. Nasilje na poslu se pojavljuje nezavisno od toga da li se radi o razvijenim zemljama ili o zemljama u razvoju. Nasilje ne proizvodi momentalne posledice, ali odvijanje nasilja u dužem periodu povređuje ne samo zaposlene, već se odražava istovremeno i na kolektiv i na lokalno okruženje.

Nataša Jokić-Begić, Andreja Kostelić-Martić i Iva Nemčić-Moro u studiji „Mobbing“ – moralna zlostavljanja na radnom mestu, ističu da „velika konkurenca na tržištu, globalizacija, organizacijske promene (privatizacija, spajanje, restrukturiranje, informatizacija), ekonomski kriza, new economy, nesigurnost radnih mesta i očekivanje fleksibilnosti kod radnika dovode do povećanja učestalosti mobinga. Moralna maltretiranja postala su uočljivija više nego ikada. Prema njihovim istraživanjima zlostavljanje na radnom mestu nosi rizik trajnog oštećenja zdravlja. Intenzitet i vrsta posledica zavise od: intenziteta mobinga (moralnog zlostavljanja), dužine trajanja i karakteristika žrtve (crte ličnosti). Zdravstvene smetnje i simptomi žrtava mobinga mogu da se posmatraju kao poremećeno funkcionisanje žrtava skoncentrisano na tri oblasti: promene na socijalno-emocionalnom polju, telesno-zdravstveni problemi i promene u ponašanju. Prema istraživanjima sprovedenim u Švedskoj 10-20 odsto slučajeva suicida ima direktni ili indirektni uzrok u problemima na poslu, dok se u istraživanju sprovedenom u Italiji u 13% suicida anamnestički nalazi zlostavljanje na poslu (Jokić-Bergić, 2003: 25-31).

Drenka Vuković, vršeći analizu postupaka u mobingu po Leymannu, konstatiše da „se u mobing aktivnosti svrstava napad na mogućnost komuniciranja koji se ogleda u posebnim komentarima menadžmenta, prekidima u toku izlaganja, uskraćivanju kontakta, vikanju na žrtvu, davanju nepotpunih uputstava, uz ponižavajuće gestove i mimiku“ (Vuković, 2006: 3-10).

Mobing u suštini predstavlja patološki oblik poslovne komunikacije, koji umesto ravnopravnih učesnika u komunikaciji, ima na jednoj strani zlostavljača koji ne primenjuje komunikacione metode i žrtvu, na drugoj strani. Žrtvi je uskraćen svaki oblik učešća u komunikacionom procesu.

Mobing u Srbiji

Prikazivanje fenomena mobinga u Srbiji događa se već par godina. Brojna pojavljivanja u javnosti, pojedinaca i udruženja koji se bave ovom materijom, izazvala su aktivnu diskusiju i vrlo kvalitetno posmatranje manifestovanja ovog oblika kršenja ljudskih prava u našem okruženju. Postalo je jasno da je mobing mnogo širi problem u odnosu na sliku koja postoji u javnosti, da se psihičkim maltretiranjem zaposlenih ne ugrožava samo pojedinac i njegova porodica, već i radni kolektiv. Pojava mobinga u radnim kolektivima direktno utiče i na osiromašenje celokupnog društva i to ne samo sa ekonomskog staništa, već i moralnog i kulturološkog.

Istraživanje mobinga,⁶ odnosno pojave psihičkog zlostavljanja na radu u Srbiji je sprovedeno anonimnim anketiranjem zaposlenih na teritoriji centralne i jugoistočne Srbije u toku 2006. i 2007. godine. Anketom je obuhvачeno 400 ispitanika i to 250 zaposlenih u državnoj firmi i 150 u privatnoj firmi. Anketirano je 205 ispitanika muškog pola i 195 ženskog pola. Anketa je sastavljena od 24 pitanja. Prikupljeni i obrađeni podaci dali su uvid u stanje korporativnog okruženja i prisutnost mobinga.

Podatak dobijen sprovedenim istraživanjem, da više od tri petine (62,25%) zaposlenih u Srbiji oseća zamor zbog posla koji obavlja, ukazuje na izrazito lošu korporativnu situaciju koja se karakteriše odsustvom motivacije zaposlenih. Psihičke smetnje uslovljene ponašanjem u radnom okruženju evidentiraju se kod gotovo 37% anketiranih.

Samovolja i agresivnost rukovodećeg tima u Srbiji, naročito takvog koji je politički postavljen, bez dovoljno znanja i iskustva je česta pojava. Svoju nestručnost prikrivaju optuživanjem zaposlenih za nepostojće propuste čak kod 53,50 % slučajeva od ukupnog broja zaposlenih radnika. Informacije i programi edukacije dostupni su isključivo „podobnim“ kadrovima, jer rezultati istraživanja pokazuju da je gotovo 40% ispitanika isključeno iz društvenih aktivnosti, a više od polovine (53%) iz programa edukacije.

Odsustvo efektivne poslovne komunikacije, odnosno obraćanje zaposlenima putem poruka na papiriću, e-mailom ili faksom, sa namjerom da se izbegne mogućnost da radnik dobije informaciju ili da mu se omogući razgovor, evidentira se kod 144 ispitanika (36%). Kritici zaposlenih u istoj hijerarhiskoj ravni izvrgnuto je 97 ispitanika (24,25%). Kritika od strane zaposlenih koji

---

⁶ O tome više: Baltezarević, V. (2007) *Mobing komunikacija na četiri noge*, Pančevo: Mali Nemo.

se nalaze na istoj hijerarhijskoj ravni je ustvari pokazatelj solidarisanja socijalne grupe, u ovom slučaju zaposlenih u istom kolektivu, sa rukovodiocem. To je oblik udruživanja zaposlenih protiv kolege koji postaje žrtva, a u cilju da se zadrži postojeći status (Baltezarević, 2007: 177-189).

Izloženost različitim vidovima psihičkog uznemiravanja na radnom mestu sa dužim trajanjem (6 meseci i duže), odnosno izloženost mobingu, evidentira se kod 172 ispitanika (43%), a fizičke smetnje koje se pojavljuju kao posledica duže izloženosti stresu registrovane su kod gotovo trećine (30,50%) ispitanika. Odsustvo zbog bolovanja, kao reakcija na psihičke i fizičke posledice mobinga, javlja se u manjem procentu u odnosu na procenat zaposlenih kod kojih su evidentirani zdravstveni problemi (22%). To znači da zaposleni i pored prisutnih zdravstvenih problema ne odlaze na bolovanje zbog straha da ne ostanu bez posla, kao i zbog nadoknade po osnovu bolovanja koja je izrazito niža od plate (Baltezarević, 2007: 177-189).

Ministarstvo rada i socijalne politike Republike Srbije⁷ u dokumentu kojim obrazlaže predlog Zakona o zabrani zlostavljanja na radu, konstatiše da su evidentna sve učestalija ponašanja koja predstavljaju zlostavljanje na radu i u vezi sa radom, kao novi vid kršenja prava na poštovanje dostojanstva ličnosti na radu. Zlostavljanje na radu je zlonamerno, neprijateljsko i neetičko ponašanje prema zaposlenom. Ovakav vid ponašanja prisutan je u svim strukturama zaposlenih i na svim nivoima rada, uključujući i rukovodeći kadar. Zlostavljanje na radu i u vezi sa radom ima različite vidove ispoljavanja, kao što su: napad na kvalitet profesionalnog rada, napad na ličnu reputaciju, napad na mogućnosti adekvatnog komuniciranja i održavanja socijalnih odnosa, a ima često za posledicu ugrožavanje zdravlja lica koje je izloženo zlostavljanju u radnoj okolini.

Prema podacima Viktimološkog društva Srbije u periodu od 1. januara do 1. novembra 2007. godine bilo je ukupno 295 obraćanja, od strane 152 osobe, od čega 107 (70,4%) žena i 45 (29,6%) muškaraca. U 43 slučaja (28,3%) obraćale su se osobe iz Beograda, u 64 (42,1%) slučaja radilo se o licima van Beograda, dok za preostalih 45 nema podataka. U ovom periodu najčešći povod za obraćanje Službi bilo je nasilje na radnom mestu (55,2%).⁸

Navedeni podaci *i saznanja o mobingu u Srbiji* pokazuju da postoji izrazita nesolidarnost zaposlenih, da su karijerističke ambicije, ali i strah od posledica,

⁷ http://www.minrzs.gov.rs/cir/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=26&Itemid=230. Pristupljeno 18.11.2009.

⁸ <http://www.vds.org.yu/godizvestajisr.htm>. Pristupljeno 27.11.2009.

uzrok povlađivanja rukovodicima i ostavljanje žrtve da se sama bori sa psihičkom torturom. Za ugrožavanje ljudskog dostojanstva zaposlenih veliku odgovornost ima i sindikat koji se samo povremeno uključuje i uglavnom nedovoljno.

Mobing koji pogađa gotovo polovinu zaposlenih je samo jedna od posledica društva opterećenog naopako postavljenim moralnim vrednostima. Takvo društvo pogoduje dominaciji kvazi stručnjaka, prisutnoj agresivnosti u komunikaciji sa zaposlenima i degradaciji i udaljavanju svih onih koji su opределjeni za prave moralne vrednosti. Odlazak mladih obrazovanih ljudi kao i prinudna pasivizacija ili samoizolacija najkvalitetnijih kadrova predstavlja gotovo sigurno propadanje države, koja se sa ovakvim stanjem, u najmanju ruku saglašava, ako ne i nešto drugo.

Čovek kao socijalno biće u susretu sa mobingom

Čovek kao socijalno biće, svoj identitet gradi očuvanjem individualnog koje prilagođava kolektivnim obrascima ponašanja. Ukoliko naiđe na nemogućnost uklapanja u kolektiv i ako se suoči sa barijerama koje prevazilaze njegove odbrambene moći, on ponire u samoću i otuđenost. Kako čovek samoću i izolaciju ne doživljava kao prirodno stanje, udaljenje iz kolektiva dovodi do ugrožavaja njegovih adaptivnih mogućnosti. Uskraćivanje komunikacije sa nadređenim, ali i sa kolektivom u celini, izaziva uznenrenje viskog stepena.

Odbačenost je osećanje onih kojima je upućen prezir. Neprijatnost neopravdanog odbacivanja je univerzalno ljudsko iskustvo, tako da svako mora naučiti da prihvati takvu situaciju i da toleriše neprijatnost odbacivanja. Kada subjekt veruje da je odbačen zato što ne vredi dovoljno kao osoba, tada nije u pitanju osećanje odbačenosti već osećanje inferiornosti.⁹

Mobing tera žrtvu da počne da analizira svoje postupke, traži sopstvene greške koje su je dovele u takvu situaciju i počinje proces samooptuživanja. Žrtva je svesna da je neprijateljsko ponašanje samo uvod u mnogo težu situaciju. To dovodi do uznenirenosti koja može da se manifestuje povlačenjem i samoizolacijom žrtve, ili suprotno tome agresivnim ponašanjem. Žrtva najčešće postaje bezvoljna, nezainteresovana, konstantno umorna i nezadovoljna.

---

⁹ Navedeno prema: dr Zoran Milivojević „Emocije – psihoterapija i razumevanje emocija“, na. http://savetovaliste.nshc.org.rs/recnik_zm.htm. Veb sajt posećen 21.11.2009.

Stalna psihička presija počinje da izaziva nesanicu, dovodi do povišenog krvnog pritiska i poremećaja apetita.

Odbačenost od strane grupe ima dalekosežne emocionalne konsekvene. One podrazumevaju umanjen osećaj pripadnosti i kompetentnosti i nasuprot tome, osećanje usamljenosti (Petrović, 2007: 442).

Poremećaj ponašanja pokazuje agresivnu osobu, odnosno potpuno promjenjenu ličnost, koja agresivnost ne usmerava samo prema drugima, već i prema samoj sebi. Javlja se sklonost prema samopovređivanju, čak i prema suicidu. Iz agresivnog stanja žrtva prelazi u stanje potpune pasivnosti i izolacije. Do tada uravnotežena ličnost počinje da poseže za supstitutima poput duvana, alkohola ili lekova za smirenje. Ne retko pokazuje i sklonost ka bulimiji i anoreksiji, a podložna je i seksualnim poremećajima.

Najteže mi je bilo što sam se osećala odbačenom. Kao da ne pripadam nikom. Izgubila sam veru u sebe i u svoje sposobnosti. Stalno sam razmišljala – šta sam pogrešila, zašto me svi izbegavaju... Svi prolaze pored mene kao da sam duh. Počela sam mnogo da pušim i svaki dan pijem lekove za smirenje. Pomišljam na samoubistvo. Nemam više snage da se borim. Ne mogu da spavam, stalno sanjam praznu sobu u kojoj sam zaključana.

Mobing dovodi ne samo do gubitka samopoštovanja, već i do gubitka socijalnog statusa. Žrtva se udaljava od posla i to rezultira ili dobrovoljnim napuštanjem firme ili otkazom. Traženje novog zaposlenja zbog psihofizičkog stanja u kome se žrtva nalazi je izuzetno otežano. Odušku besu i nemoći mobirani često daje sebi svađom sa članovima porodice, a to dalje dovodi do poremećenih porodičnih odnosa. Ne nalazeći više razumevanje ni u krugu porodice, žrtva ostaje u potpunosti bez čvrstog tla. Ukoliko mobing duže traje, kao i agresivno i svađalačko ponašanje žrtve, veća je mogućnost da se porodica okrene sopstvenoj zaštiti. Još jedan vid propadanja žrtve svakako nije za zanemarivanje, odnosi se na dovođenje žrtve u finansijsku krizu zbog umanjenog primanja usled bolovanja ili otkaza.

Kad se promenila politička struktura smenili su me sa mesta šefa na vrlo grub, neprimeren način. Jednostavno su mi poslali e-mail da oslobodim kancelariju jer šalju novu šeficu. Ujutru je došao radnik iz obezbeđenja, pravio se da me ne poznaje i istresao je sadržaj iz mog ormana i fijoka u veliku kartonsku kutiju. Sve je to preneo u malu prostoriju koja je služila kao ostava i rekao mi je da mi nova šefica poručuje da će tu da sedim, dok ne rešim da dam otkaz. Za mene je počeo pakao. Sedela sam u prostoriji bez prozora potpuno sama. Kompjuter

su mi uzeli. Danova niko nije ulazio, niti me je bilo ko zvao. Kad sretnem nekog od „mojih“ radnika kojim sam bila šef više od deset godina, oni se guraju i podsmevaju mi se.

U početku sam mogla da se požalim mužu i da se isplačem kad dođem kući. On je imao razumevanja otprilike dva meseca. Posle toga je izgubio strpljenje, rekao mi je da mu je muka da sluša više jednu istu priču o mom poslu, ko zna šta sam ja tamo zabrljala, zašto bi me neko maltretirao ako nisam kriva. Osećala sam se još gore, kao da više nisam mogla nigde da nađem oslonac. Mnogo smo se svađali zbog toga. Posle otprilike pet meseci on se spakovao i otišao je u vikendicu. Moja šefica je to saznala i sada je još gora prema meni, jer se više ne ustručava da me vređa i ponižava pred ostalima, koji čute i sve to gledaju kao da ja nisam ljudsko biće. Trče da je zovu na kafu, da joj pričaju kako se ovde tek sad ispravno radi...

Mobing se upravo i bazira na metodama koje vode do otuđenosti jedinke koja je nekom svojom individualnom osobinom dovela do toga da postane žrtva. Najčešće žrtva nije taj status „zaslužila“ zbog nečeg što može da se karakteriše kao svesno skrivljeno ponašanje. Za status žrtve dovoljna je i prenaglašena individualnost i neprihvatanje organizacionog obrasca koji podrazumeva slepu poslušnost i izvršavanje svih zadataka koje postave kreatori tih obrazaca. Ukoliko čovek želi, u takvom patološki postavljenom okruženju, da zadrži pravo da bude individua koja misli i želi da iskaže svoje stavove i da tvorcu „obrasca za ponašanje“ uputi kritiku, vrlo lako postaje žrtva mobinga. Represija se usmerava na uskraćivanje komunikacije sa „neposlušnim“. Žrtvi se ne daje mogućnost ni verbalne ni neverbalne komunikacije. Prvo nadređeni prekida sve komunikacione kanale na liniji rukovodilac-zaposleni, a zatim kao *echo* ponašanje, to se dešava i sa ostalim pripadnicima kolektiva, sve dok se ceo kolektiv ne uključi u odmazdu.

Sve je počelo na zboru kada nas je direktor obavestio da se sprema prodaja našeg Instituta. Svi su čutali, kao da je to normalna stvar i da ne treba da se uključimo da „spašavamo“ firmu u kojoj smo godinama. Po hodnicima se šaputalo da je naš direktor u sve to umešan i da je već postigao dogovor sa budućim vlasnicima-da se Institut javno proda za smešna sredstva, a da se razlika uplati njemu. Rekao sam javno šta se šapuće, tražeći od direktora da nam kaže punu istinu. Svi su me podržali u tom momentu. Dve koleginice i ja smo dali i par izjava za medije. Onda je krenuo progon. Nije mi potpisao rešenje za godišnji odmor. Poslao mi je upozorenje pred otkaz zato što naru-

šavam normalno odvijanje rada u kolektivu jer širim dezinformacije. Onda je pokrenuo postupak za naknadu štete jer sam „u više navrata neopravdano odsustvovao sa rada“. Radilo se o ranijim izlascima za koje sam mu se uvek uredno javljaо, ali je on to sada negirao. Sa jednom pacijentkinjom je pokušao da „mi namesti da sam tražio mito“. Pacijentkinja je odbila da da lažnu izjavu. Posle godinu dana sam otišao u penziju, sa narušenim zdravlјem. Još uvek se vodi spor za naknadu štete koju sam „prouzrokovao“ Institutu. Moje koleginice i dalje rade i obe su izložene maltretiranju, premeštanju iz jednog objekta u drugi i stalno dobijaju različite prijave za kršenje radne discipline. Najstrašnije od svega što nas je zadesilo je ponašanje ostalih zaposlenih. Svi su se pretvarali da se ništa ne događa, počeli su da nas izbegavaju i da odlaze kod direktora da nas tužakaju.

Takvo solidarisanje grupe sa egzekutorom, koje se usmerava na pojedinca koji je pripadnik te iste grupe, dovodi do ponašanja karakterističnih po odsustvu plemenitosti, solidarnosti i etičnosti. Osnov takvog ponašanja grupe leži u egzistencijalnom strahu. „Obožavanje“ vođe i slepo prihvatanje svih njegovih grešaka i veličanje njegove nesposobnosti, izražavanjem divljenja za sve njegove postupke, uslovljeno je strahom od otkaza, kao i strahom da se dođe u poziciju žrtve. Zbog toga, psihički teror koji se sprovodi nad ogromnim brojem zaposlenih može nesmetano da se odvija godinama bez ikakvih sankcija za izvršioca. Grupa čuti, ne solidariše se sa žrtvom i ne staje u njenu odbranu. Na taj način žrtvi je uskraćena mogućnost da se zaštiti i da dokaže prisustvo i razmere psihičkog zlostavljanja kojim je pogodjena. Takvo ponašanje socijalnih grupa, koje se okreću same sebi i ne solidarišu sa svojim pripadnikom, već brinu o individualnom statusu „pokrivajući“ se kolektivom, dovodi i do ugrožavanja celog društva.

Odgovornost socijalne grupe

Glavni psihološki problemi na poslu, među zaposlenima, su posledica rukovođenja, odnose se na praktičnu realizaciju rukovodeće funkcije koja je u direktnoj zavisnosti od načina izbora vođe. Način izbora vođe određuje i vrste ličnosti koje se u toj ulozi pojavljuju i efekte rukovođenja na funkcionisanje grupe. Grupa bi trebalo kao vođu da prepoznaе isključivo osobe koje su u stanju, na osnovu znanja i veština koje imaju, da ih uspešno dovedu do realizacije

projektovanih ciljeva. Međutim, osnovni moto delovanja grupe sve češće se usmerava prema čutanju i prihvatanju nesposobnih i nekvalitetnih vođa, jer grupa smatra da vođe imaju moć i autoritet, a da su pojedinci slabi i da kao takvi ne mogu da im naude. Zbog toga mislimo da je Le Bon u pravu kada konstatiše sledeće: „Uvek gotova da se pobuni protiv nemoćnog autoriteta, gomila se sa uslužnošću podčinjava moćnom autoritetu“ (Le Bon, 2005: 54-55).

Erich Fromm se u svojoj knjizi *Zdravo društvo* posebno skoncentrisao na problem usklađenosti individualnog i grupnog identiteta. Savremeni čovek je neminovno usamljen, on je postavljen na sopstvene noge, očekuje se da stoji sam, bez ičije pomoći. Ovo se može postići jedino ako čovek razvija svoje aktivne snage u tolikoj meri da se može povezati sa svetom a da ne mora da utone u njega; ako može da dostigne produktivnu orientaciju. Otuđena osoba, međutim, pokušava da reši problem na drugi način, naime, konformizmom.¹⁰ Ona se oseća sigurnom kad je slična što je moguće više svojim sugrađanima. Njen najviši cilj je da je drugi prihvate; njen osnovni strah je da je, možda, neće prihvatiti. Biti drugačiji, biti u manjini, to su opasnosti koje pretenjem osećanja sigurnosti (Fromm, 1989: 149).

Izuzetnu pozitivnu ulogu u prevladavanju stresnih reakcija ima psihosocijalna podrška i pomoć grupe. Moral jedne grupe se ne manifestuje samo kvalitetom međusobnih odnosa članova, već i efikasnošću grupe u suočavanju sa problemima i stepenom saglasnosti koji je ispoljen u njihovom rešavanju.

Manipulisanje zaposlenima u cilju dobijanja podrške, obećavanjem beneficija za poslušne, ili zastrašivanje onim što je namenjeno neposlušnima, rezultira napuštanjem i odstranjivanjem žrtve mobinga iz kolektiva. Takvo ponašanje je „dirigovano“ sa vrha piramide koja se prepoznaje po poremećenoj komunikaciji i patološkoj ličnosti koja je nezasluženo dobila ulogu vođe. Takav „predvodnik“ zahteva podanike, a ne saradnike, traži da mu se dive i kada laže, kao i da ga slušaju bez mogućnosti da izraze sumnju u ispravnost njegovih postupaka. Zašto kolektiv tako nešto prihvata i zašto dozvoljava da jedan po jedan njegov član budu gurnuti u izolaciju, otuđenje i depresiju? Nema opravdanja za takvo ponašanje i nesolidarnost ljudske grupe. U trci za nadoknadu za poslušnost su oni koji prihvataju ponuđeni obrazac korporativnog ponašanja i koji pristaju

¹⁰ From objašnjava konformizam kao mehanizam pomoću koga deluje anonimni autoritet. Ja moram da činim ono što svako čini, prema tome, moram da se saglasim, ne smem da budem drukčiji, ne smem da „štrčim“, moram da budem spreman i voljan da se menjam prema promenama standarda, ne smem da pitam da li sam u pravu ili nisam, već da li sam se prilagodio, da nisam nešto „izuzetno“, različito.

da se svesno odreknu solidarnosti, zdravog rasuđivanja i odbrane ugrožene jedinke. Suočeni poslednjih decenija sa nemaštinom, raslojavanjem društva i gubljenjem zaštićenog srednjeg staleža, ljudi iz grupe gube snagu. Stalno su u potrazi za krivcem, ali ga najčešće „prepoznaju“ u žrtvi mobinga, iz solidarnosti sa vođom, bez traženja pravog odgovora, po inerciji.

Slepa poslušnost i odobravanje nasilja kojem su drugi izloženi, uz stalno dodvoravanje rukovodiocu, je mirenje sa psihičkim zlostavljanjem žrtava koje se pred njima događa. Upravo tu leži najveća odgovornost grupe za nesolidarnost i za dopuštanje nasilja. Nasilje na koje se pristaje, uništava tuđe živote i to po pravilu živote onih koji se ne mire sa kvazi vrednostima i nametnutim klišeima poluinteligencije. Ćutanje i okretanje glave, ili još gore aplaudiranje promoterima psihičkog nasilja, nosi krivicu ne samo za ono što se događa pojedincima, već i krivicu za celokupno društvo. Socijalne grupe sastavljene u jednom poslovnom okruženju, na svim nivoima i u različitim radnim sredinama, gotovo podjednako su podložne poslušnom izvršavanju naloga korumpiranih rukovodilaca u strahu od odmazde. Identifikovanje pojedinaca sa ponuđenim korporativnim modelom predstavlja način preživljavanja. Neuklapanje u jednoličnost i ne prihvatanje gubljenja ličnog identiteta, dovodi do iskakanja takve osobe iz mase i njene „kandidature“ za mesto žrtve.

Lažna sigurnost unutar grupe koja pristaje na bezličnost je pretnja ljudskom opstanku, jer društvo identičnih, duhovno sterilnih pojedinaca predstavlja društvo bez slobode, kreativnosti i bez imena u istoriji.

Zaključak

Ovim radom želi se skrenuti pažnja na poremećene ljudske odnose na radu i na izrazitu nesolidarnost grupe sa pojedincem. Tranzicija je dovela do upućivanja ogromnog broja pojedinaca samo na porodicu ili na sopstvene snage. Pitanje opstanka se poistovećuje sa uklapanjem u iskrivljen model vrednosti koji se nameće od strane patoloških ličnosti nedoraslih ulozi vođe unutar radnih kolektiva.

Pred ljudima su moguća dva pravca daljeg postupanja. Jedan pravac je prihvatanje bezličnosti, utapanje u masu i preživljavanje kao puko zadovoljenje egzistencijalnih potreba. Ovaj izbor podrazumeva čutanje i solidarnost sa vođom. Drugi pravac, na koji se još uvek odlučuju samo malobrojni, jeste građenje sopstvene individualnosti unutar socijalne grupe, negovanje različitosti

i traženje adekvatnog tretmana ne samo za sebe, već i za sve ostale pripadnike socijalnog okruženja. Ovo drugo opredeljenje nosi sa sobom rizike, ali i slobodu da se ostvari ličnost i da se rasplamsa kreativnost. Ukoliko se na hrabrost odluče samo pojedinci, najverovatnije da će biti pogodjeni mobingom, bilo od strane rukovodioca koji će se osjetiti ugroženim zbog njihove individualnosti, bilo represijom od strane grupe, koja nije spremna da prihvati pravo na razliku. Onog trenutka kada grupa shvati da golo preživljavanje ustvari ugrožava njen dalji opstanak na svim drugim poljima, osim na polju biološkog održanja vrste, okrenuće se zaštiti svih svojih članova i samozaštiti grupe.

Primarna prevencija u borbi protiv mobinga trebalo bi da se usmeri na informisanje i edukaciju zaposlenih o pojavnim oblicima i mogućim posledicama mobinga, kao i na uvođenje etičkih kodeksa unutar poslovnih subjekata. Međutim, borba sa ovim oblikom patološke komunikacije predstavlja dugotrajan proces koji ne može da obezbedi pozitivan ishod ukoliko ne dođe do angažovanja šire društvene zajednice. Značajna pomoć žrtvama može da se pokrene podsticanjem na razvijanje alternativne socijalne mreže, unutar ili van firme, koje bi trebalo da pomognu da se definisu strategije za rešavanje konflikata koji su dobili obeležje mobinga.

Literatura:

- Baltezarević, V. (2007) *Mobing-komunikacija na četiri noge*. Pančevo: Mali Nemo.
- Fromm, E. (1989) *Zdravo društvo*. Zagreb: Naprijed
- Jokić-Begić, N., Kostelić-Martić, A., i Nemčić-Moro, I. (2003) „Mobbing“ – moralna zlostavljanja na radnom mjestu. *Socijalna psihijatrija*, broj 1. Vol. 31: str. 25-31.
- Kaličanin, P., i Petrović, D. (2001) *Priročnik o stresu*. Beograd: Institut za mentalno zdravlje.
- Kostelić Martić, A. (2005) *Mobing*. Zagreb: Školska knjiga
- Le Bon, G. (2005) *Psihologija gomile*. Beograd: Algoritam.
- Lečić-Toševski, D., Ćurčić, V., Grbeša, G., Išpanović-Radojković, V., Jović, V., Kokora, G., Mihailović, G., Milićević-Kalašić, A., Stanković, Z., Stanojković, M., i Vučković, N. (2005) Zaštita mentalnog zdravlja u Srbiji – izazovi i rešenja. *Psihijatrija danas*, 37(1), str. 9-25.
- Nikolić-Ristanović, V. (2000) *Od žrtve do zatvorenice – nasilje u porodici i kriminalitet žena*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Petrović, J., & Zotović, M. (2007). Prihvaćenost u grupi vršnjaka i emocionalna kompetencija dece preadolescentnog uzrasta. *Psihologija*, 40(3), 431-445.
- Spasić, D. (2007). Depresija kao uzrok i kao posledica viktimizacije. *Temida*, 10(4), str. 43-55.
- Vuković, D. (2006). Mobing na radnom mestu. *Temida*, 4., str.3-10.

Social Group and mobbing

Our reality, having been subject to the numerous social crises during the last decades of the 20th century, is characterized by frequent incidences of powerlessness and alienation. The man is more frequently a subject to loneliness and overcomes the feeling of worthlessness, no matter whether he considers himself an individual or a part of a whole larger social. Such an environment leads to development of aggression in all fields of ones life. This paper has as an objective the pointing out of the mental harassment that is manifested in the working environment. There is a prevalence of mobbing cases, as a mode of pathological communication. The result of this is that a person, subjected to this kind of abuse, is soon faced with social isolation.

This research also aspires to initiate the need for social groups self-organization of which victims are part of. The reaction modality of a social group directly conditions the outcome of the deliberate social drama, one is subjected to it as a result of mobbing.

Keywords: social crisis, powerlessness, individual, group, mobbing

TEMIDA
Decembar 2009, str. 93-103
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0904093K

Zločini mržnje

MILICA KOVAČEVIĆ*

Zločini mržnje tek poslednjih godina izazivaju izvesno interesovanje naše stručne javnosti. U članku su izložene pojedine definicije zločina mržnje, pošavši pre svega od anglosaksonske literature, koja se ponajviše bavi ovom problematikom. Cilj rada je da se izvrši analiza naših zakonskih rešenja u vezi sa kontekstom o kome govorimo, te da se donekle razmotre poreklo i vrste predrasuda koja se smatraju motivom zločina mržnje, uz ukazivanje na određene faktore koji doprinose nastanku predrasuda. Na kraju, ukazuјemo na mogućnosti za borbu protiv zločina mržnje, odnosno za preveniranje istih.

Ključne reči: zločini mržnje, predrasude, viktimizacija, netrpeljivost, govor mržnje

Definisanje zločina mržnje

U literaturi se susrećemo se različitim definicijama zločina mržnje, s tim što ni jedna od njih ne osporava da su u pitanju zločini motivisani predrasudama. Predrasude se prevashodno tiču žrtvina pripadnosti različitim manjinskim grupama, ili kakvih njenih ličnih osobina. Tako, možemo reći da zločin mržnje podrazumeva primenjivanje različitih oblika nasilja prema žrtvama koje su odabrane po kriterijumu rasne, nacionalne, etničke i verske pripadnosti, ili na osnovu seksualnog opredeljenja, kojim kriterijumima se može pridodati još i invalidnost i mentalna zaostalost žrtve. Vršenje ovakvih delikata inspirisano je željom da se pojedinci, ili čitave grupe lica ugroze i zastraše, kako bi se osetili nebezbednim i bespomoćnim, te prinuđenim na življenje u stalnom strahu od novih napada. Posledice zločina mržnje ne ogledaju se samo u činjenici da su određeni pripadnici manjinskih grupa lišeni prava da žive spokojno, već i u narušavanju harmoničnih odnosa u široj zajednici, kojoj viktimizirani pojedinci i grupe pripadaju.

* Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, saradnik u nastavi, E-mail: bucak80@gmail.com

Definicija zločina mržnje koju je dao američki FBI glasi da su u pitanju delikti kojima se ugrožavaju i povređuju kako fizička lica, tako i materijalna dobra, a koji su motivisani, u celosti ili delimično, predrasudama u vezi sa rasnom, nacionalnom i etničkom pripadnošću oštećenih, njihovim religijskim ubeđenjima, seksualnim opredeljenjima ili njihovom invalidnošću (Shively, 2005: 2). Slična definicija data je i od strane Specijalne grupe za borbu protiv zločina mržnje, oformljene u američkoj državi Masačusec, shodno kojoj su u pitanju zločini inicirani, u potpunosti ili delimično, mržnjom protiv pojedinaca zbog njihove, stvarno postojeće ili umišljene, rasne, religijske, nacionalne i polne pripadnosti ili seksualnog opredeljenja. Ovakvi zločini mogu podrazumevati napade vatrenim oružjem, podmetanje požara, psihičko zlostavljanje i verbalne pretnje.¹

Što se tiče upotrebe samog termina zločini mržnje, isti predstavlja prevod izraza koji na engleskom jeziku glasi „hate crime“. Navedeni termin upotrebljava se intenzivno širom sveta počev od 1990. godine kada je u američkom Kongresu usvojen „The Hate Crime Statistics Act“. Ovim aktom omogućeno je intenzivno prikupljanje podataka o zastupljenosti i prirodi zločina motivisanih, pre svega rasnim, predrasudama (Jacobs, Porter, 1998: 4-25). To što je navedeni termin popularisan tek 1990. godine, ne treba da nas navede na zaključak da zločini mržnje nisu bili zastupljeni, u meri dovoljnoj da pobudi interesovanje javnosti, i u periodu pre pomenute godine. Bitno je napomenuti da u predrasude koje motivišu počinioce na zločine mržnje tokom 1994. godine biva ubrojana i invalidnost viktimiziranih lica.

---

¹ Evo primera nekih konkretnih zločina mržnje: najpoznatiji je slučaj ubistva britanskog tinejdžera, crne puti, Stephena Lawrenca, koga je jedne večeri tokom 1993. godine dok je čekao autobus napalo pet mladića izbovši ga noževima; u državi Vajoming u SAD dva muškarca su 1998. godine pretukla i opljačkala jednog mladića homoseksualnog opredeljenja, koga su potom vezali za ogradu, da bi nesrećni čovek preminuo pet dana kasnije usled zadobijenih povreda; i na području naše zemlje je bilo manifestovanja zločina motivisanih predrasudama, najtragičniji slučaj dogodio se u Beogradu 1997. godine, kada su dva Skinheads na ulici pretukla do smrti Dušana Jovanovića, trinaestogodišnjeg Roma, a ovaj gnusni zločin izazvao je buru negativnih reakcija naše sveukupne javnosti.

Pojavni oblici i etiologija zločina mržnje

U SAD se, se zahvaljujući pomenutom „The Hate Crime Statistics Act“, već duži niz godina vrše opsežna prikupljanja i analize statističkih podataka o zločinima mržnje. Tako je konstatovano, shodno podacima američkog Bureau of Justice Statistics da je u periodu od jula meseca 2000. godine do decembra meseca 2003. godine vršeno u proseku, na godišnjem nivou, oko 191.000 krivičnih dela okarakterisanih kao zločini mržnje. Da bi se otkrilo da li jedno krivično delo zaista poseduje odlike zločina mržnje, potrebno je utvrditi da je mržnja realno i manifestovana na mestu zločina. Smatra se da se mržnja iskaže kroz verbalno izražavanje, kao i primenjivanjem različitih simbola. U periodu omeđenom datim vremenskim okvirom, zločini mržnje bili su inspirisani pre svega rasnom netrpeljivošću, dok je animozitet najređe ispoljaván prema invalidnim licima. Dalje, čak 84% od ukupnog broja izvršenih krivičnih dela spadalo je u domen nasilničkog kriminaliteta.

U anglosaksonskoj literaturi i praksi ističe se da se motivi, koji odlikuju vršenje krivičnih dela okarakterisanih kao zločini mržnje, mogu podeliti na četiri vrste:

- 1) potraga za uzbuđenjem i zabavom
- 2) odbrana-učinioци ovih krivičnih dela preuzimaju ih u pogrešnom ubedjenju da im od pripadnika manjinskih grupa preti neka opasnost
- 3) osveta-učinioци takvih krivičnih dela žele da adekvatno reaguju na ponašanja koja tumače kao uvredljiva po sebe i sebi bliska lica
- 4) radi ispunjavanja izvesne misije-takvi napasnici imaju vrlo jaka predubedjenja i veruju da se bore za svoje ideale tako što se agresivno ponašaju, kao, na primer, pripadnici ekstremističkih desničarskih grupa (Shively, Mudford, 2007: 11).

Osobito zabrinjava to što iz prezentirane podele proizilazi da pojedini učinioци zločina mržnje pronalaze odgovarajuće načine da racionalizuju svoje kriminalno ponašanje.

Veoma slična upravo iznetoj podeli jeste i klasifikacija motiva zločina mržnje, koju opredeljuje K. Franklin. Autorka je proučavala motive napada na homoseksualnu populaciju u San Francisku. Ona konstatiše da lica homoseksualnog opredeljenja bivaju napadnuti zato što nasilnici veruju da im preti opasnost od homoseksualaca, koje doživljavaju kao seksualne predatore. Pojedinci su ubedeni da napadajući ova lica štite društvo od nemoralna i promisku-

iteta. Postoje i drugi motivi koji navode na zločine mržnje, pa tako ima i napasnika koji maltretiraju žrtve iz puke potrebe za prekraćivanjem vremena, ili pak iz želje za samodokazivanjem i sticanjem prestiža u grupi kojoj pripadaju. Neretko će učinilac preduzeti kakav akt mržnje i da bi se povinovao kodeksu grupe u čijem je sastavu, iako to sam zapravo i ne želi (Franklin, 1998).

O posledicama sa kojima se nose žrtve zločina mržnje govore rezultati istraživanja sprovedenog u Kaliforniji u periodu od 1993. godine do 1996. godine. Istraživanje je obuhvatilo 2.300 lica homoseksualnog opredeljenja, koji su u periodu tokom pet godina neposredno pre sprovođenja datog istraživačkog projekta bili žrtve krivičnih dela iz oblasti zločina mržnje. Naime, utvrđeno je da se posledice viktimiziranih ovim delima, bitno razlikuju od posledica viktimiziranosti kakvim drugim deliktim. Žrtve su pretrpele intenzivan stres, a izgubile su nepovratno i osećaj bezbednosti u sopstvenom okruženju, što ih je učinilo ranjivim. Oštećeni su teško podnosili to što su bili napadnuti zbog odlika koje čine deo njihovog identiteta, a imali su utisak da je sredina neprijateljski nastrojena prema njima, čak i kada to realno nije bilo tako. Bitno je naglasiti da su osećanja depresije i ljutnje, bila prisutna i po protoku čitavih pet godina od momenta viktimizacije. O psihološkim posledicama govori i podatak shodno kome je tek 1/3 žrtava prijavila zločin mržnje. Istraživači cene da su psihološke posledice zločina mržnje slične i u slučajevima kada su žrtve napadnute usled dejstva kakve druge predrasude, osim predubeđenja u vezi sa homoseksualnošću (Herek, Gilis et al, 1999: 1-13). Kao što vidimo, zločini mržnje rezultiraju stvaranjem atmosfere nesigurnosti i straha u viktimiziranih lica, ali isto tako izazivaju i disharmoniju u čitavom društvu zahvaćenom predrasudama.

Opasnost zločina mržnje bazira se i na prepostavci da svako može postati žrtva, jer je kod ovih zločina nebitno koja individua konkretno biva pasivni subjekt pri izvršenju delikta. Naime, žrtva se ne odabira zbog toga što je učinilac dobro poznaje, ili zato što joj zamera zbog nekih njenih ličnih karakteristika, stavova ili postupaka. Naprotiv, zločin mržnje obično podrazumeva da je žrtva odabrana nasumično, prosto zato što je pripadnik kakve rasne, verske ili bilo koje druge manjinske grupe. Ukoliko učinilac zločina mržnje, recimo, ima potrebu da iskali svoj bes i prezir prema vernicima jedne religije, bilo koji verski sledbenik datog opredeljenja poslužiće toj svrsi. Sa druge strane, pomenimo i zaključke formulisane na osnovu podataka British Crime Survey iz 2000. godine, shodno kojima je oko 40% rasno motivisanih zločina izvršeno od strane učinilaca poznatih oštećenima, dok su oštećeni dobro poznavali lica koja su ih napala u 7% slučajeva (Mason, 2005: 837-859). Ako i prihva-

---

timo mogućnost da se žrtva i učinilac neretko poznaju, odnosno da zločinima mržnje bivaju viktimizirani pojedinci iz bližeg okruženja napasnika, utoliko je intrigantniji odgovor na pitanje šta je uzrok vršenja ovih krivičnih dela.

Da bismo proniknuli u suštinu zločina mržnje moramo razjasniti iz čega potiče mržnja, kao najnegativnije osećanje prema ljudima koji nas okružuju. Zapravo, u literaturi pronalazimo i mišljenja shodno kojima se zločini mržnje odlikuju pre jakim predrasudama u svesti učinilaca ovih krivičnih dela, nego odistinskom mržnjom prema pripadnicima manjinskih grupa, ili uopšteno prema ljudima koji se razlikuju. Tako bismo, po mišljenju eminentnog američkog psihologa G. Allporta autora dela *The Nature of Prejudice*, predrasudu mogli odrediti kao osećaj ogorčenosti prema izvesnoj osobi i bezrazložno osuđivanje te individue. Onaj ko se drži predrasuda nepokolebljivo stoji iza njih, i nikako nije spreman da kritički preispita svoj stav. Napasnik je ubeđen da je osoba prema kojoj gaji predrasude i sama zasluzna za njegova negativna osećanja spram nje, što mu istovremeno omogućava da ne krvi samog sebe zbog toga što udovoljava sopstvenim niskim pobudama (Jacobs, Porter, 1998: 13). Slepо verovanje u predrasude omogućava pojedincu da se oseća nadmoćno, da uzdigne nivo sopstvenog samopoštovanja, ili pak, da okrivi pripadnike grupe koje mrzi za socioekonomski probleme koji ga opterećuju. Tako, na primer, učinoci zločina mržnje pravdaju svoje postupke time što sebe smatraju uskraćenim, i to zbog privilegija koje pripadnici pojedinih rasa i nacija uživaju pri upisivanju u škole ili pri zapošljavanju. Nikola Rot konstatiše da je neodustajanje od predrasuda korisno u realizovanju dve funkcije. Sa jedne strane, ono omogućava pojedincu da se uklopi i bude prihvaćen u grupi koja je pobornik date predrasude, a sa druge strane obezbeđuje naglašavanje vlastite vrednosti, podvlačenjem inferiornosti pripadnika neke druge grupe (Rot, 1974: 104).

Nekada će običaji i kultura koji se neguju u dатој društvenoj sredini doprineti razvijanju sklonosti ka zločinima mržnje. Neretko se dešava da deca odraštajući, svakodnevno slušaju stereotipne priče shodno kojima su pripadnici različitih verskih ili nacionalnih grupa prosti, primitivni, glupi, prljavi, škrti, skloni krađi i neradu. Ako osoba stasava okružena odraslima kojima je svojstveno nepoštovanje ljudi koji se razlikuju od njih samih, usvojiće istovetne stavove i to kao nešto potpuno prirodno i prihvatljivo. Opšte je poznato da sasvim mala deca različitih rasnih i nacionalnih pripadnosti mogu da uživaju u međusobnim harmoničnim odnosima i zajedničkoj igri, dok formiranje predrasuda nastupa tek sa njihovom daljom socijalizacijom i kroz kontakte sa odraslima.

Psihoanalitičari smatraju da predrasudama mogu biti opterećene indvidue koje se inače odlikuju nekim patološkim karakteristikama ličnosti, ali i osobe zdravog mentalnog sklopa, koje se slepo drže svojih stavova i nisu spremne da se razvijaju i da uče kroz sticanje novih iskustava. Zato je nužno rasteretiti ljudi od različitih neosnovanih predubeđenja, koja ih navode na takva nepoželjna osećanja, kao što je to, bez svake sumnje, mržnja. Tako je, na primer, široko zastupljen stav da su svi ljudi homoseksualnog opredeljenja degenerisani, da predstavljaju opasnost po okolinu, ali i da kontrolišu političare i medije zahvaljujući enormnim svotama novca kojima raspolažu. Popularisanje opisanih stavova lako dovodi do omraženosti pripadnika ove populacije, pa čak i do tako ekstremnih mišljenja shodno kojima homoseksualce treba fizički eliminisati (Young-Bruehl, 2003: 152-159).

Što se tiče oblika u kojima se ispoljavaju zločini mržnje videli smo da oni mogu drastično da se razlikuju, te da se mogu manifestovati u, bar prividno benignijim formama, kao što su vređanje i verbalne pretnje, do tako drastičnih oblika, kao što su nanošenje teških telesnih povreda, pa i ubistvo. Postavlja se pitanje da li postoji potreba za uvođenjem posebnih krivičnih dela, kojima bi se izdvojeno inkriminisala ona ponašanja koja krivični zakoni i inače zabranjuju, s tim što bi im osobenost davala motivisanost određenim predubeđenjima spram viktimiziranih. Imamo osnova i stanovište da je dovoljno uz već postojeća krivična dela na načelan način predvideti otežavajuću okolnost koja obezbeđuje strožije kažnjavanje, ukoliko su dela preuzeta zbog motivisanosti predrasudama. Videćemo da su u praksi zastupljene obe alternative.

U krivičnim zakonima pojedinih zemalja predviđena su posebna krivična dela kojima se inkriminišu one radnje koje ugrožavaju prava različitih manjinskih grupa. Tako je u mađarskom krivičnom zakonu u čl. 174/b propisano krivično delo naslovljeno kao „nasilje protiv člana nacionalne, etničke, rasne ili religijske grupe“. Zakon propisuje da ovo krivično delo vrši onaj ko napadne osobu ili je prinudi da nešto učini ili trpi, a iz razloga što žrtva pripada određenoj rasnoj, nacionalnoj, etničkoj ili verskoj grupi. Teži oblik istog krivičnog dela, za koji je predviđena kazna do osam godina zatvora, čini lice koje pri izvršenju osnovnog oblika primeni silu, upotrebi oružje, nanese tešku povredu žrtvi ili je muči, kao i ukoliko je došlo do udruživanja radi vršenja ovakvih krivičnih dela. Sa druge strane, u nekim državama se predviđa krivičnim zakonom da će se, u slučaju da se već postojeći oblici krivičnih dela izvrše zbog motiva u vezi sa predrasudama, to ceniti kao otežavajuća okolnost. Tako, na primer, austrijski krivični zakon u čl. 33 predviđa da će se rasna mržnja i ksenofobija uvek tre-

tirati kao otežavajuća okolnost, i to bez obzira na konkretan oblik krivičnog dela o kome je reč.

Proizilazi da pojedine države propisuju posebna krivična dela kojima se manifestuju zločini mržnje, dok zakoni nekih drugih zemalja predviđaju kao otežavajuću okolnost motivisanost učinilaca kakvom predrasudom ili, pak, određuju kao krivično delo preduzimanje svake one radnje koja služi izazivanju ili podsticanju mržnje zasnovane na predrasudama.

Suzbijanje zločina mržnje

Očigledno je da su zločini mržnje izuzetno kompleksna pojava, te da, zbog društvene opasnosti koju podrazumevaju, treba pružiti adekvatnu pažnju njihovom proučavanju. Moramo biti svesni da nisu samo pojedine grupe lica izložene riziku da budu viktimizirane, jer ne postoji nikakva sveobuhvatna i iscrpna lista predrasuda koje navode na vršenje ovih krivičnih dela. Naime, predrasude se mogu razviti i manifestovati prema svakom onom licu koje se na neki način razlikuje bilo od napasnika, bilo od grupe kojoj ovaj pripada.

Ipak, smatramo da je ispravan stav našeg zakonodavca koji nije predviđao posebna krivična dela kojima bi se manifestovali upravo zločini mržnje, niti je na načelan način predviđao postojanje kakve otežavajuće okolnosti koja bi se ticala motivisanosti učinioца predrasudama u vezi sa ličnim odlikama žrtava pojedinih krivičnih dela. Nalazimo da ne postoji opravdan razlog zbog koga bi bilo koja lica trebalo pozitivno diskriminisati, pa tako ni po osnovu pripadnosti manjinskim rasnim, nacionalnim i verskim grupama. Cenimo da ni drugačije seksualno opredeljenje, ili bilo koja druga osobenost koja nas izdvaja od ostalih, nije opravdan osnov niti za kažnjavanje, niti za privilegovanje pojedinaca. Izdvajanjem bilo kojih grupa lica upućujemo poruku da postoji neka suštinska razlika između krivičnih dela izvršenih prema različitim licima, iako bi, bar u očima zakona, svi morali biti jednaki. U skladu sa navedenim i Ustav Republike Srbije (Službeni glasnik RS br. 83/06) zabranjuje diskriminaciju po bilo kom osnovu, a osobito po osnovu: rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog ubedjenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta. Sledstveno rečenom, u našem Krivičnom zakoniku (Službeni glasnik RS br. 85/05) nije predviđeno strožije kažnjavanje u slučaju da je oštećeni pojedinim krivičnim delima, na primer teškom telesnom povredom ili silovanjem, pripadnik kakve rasne, verske ili

koje druge, manjinske grupe. Međutim, Krivični zakonik u čl. 128 predviđa krivično delo povrede ravnopravnosti, kao jedno od krivičnih dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina. Ovo krivično delo vrši lice koje uskrati ili ograniči građaninu prava garantovana Ustavom i zakonom, ili mu, pak, daje povlastice ili pogodnosti, rukovodeći se pri tom građaninovom nacionalnom ili etničkom pripadnošću, rasom, veroispovešću, političkim ili drugim ubeđenjem, polom, jezikom, obrazovanjem, društvenim položajem, socijalnim poreklom, imovnim stanjem ili kakvim drugim ličnim svojstvom. Teži oblik istog krivičnog dela čini službeno lice koje opisane radnje preduzima u sklopu vršenja službe.

Sa druge strane, Krivični zakonik RS u čl. 317 predviđa i krivično delo izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti, u grupi krivičnih dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti države, čime je jasno manifestovano kakav se značaj pridaje življenuju u duhu opšte tolerancije, ravnopravnosti i poštovanja međusobnih različitosti. Osnovni oblik ovog krivičnog dela čini ono lice koje izaziva ili raspiruje nacionalnu, rasnu ili versku mržnju ili netrpeljivost među narodima ili etničkim zajednicama, koje nastanjuju Srbiju. Što se tiče netrpeljivosti, zakonodavac, kao što vidimo, ne tolerišeiniciranje i popularisanje iste, iako netrpeljivost podrazumeva negativno osećanje slabijeg intenziteta u odnosu na osećanje mržnje. No, i mržnja i netrpeljivost pripremaju teren za ekscesna ponašanja prema pripadnicima određenih naroda i etničkih zajedница (Stojanović, 2006: 689). Teži oblik dela zastupljen je u slučaju kada su mržnja i netrpeljivost izazivane, ili raspirivane, prinudom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi simbola date nacionalne, etničke ili verske grupe, te oštećenjem tuđih stvari i skrnavljenjem spomenika i grobova. Za najteži oblik istog krivičnog dela propisana je kazna zatvora od dve do deset godina, a on postoji u slučaju kada je mržnja izazivana, ili raspirivana, putem zloupotrebe položaja ili ovlašćenja, ili pak ukoliko su nastupili nered, nasilje ili druge teške posledice po zajednički život naroda, nacionalnih manjina i etničkih grupa Srbije.

Postavlja se pitanje kako društvo može da se zaštiti od mržnje, koja je i pored danas dostignutog nivoa civilizacijskog razvoja i dalje itekako prisutna. Puko zaoštravanje kaznene politike spram učinilaca krivičnih dela motivisanih predrasudama neće biti dovoljno za rešavanje postojećih problema. Upravo na ovom mestu dolazimo do problema govora mržnje, putem koga se popularišu i jačaju predrasude. Slažemo se sa stanovištem Jovana Ćirića koji smatra da je govor mržnje neretko prethodnica zločina mržnje (Ćirić, 2006: 199). Međutim, problem govora mržnje otvara i kompleksne probleme u vezi sa garantovanjem slobode mišljenja i izražavanja. Ustav Republike Srbije zabranjuje svako

---

izazivanje i podsticanje rasne, verske, nacionalne ili kakve druge neravноправности, mržnje i netrpeljivosti, te bi garantovanje поштovanja tog načela trebalo da bude istovremeno i mera kojom će se eventualna cenzura limitirati. Svakako, mnogo je lakše formulisati načela ravnopravnosti i slobode izražavanja, nego omogućiti njihovu faktičku simbiozu u svakodnevnom životu.

Borba protiv zločina mržnje zahteva osmišljavanje kompletne strategije koja će se postepeno sprovoditi na neprekidan i trajan način, i koja zahteva mnogo više od puke proklamacije načela jednakosti svih građana. Na ovom mestu nećemo se upuštati u komentarisanje odredaba Zakona o zabrani diskriminacije (Službeni glasnik RS br. 22/09), imajući u vidu da primena istog još nije otpočela. U svakom slučaju, verujemo da je potrebno popularisanje demokratskih vrednosti i opšte tolerancije. U tom cilju nužno je edukovati građane putem skupova, tribina i kroz sve druge pogodne forme, koje će omogućiti da što veći broj ljudi bude upoznat sa ovom problematikom. Angažovanje na jačanju svesti o potrebi поштovanja svake individue mora biti sve intenzivnije i dopreti do svakog pojedinca, jer i oni koji propagiraju predrasude danas imaju priliku da se koriste preimcućtvima savremenih sredstava komunikacije.

Znamo da nije dozvoljeno na televiziji, radiju ili posredstvom štampanih medija, prezentirati sadržaje koji popularišu raznovrsne predrasude, kao i da policija spričava skupove koji bi bili namenjeni širenju mržnje i netrpeljivosti. Međutim, u savremeno doba tu je i internet, koji omogućava lako sticanje znanja i sveopšte širenje kulture, ali je istovremeno i pozornica na kojoj svako može da iznosi svoja ubedjenja, bez ikakve cenzure. Dovoljno je sasvim skromno predznanje iz oblasti informatičkih tehnologija, obezbeđivanje jednog personalnog računara i pristupa internetu, kako bi bilo ko stekao priliku da širokom auditorijumu prezentira svako svoje uverenje, u onoj formi i obimu za koje se opredeli po sopstvenom nahođenju. Posebnu opasnost predstavlja činjenica da deca u sve ranijem uzrastu pristupaju internetu, i to bez roditeljskog nadzora. Stoga se u pojedinim državama preuzimaju tehničke mere za suzbijanje govora mržnje u ovom virtualnom svetu. Temom mržnje na internetu bavili su se i učesnici konferencije održane u Otavi, u decembru 2005. godine u organizaciji Kanadskog odbora za ljudska prava (the Canadian Human Rights Commission), kada je konstatovano da ovaj problem zahteva značajnu pažnju, jer predstavlja odistinsku pretnju поштovanju ljudskih prava.²

---

² Više o zaključcima sa konferencije na: http://www.chrc-ccdp.ca/pdf/HateOnInternet_bil.pdf, pristupljeno 27.02.2009. godine

Moramo biti svesni činjenice da i u savremeno doba pojedincima preti opasnost samo zbog toga što se na neki način razlikuju od većine, što upravo naglašava značaj uzdizanja svesti o poštovanju i slobodnom manifestovanju individualnosti svakog čoveka. Dodatno nas obeshrabruje saznanje da razlog za agresivne ispade, u naše vreme napretka kulture i nauke, više ne mora biti samo priпадnost manjinskoj nacionalnoj ili verskoj grupi, ili pak homoseksualnom opredeljenju, već i invalidnost, pa čak i duševna bolest i zaostalost. Nije dovoljno reagovati samo putem krivičnopravnih mehanizama, jer je nužno izražavanje sveopšte društvene osude prema svim onim aktima koji nas onemogućavaju da živimo bezbedno i dostojanstveno, bez obzira na to kakva su naša ideološka i verska ubeđenja, koliko smo drugaćiji od drugih, ili kakvog smo porekla.

Literatura

- Ćirić, J. (2006) Govor mržnje, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 3, str. 199 -223
- Franklin, K. (1998) *Psychosocial Motivations of Hate Crimes Perpetrators*, rad prezentiran na godišnjoj konferenciji Američke asocijacije psihologa od 1998. godine, http://eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/16/f0/8f.pdf, pristupljeno 27.02.2009. godine
- Herek, G, Gillis, J. et al (1999) *Psychological squeal of hate crime victimization among lesbian, gay, and bisexual adults*, Journal of consulting and clinical psychology, <http://psychology.ucdavis.edu/rainbow/html/violence.pdf>, pristupljeno 03.03.2009. godine
- Jacobs, J, Porter, K. (1998) *Hate Crimes: Criminal Law & Identity politics*. Oxford
- Mason, G. (2005) Hate crime and the image of the stranger, *The British Journal of Criminology*, 45, str. 837-859
- Rot, N. (1974) Rasne i etničke predrasude u Ž. Gavrilović (ed) *Rasizam, rase i rasne predrasude*. Beograd: Savremena administracija
- Shively, M. (2005) *Study of Literature and Legislation on Hate Crime in America*, final report submitted to the National Institute of Justice. Washington
- Shively, M, Mulford, C. (2007) Hate Crime in America – the Debate Continues, *National Institute of Justice Journal*
- Stojanović, Z. (2006) *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Young-Bruhl, E. (2003) Homophobia: a diagnostic and political manual in D. Moss (ed) *Hating in the First Person Plural*. New York

MILICA KOVACEVIC

Hate crimes

There is not much interest for the subject of hate crime in our literature. In the article, the author defines hate crime, based on the facts mainly from the Anglosaxon literature, and tries to explain the origin of prejudice. There is a description of factors which can be the cause for these crimes to occur. The author highlights the importance of preventing bias motivated crime. The article ends with some propositions about how to fight hate crimes.

Key words: hate crime, prejudice, victimization, intolerance, hate speech

TEMIDA
Decembar 2009, str. 105-107
ISSN: 1450-6637

Victims in Europe – 23rd Annual Meeting and Conference of Victim Support Europe

(Žrtve u Evropi – 23. godišnja skupština i konferencija Evropske pomoći žrtvama)

Lisabon, 25. jun – 26. jun 2009. godine

25. i 26. juna 2009. godine u Lisabonu u Portugaliji održana je konferencija Žrtve u Evropi i 23. godišnja skupština organizacije *Evropska pomoć žrtvama*. Za razliku od ranijih konferencija, ovogodišnja je bila otvorena za sve zainteresovane stručnjake, dok je ranijih godina okupljala uglavnom stručnjake iz organizacija članica.

Ovogodišnja konferencija je istovremeno bila i završni seminar u okviru projekta Žrtve u Evropi čiji su nosioci sledeće organizacije: Evropska pomoć žrtvama (*Victim support Europe*), Portugalska asocijacija za podršku žrtvama (*The Portuguese Association for Victim Support APAV*), Međunarodni viktimološki institut u Tilburgu (*Intervict*) Holandija, Beli krug (*Weisser Ring*), Nemačka, Beli krug bezbednosti (*Bily kruh bespecy*), Češka i Služba za pomoć žrtvama kriminaliteta (*Victim support Malta*), Malta. Na ovom projektu, 12 članica *Evropske pomoći žrtvama* su partnerske organizacije, među kojima je i *Viktimološko društvo Srbije*. Po završetku konferencije održana je 23. godišnja skupština organizacije *Evropska pomoć žrtvama*.

Domaćin ovogodišnjeg skupa bila je *Portugalska asocijacija za podršku žrtvama* (APAV). Na konferenciji je prisustvovalo 260 učesnika iz 37 različitih država. Ovogodišnju konferenciju otvorio je predstavnik Evropske komisije, portugalski ministar pravde gospodin Alberto Costa, predsednik *Evropske pomoći žrtvama* Jaap Smit i predsednica Portugalske asocijacije za podršku žrtvama, gospođa Joana Marques Vidal.

Radni deo konferencije odvijao se kroz 6 plenarnih sesija i 4 grupe radio-nica. Prva sesija je započela prezentacijom rezultata istraživanja sprovedenog u okviru projekta Žrtve u Evropi, a odnosi se na primenu *Okvirne odluke Evropske unije o položaju žrtava u krivičnom postupku*. Istraživanje je sprovedeno u

27 zemalja. Rezultate su izložile Carmen Rasquete (menadžerka projekta *Žrtve u Evropi*) i Rianna Letschert sa Međunarodnog viktimološkog instituta Tilburg, Holandija (Intervict). Druga plenarna sesija imala je za temu *Koncept žrtava kriminaliteta danas*. Na ovoj sesiji su imali izlaganja profesor David Miers sa Kardifskog univerziteta prava iz Velike Britanije i profesor Hans-Joerg Albrecht, direktor Max Planck instituta iz Nemačke. Sledeća plenarna sesija se bavila koordinacijom dokumenata vezanih za prava žrtava na nivou Evropske unije. Caroline Morgan, predstavnica EU komiteta za krivično pravo, predstavila je sledeća dokumenta od izuzetne važnosti za prava žrtava: *Okvirnu odluku Evropske unije 2001-220/JHA o položaju žrtava u krivično-pravnoj proceduri*, *Okvirnu odluku Evropske unije 2002-629/JHA o borbi protiv trgovine ljudima*; *Okvirnu odluku Evropske unije 2004-68/JHA za borbu protiv seksualne eksploracije dece i dečije pornografije*. Četvrta sesija je bila na temu *Viktimizacija i posebno ranjive kategorije žrtava*, i u okviru nje su imali izlaganje Sandra Walklate sa Univerziteta Liverpula u Velikoj Britaniji i John Thomas, predsednik organizacije *Evropsko udruženje pravnika* (European network of Councils of the Judiciary). Poslednja plenarna sesija bavila se *Ulogom istraživanja u zaštiti žrtava*. Izlaganja u ovoj sesiji su imali Candido Agra sa portugalske kriminalističke škole i Mylene Jacoud sa Univerziteta Montreal u Kanadi.

Drugi segment konferencije odvijao se u manjim grupama odnosno u četiri tematski različite grupe radionica.

Tema prve grupe radionica bila je *Stanje prava žrtava u Evropi*, i u okviru nje rad se odvijao u sledećim radionicama: Projekat *Žrtve u Europi*: rezultati sproveđenja zakonskih promena, voditelji radionice su bili Antony Pemberton i Suzana van Der Aa, sa Međunarodnog viktimološkog instituta u Tilburgu; Projekat *Žrtve u Europi*: rezultati sproveđenja organizacionih promena, voditeljke radionice su bile Carmen Rasquete i Marta Pita (APAV); Uloga žrtava u krivično pravnoj proceduri (Fridda Petersson, Škotska); Žrtve kriminaliteta: istraživanje pravne regulative, nacionalnih politika, prakse i pristupa žrtvama kriminala u zemljama članicama Evropske Unije (Dimitar Markov, Centar za demokratske studije, Bugarska);

U okviru druge grupe radionica *Različite države, različite prakse*, pojedinačne radionice imale su sledeće teme: Žrtve transnacionalnog kriminaliteta; Žrtve terorizma i njihove porodice; Zločini iz mržnje; Stari, deca i mladi kao žrtve kriminaliteta; i Imovinski kriminalitet.

Treća grupa radionica bila je namenjena samo članovima organizacije *Evropska pomoć žrtvama* i imala je temu *Službe za žrtve-najbolje prakse*. Rad se

odvijao u okviru sledećih radionica: Podrška žrtvama danas: potrebe, saradnja različitih organizacija, treninzi, volonteri i plaćeno osoblje (Velika Britanija); Davanje informacija i zaštita žrtava; Šta je zaštita podataka i zašto je važna žrtvama? (Portugalija); Naknada štete žrtvama kriminaliteta (Portugalija); Kako prebroditi teškoće u državama koje nemaju organizacije za podršku žrtvama na nacionalnom nivou (Rumunija); Dalja edukacija kao doprinos razvoju profesionalizma na području podrške žrtvama: iskustva i saznanja (Nemačka); i Kako sprečiti da postanete žrtva: projekat zaštite podataka tinejdžera (Portugalija).

Četvrta grupa radionica sa temom *Deca i žene žrtve* odvijala se kroz sledeće radionice: Uloga policije (Portugalija); Adolescenti kao žrtve kriminala (Belgija); Deca žrtve porodičnog nasilja (Velika Britanija); Kritička ocena krično-pravnog sistema i zastupanja žrtava u slučajevima seksualnog nasilja i seksualnog zlostavljanja dece (Nemačka); Uloga SOS telefona za pomoći deci žrtvama zlostavljanja i zanemarivanja (Indija).

Nakon završetka radionica predstavljeni su zaključci sa svih održanih radionica. Zaključci govore da se većina zemalja učesnica konferencije susreće sa istim ili sličnim problemima. Problemi se uglavnom odnose na dostupnost informacija, nadoknadu štete, saradnju policije i službi za žrtve, kao i nedovoljnoj senzibilisanosti stručnjaka za probleme žrtava. Jedan od zaključaka je bio i da se *Okvirna odluka Evropske unije o položaju žrtava u krivičnom postupku*, ne primenjuje dosledno u svim zemljama i da treba i dalje raditi na njenoj doslednoj primeni.

Za razliku od dosadašnjih konferencija organizacije *Evropska pomoć žrtvama*, ovogodišnja konferencija je okupila stručnjake iz celog sveta i stručnjake van organizacija članica VSE, što je predstavljalo veliko osveženje i pozitivnu promenu. S druge strane, konferencija je imala svoje nedostatke u delu rada u radionicama. Imajući u vidu, veliki broj učesnika, radionice su izgubile na svojoj interaktivnosti. S druge strane, obilovale su različitim temama i vršnim stručnjacima koji su ih vodili, i na taj način predstavljale su veliki izazov za učesnike pri odabiru kojoj bi radionici hteli da prisustvuju.

Sledeća konferencija i godišnja skupština *Evropske pomoći žrtvama* održaće se 2010. godine u Berlinu, u organizaciji službe za žrtve kriminaliteta *Weisser ring* iz Nemačke.

JASMINA NIKOLIĆ

TEMIDA
Decembar 2009, str. 109-116
ISSN: 1450-6637

**Deveta konferencija
Evropskog udruženja za kriminologiju**
„Kriminologija i kriminalna politika između
ljudskih prava i efektivne kontrole kriminaliteta“
(„Criminology and Crime Policy
between Human Rights and Effective Crime Control“)

Ljubljana, 9.-12. septembar 2009. godine

Od 9. do 12. septembra 2009. godine u Ljubljani (Slovenija) održana je deveta godišnja konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju pod nazivom „Kriminologija i kriminalna politika između ljudskih prava i efektivne kontrole kriminaliteta“. Organizatori i domaćini ovogodišnjeg skupa bili su Inistitut za kriminologiju pri Pravnom fakultetu, zatim slovenačka Akademija za nauku i umetnost i Fakultet za krivično-pravne nauke Univerziteta u Mariboru.

Ovogodišnju konferenciju otvorili su profesorka Elena Larrauri (Pompeu Fabra Univerzitet, Španija), predsednica Evropskog udruženja za kriminologiju i profesorka Alenka Šelih sa slovenačke Akademije za nauku i umetnost i Instituta za kriminologiju. Tokom konferencije, rad se odvijao u okviru plenarnih i tematskih sesija, panela, okruglih stolova i poster prezentacija i to paralelno u prostorijama na Pravnom fakultetu i Fakultetu za krivično-pravne nauke.

Tokom prvog dana je održan sastanak Izvršnog odbora Evropskog udruženja za kriminologiju, sastanak Izdavačkog odbora časopisa za krivično-pravne nauke i bezbednost (The Journal of Criminal Justice and Security) povodom desetogodišnjice njegovog izdavanja, sastanak Izdavačkog odbora Evropskog časopisa za kriminologiju (The European Journal of Criminology), kao i sastanci drugih radnih grupa oformljenih pri Evropskom udruženju za kriminologiju¹. Sastanku radne grupe Evropskog kriminološkog udruženja za postdiplomce i

¹ Udrženje ima 11 radnih grupa, i to za: kvantitativnu kriminologiju, maloletničko pravosuđe, izradu kurikuluma na evropskim univerzitetima, istraživanja sigurnosti i straha od kriminaliteata, postdiplomce i mlade istraživače, istočno-evropsku kriminologiju, razvojnu kriminologiju,

mlade istraživače, u svojstvu mladih istraživačica, prisustvovalo su Ljilana Stevković² i Jelena Dimitrijević³, članice Viktimološkog društva Srbije.

Tokom trajanja Konferencije održane su četiri plenarne sesije⁴ koje su bile posvećene različitim temama iz oblasti kriminologije, kriminalne politike i krivičnog prava.

Prva od njih bila je posvećena kriminalnoj politici u globalizacijskom svetu, a na njoj su govorili profesorka Alenka Šelih (slovenačka Akademija za nauku i umetnost, Inistitut za kriminologiju pri Pravnom fakultetu u Ljubljani) i profesorka Renata Salecl (Inistitut za kriminologiju pri Pravnom fakultetu u Ljubljani, Kardozo škola prava, Njujork, SAD). U okviru ove sesije, prva je govorila profesorka Alenka Šelih koja je imala izlaganje na temu „Kriminalna politika između efektivne kontrole kriminaliteta i zaštite ljudskih prava“. Ističući da su za proces demokratizacije centralnih i istočno-evropskih zemalja koji je počeo devedesetih godina od krucijalnog značaja pitanja kriminalne politike i ljudskih prava, svoje izlaganje je posvetila upravo analizi društvenih promena u ovom delu Evrope u poslednje dve dekade, njihovim uticajima na kriminalitet i promene u kriminalnoj politici. Šelih je posebno naznačila da su se promene u kriminalnoj politici kretale od liberalne i humane, ka orientaciji usmerenoj na red i kontrolu, te politiku kažnjavanja i istakla da je poslednjih godina evidentan fokus na postizanje efektivnije kontrole kriminaliteta, čak i po cenu povrede ljudskih prava. Nakon osvrta na mere kriminalne politike koje su usvojile pojedine evropske zemlje, ukazala je na posledice njihove primene i izdvojila posebno umanjenje standarda koji se odnose na ludska prava. Osim toga, izdvojila je i proširenje zone kriminaliteta izvan krivičnih dela, ali i mogućnost primene usvojenih mera na ljude koji su slabo ili uopšte nisu povezani sa nekim kriminalnim radnjama. Polazeći od tog paradoksa, Šelih je istakla da se savremena kriminalna politika suočava sa ozbiljnom dilemom: da li treba da bude usmerena ka poštovanju i podržavanju ljudskih prava ili ka kažnjavanju, i naznačila

---

istraživanja ubistava u Evropi, sankcije u zajednici, eurogang mrežu, „policing“ i grupu koja se bavi prikupljanjem podataka o kriminalitetu izvršenom širom Evrope.

² Ljilana Stevković je studentkinja magistarskih studija na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerziteta u Beogradu, radi kao istraživačica-pripravnica na Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i članica je Viktimološkog društva Srbije.

³ Jelena Dimitrijević je studentkinja doktorskih studija na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerziteta u Beogradu, radi kao asistentkinja na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerziteta u Beogradu i takođe je članica Viktimološkog društva Srbije.

⁴ Video prezentacije svih plenarnih izlaganja dostupne su na sledećoj internet adresi: http://videolectures.net/esc09_ljubljana

da aktuelna ekomska kriza može biti period koji će odrediti buduću orijentaciju u kreiranju kriminalne politike u evropskim zemljama.

Profesorka Renata Salecl govorila je na temu Kriminaliteta i globalizacije i u svom izlaganju se osvrnula na promene sa kojima se suočavaju post-industrijska društva i analizirala na koji način promene koje se odvijaju na globalnom planu utiču na život pojedinaca. Ona je istakla da su u tom kontekstu od posebnog značaja pitanja koja se odnose na individuu: kako pojedinci u savremenim društvima internalizuju društvene norme, zbog čega imaju osećaj krvice, u kojim situacijama imaju doživljaj sramote, kao i na koji način opažaju kažnjavanje. Objašnjavajući načine na koji se transformišu navedeni fenomeni pod uticajem globalnih promena i njihovu vezu sa kriminalitetom u širem smislu (kršenjem zakona, ali i moralnih normi), ukazala je na neophodnost redefinisanja kriminaliteta. Na kraju, Salecl je postavila pitanje kako kriminologija može da odgovori na navedene promene i ukazala da je neophodno tragati za novim načinima ispitivanja ove složene, povratne veze na relacijama globalno-lokalno, civilizacijsko-individualno.

Druga plenarna sesija bila je posvećena temi kriminalitet, kriminalna politika i kriminologija u Sloveniji. Matjaž Jager (Institut za kriminologiju pri Pravnom fakultetu u Ljubljani), kao prvi izlagač, govorio je o kriminalnoj politici u periodu promena koje su se odvijale u Sloveniji pri čemu je poseban akcenat stavljen na uticaj vodećih političkih struja na njeno kreiranje, pre svega u vreme političkih kampanja. Kako je naveo, pitanja straha od kriminaliteta i borbe protiv kriminaliteta su visoko pozicionirana u svakodnevnoj slovenačkoj politici, a posledica takve situacije je smanjenje uticaja istraživačkih i akademskih institucija na kriminalnu politiku. Pored navedenog, Jager je takođe analizirao na koji način potreba za harmonizacijom u zakonodavstvu i kriminalnoj politici na nivou EU utiče na suverinitet Slovenije u tom kontekstu, i u nastavku govorio o mogućim pravcima razvoja kriminalne politike u budućnosti. Nakon Jagerovog izlaganja, o slovenačkoj kriminologiji, njenim počecima i razvoju, govorio je profesor Gorazd Meško (dekan Fakulteta za krivično-pravne nauke, Univerzitet u Mariboru). Prikazujući istoriju kriminološke misli na podnevlju Slovenije, Meško je govorio o stručnjacima koji su svojim radom doprineli razvoju kriminologije, o osnivanju i razvoju institucija koje se bave izučavanjem kriminaliteta, delinkvencije, bezbednosti i drugih sličnih fenomena, ali i o istraživačkim projektima i časopisima posvećenim kriminološkim temama. U okviru pomenutog, posebno je izdvojio značaj radova sudije Frana Milčinkog, koji je početkom dvadesetih godina prošloga veka izučavao zakon i krimina-

litet i objavio prvu slovenačku knjigu o maloletničkoj delinkvenciji. Takođe, istakao je i uticaj ruskog advokata Aleksandra Vasiljeviča Maklecova. Maklecov se '30-ih godina prošloga veka usled izbeglištva našao u Ljubljani gde je počeo da radi na Pravnom fakultetu, i kako je istakao Meško, baveći se raznovrsnim kriminološkim pitanjima i objavljanjem prvog udžbenika iz ove oblasti, *Uvod u kriminologiju* (1948) on je postavio temelje slovenačke kriminologije. Od polovine 20 veka, pa do danas, u Sloveniji je osnovano više institucija, od kojih su, prema izlagaču, od velikog značaja: Istraživački centar za proučavanje kriminaliteta i delinkvencije⁵, Institut za kriminologiju (1954) i fakulteti i njihove istraživačke jedinice⁶. Meško je, govoreći o ovim institucijama i realizovanim istraživačkim projektima, poseban doprinos razvoju kriminologije u Sloveniji video u radovima Katje Vodopivec, Janeza Pečara, Alenke Šelih i Matjaža Jagera, koje je i predstavio i svoje izlaganje je završio diskusijom na temu doprinosa savremene slovenačke kriminologije, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom planu.

Treća plenarna sesija bila je posvećena novim izazovima sa kojima se suočava krivično-pravni sistem, i tokom nje su izlagali profesor Jeffrey A. Fagan (Kolumbijski Univerzitet, Njujork, SAD) i Profesor Shadd Maruna (Škola prava, Kraljičin Univerzitet u Belfastu, Severna Irska, Velika Britanija). Fagan je tokom ove sesije govorio na temu „Kriminalitet, konflikt i racionalizacija krivičnog zakona“. Najpre se osvrnuo na istoriju američkog krivičnog zakonodavstva i objasnio vezu između građanskih ratova '60-ih godina prošloga veka, visoke stope kriminaliteta i duboke transformacije američkog krivičnog prava i krivično-pravnih procedura. Kako je Fagan istakao, upravo je ta dekada bila obeležena brojnim političkim i zakonskim promenama, kulturnim i rasnim konfliktima, što je sve zajedno vodilo ka ubrzanim izmenama u materiji i filozofiji krivičnog prava. U nastavku je naglasio da su takva dešavanja uslovila proširenje prava državnih organa (policije), pooštovanje kaznene politike i kreiranje režima koji je tokom naredne tri decenije produbljivao rasne nejednakosti, pre svega u domenu izvršenja krivičnih sankcija. Dalje je Fagan govorio

⁵ U okviru ovog Centra počeo je da se objavljuje časopis *Criminal Investigation Topics*, a koji je kasnije prerastao u *Journal of Criminal Investigation and Criminology*.

Pored navedenih, u novoj kriminološkoj istoriji Slovenije, objavljaju se i sledeći časopisi: *Social Education* i *Journal of Criminal Justice and Security*.

⁶ Katedra za društvene nauke pri Pedagoškom fakultetu, Univerzitet Ljubljana, Pravni fakultet, Univerzitet u Mariboru i Fakultet za krivično-pravne nauke i bezbednost, Univerzitet u Mariboru.

detaljnije o poreklu, kontekstu i dinamici promena u američkom krivičnom zakonodavstvu, fokusirajući se upravo na njihovu rasnu dimenziju. U svom izlaganju analizirao je i razvoj savremenog zakonodavstva, navodeći primere sudske odluke donetih tokom poslednjih 20 godina, ali i pitanje uspostavljanja rasno-neutralnih zakona i rasne jednakosti u pravosudnom sistemu. Shadd Maruna je tokom ove sesije govorio o reintegrativnom iskupljenju (Redeeming Redemption) kao kriminološkom konceptu, te o fenomenu odustajanja od kriminaliteta. Na samom početku, objasnio je ključne termine i istakao da kajanje, oproštaj i iskupljenje ne mora biti sagledano u religijskom, već u sekularnom svetu, u smislu davanja oproštaja od strane društvene zajednice, porodice i prijatelja ljudima koji su izvršili neko krivično delo. Polazeći od činjenice da su pitanja kako i zašto se pojedinci uključeni u neke kriminalne aktivnosti vraćaju na „pravi put“ aktuelna u kriminologiji poslednje dve decenije, govorio je o strategijama za smanjenje recidivizma i najadekvatnijim načinima „iskupljenja“ za osuđena lica po povratku u zajednicu iz kaznenih institucija. Maruna je istakao da je pitanje oproštaja za izvršena krivična dela od velikog značaja za šиру društvenu zajednicu, ali i da ovaj fenomen treba da ima posebno mesto u kriminološkim istraživanjima.

Završna, četvrta po redu plenarna sesija bila je posvećena krijumčarenju i trgovini ljudima, a tokom nje su kroz svoja izlaganja značajan doprinos Konferenciji dali prof. Stephan Parmentier (šef katedre u Školi za krivično pravo i kriminologiju, Luven, Belgija) i prof. Vesna Nikolić Ristanović (Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, direktorka Viktimološkog društva Srbije). Stephan Parmentier je govorio o trgovini ljudima u Evropi, pri čemu je značajan deo svog izlaganja posvetio analizi faktora, posebno naglašavajući uticaj političkih i socio-ekonomskih promena. U tom delu, kao ključne faktore, istakao je pad berlinskog zida, ali i otvaranje evropskih granica, i naveo procene rasprostranjenosti trgovine ljudima u Evropi. Govoreći o ovim fenomenima, dotakao se i problema sa kojima se suočavaju istraživači, kao i metodoloških izazova i teškoća, a u nastavku se bavio analizom zakonske regulative u evropskim državama, kao i pitanjima poboljšanja krivično-pravnih procedura i sistema kontrole kriminaliteta. Kao izuzetan problem u otkrivanju i procesuiranju ovih krivičnih dela, Parmentier je istakao povezanost organizovanih kriminalnih struktura sa državnim organima pojedinih zemalja, ali i neretko odustajanje žrtava od svedočenja u krivičnim postupcima i naveo da je za razumevanje krijumčarenja i trgovine ljudima neophodno fokus pomeriti na žrtve. Naime, rekao je da se trgovinom ljudima

treba baviti u kontekstu ljudskih prava uopšte, prava žrtava i njihove zaštite. Govoreći pre svega o trgovini ljudima, Parmantier je u nastavku svog izlaganja izvršio analizu ovog složenog fenomena kroz prizmu različitih teorijskih koncepta. Vesna Nikolić Ristanović je imala izlaganje na temu „Krijumčarenje i trgovina ljudima na području Balkana (Albanije, BiH, Hrvatske, Makedonije, Srbije i Kosova i Crne Gore)“. Na samom početku, ona je obrazložila da se, umesto na ceo Balkan, fokusirala na zemlje Zapadnog Balkana zbog mnogo sličnosti koje povezuju navedene zemlje (geografski položaj, ilegalna trgovina, izloženost trgovini ljudskim bićima, faktori koju navedenu regiju čine značajnom kada je u pitanju trgovina ljudima, poput političke nestabilnosti, etničkih ratova, tranzicije, ekonomске liberalizacije, restriktivne imigracione politike i drugo). Potom je govorila o teškoćama definisanja i razgraničavanja krijumčarenja od trgovine ljudima, posebno u slučajevima kada se balkanske zemlje pojavljuju kao zemlje porekla ili tranzita. Nakon toga je jedan deo svog izlaganja posvetila problemima vezanim za istraživanje ovih fenomena, a pre svega onim koji se odnose na prikupljanje podataka. U nastavku, polazeći od rezultata svojih istraživanja, Nikolić Ristanović je dala pregled rezultata koji se odnose na trendove krijumčarenja i trgovine ljudima na Balkanu, posebno naglašavajući da je pojava unutrašnje trgovine ljudima u ovim zemljama sve prisutnija, kao i trgovina ljudima koja se odvija unutar ove regije. U svom izlaganju, ona je ukazala i na prisustvo različitih oblika trgovine ljudima na Zapadnom Balkanu, te na ranjive grupe koje su izložene riziku od viktimizacije trgovinom ljudskim bićima. Analizirajući demografske, socio-ekonomski i druge karakteristike izvršilaca, ukazala je na ključne faktore kriminalizacije, strukturu izvršilaca i na fenomen koji je u kriminološkoj literaturi poznat kao „kriminalitet preživljavanja“, pri čemu je naznačila da je značajan deo populacije na Balkanu uključen u poslove organizovanih kriminalnih organizacija. Takođe, govorila je o glavnim putevima krijumčarenja i trgovine ljudima, i političkim, ekonomskim i drugim promenama na prostoru balkanske regije koje su uticale na izmene u putevima krijumčarenja i trgovine tokom poslednje decenije. Sem toga, ona je govorila o faktorima guranja i privlačenja, i istakla značaj rodne dimenzije u tom kontekstu. U nastavku, dala je analizu kriminalne politike, zakonskih promena i postojećih mera za zaštitu žrtava i konstatovala da je evidentan napredak na tom polju, ali i da je uprkos tome broj procesuiranih slučajeva u vezi trgovine ljudima i dalje mali, dok sa druge strane veliki broj žrtava ostaje nevidljiv i izvan sistema zaštite. Na kraju, Nikolić Ristanović je ukazala na potrebu menjanja kriminalne politike i to u pravcu prevencije i socijalne inkluzije, kako

---

žrtava, tako i izvršilaca, uz poštovanja ljudskih prava i jednih i drugih, ali i u pravcu unapređenja sistema za pomoć i podršku žrtvama.

Tokom trajanja konferencije, osim kroz plenarne sesije, različite teme su razmatrane u okviru tematskih sesija, ali i okruglih stolova i panela na kojima su postavljena brojna pitanja i dileme, izneti rezultati najnovijih evropskih i svetskih istraživanja iz oblasti kriminologije, krivičnog prava, kaznene politike i bezbednosti, analizirani teorijski kriminološki pravci, metodologija i drugo. Sva izlaganja su bila grupisana u tematske sesije i na njima su bili predstavljeni radovi u vezi sa pojedinim oblicima kriminaliteta i kriminalnog ponašanja, kao i merama koje se primenjuju za njihovo otkrivanje, suzbijanje i prevenciju, kao što su nasilni kriminalitet maloletnika, ubistva i samoubistva, seksualno nasilje, pri-vredni kriminalitet i korupcija, nasilje u porodici, prostitucija, ekološki kriminalitet, terorizam, sajber kriminal, organizovani kriminalitet, trgovina ljudima, recidivizam i slično; zatim su predstavljeni radovi u vezi roda i kriminaliteta, medija i kriminaliteta, ljudskih prava i kriminaliteta, migracija i kriminaliteta, viktimizacije i prava žrtava, restorativne pravde, maloletničke delinkvencije i gangova, ali i radovi u kojima se analizira način rada policije, funkcionisanje krivičnopravnih sistema i politika javne bezbednosti u različitim državama u Evropi. U posebne sesije bila su grupisana izlaganja u vezi sa strahom od kriminaliteta, stavovima o kriminalitetu, kriminalcima i kažnjavanju, penološkim temama, prevencijom, kriminalnom karijerom delinkvenata i slično, dok su neke sesije bile posvećene pojedinim kriminološkim pravcima i teorijama, zatim kvalitativnim istraživanjima i metodološkim izazovima korišćenja tehnika za prikupljanje podataka o stvarnom kriminalitetu i državne statistike, evaluacije i drugo.

Konferencijsu, kao što je već istaknuto, prisustvovale direktorka Viktimološkog društva Srbije, prof. dr Vesna Nikolić Ristanović i članice Viktimološkog društva Srbije, Ljiljana Stevković i Jelena Dimitrijević. Ljiljana Stevković i Jelena Dimitrijević su u okviru sesije o stavovima prema kriminalitetu, kriminalcima i kažnjavanju, koju su vodili profesor Helmut Kury (Univerzitet u Frajburgu, Nemačka) i profesor Miran Mitar (Univerzitet u Mariboru, Slovenija), imale izlaganje na temu „Stavovi studenata prema riziku, kriminalitetu i kažnjavanju u Srbiji“. U ovom radu, koji su izlagačice pripremile u koautorstvu sa profesor-kom dr Vesnom Nikolić Ristanović, izneti su rezultati istraživanja o riziku viktimizacije i stavovima studenata⁷ Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilita-

---

⁷ Istraživanjem su bili obuhvaćeni studenti sa studijskog smera prevencija i tretman poremećaja ponašanja, odnosno smera za prevenciju i resocijalizaciju lica sa poremećajima u društvenom ponašanju.

ciju, Univerziteta u Beogradu, prema kriminalitetu i kažnjavanju. Istraživanje je tokom 2009. godine⁸, kao deo šire međunarodne kriminološke studije, sproveo Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, u saradnji sa Viktimološkim društvom Srbije.

Sledeća konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju održće se u Liježu (Belgija) od 7. do 11. septembra 2010. godine.

JELENA DIMITRIJEVIĆ

---

⁸ Istraživanje je u istom vremenskom periodu (poslednja nedelja marta i prva nedelja aprila) sprovedeno u svim zemljama bivše Jugoslavije (BiH, Hrvatska, Makedonija, Slovenija i Srbija), sa izuzetkom Makedonije u kojoj je anketiranje studenata obavljenno malo kasnije zbog izbora.

TEMIDA
Decembar 2009, str. 117-119
ISSN: 1450-6637

ALEXIS A. ARONOWITZ

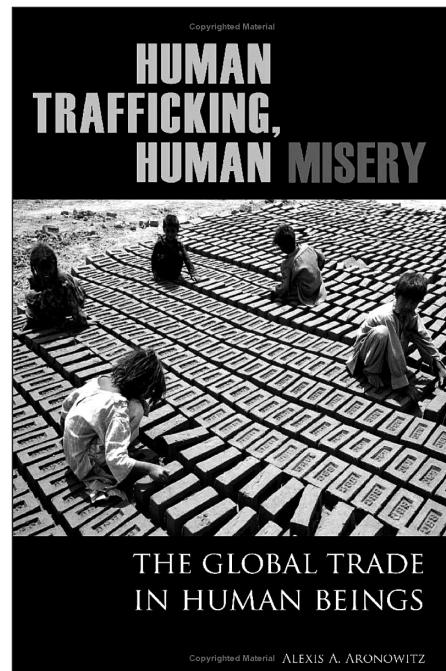
Human Trafficking, Human Misery: the Global Trade in Human Beings

(Trgovina ljudima, ljudska patnja:
globalna trgovina ljudskim bićima)

Praeger publisher, Westport, CT, 2009, str. 275

Pitanje trgovine ljudima je steklo veliku popularnost tokom proteklih deset godina. Pa ipak, to je problem koji je teško proučavati zbog njegove skrivene i tajanstvene prirode. Teško je identifikovati žrtve, a i kada su one poznate, često se boje da pričaju o sopstvenim iskustvima viktimizacije i da otkriju izvršioce. Knjiga dr Aronowitz-a uspeva da rasvetli ovu nedovoljno jasnu temu. Polazeći od sopstvenih istraživanja za Ujedinjene nacije i druge organizacije u ovoj oblasti, kao i drugih izvora saznanja, autorka daje obuhvatni prikaz onoga što trenutno znamo o trgovini ljudima.

Polazeći od međunarodno prihvaćene definicije, knjiga započinje diskusijom o tome šta je trgovina. Autorka ističe sličnosti i razlike između trgovine i krijumčarenja, naglašavajući da, nasuprot krijumčarenju, trgovina ne mora nužno da znači prelazeње granica. Otuda, trgovina nije samo pitanje za graničnu policiju i međunarodnu policijsku saradnju, nego i problem sa kojim se suočavaju državni organi na lokalnom nivou.

U drugom poglavlju, autorka pokušava da odgovori na pitanje koliko je trgovina rasprostranjena. Kako je na ovo pitanje nemoguće precizno odgovoriti, autorka objašnjava da statistika može da prenaglasi problem kombinujući ilegalne migracije, krijumčarenje, seksualni rad migranata i trgovinu ljudima. Istovremeno, broj žrtava identifikovanih od strane policije može da umanji problem. Tako, postoji veliko neslaganje između procenjenog broja žrtava trgovine i broja identifikovanih žrtava.

Treće poglavlje predstavlja različite perspektive kroz koje trgovina može da se posmatra. Ona može da se posmatra kao pitanje migracija, krivičnog pravosuđa ili ljudskih prava. Svaki pristup ima svoj set pitanja i posledica.

U četvrtom poglavlju centralnu poziciju zauzimaju žrtve trgovine. Putem konkretnih primera izvedenih iz istraživanja, autorka pušta žrtve da govore o tome kako njih pogoda njihovo lično iskustvo. Njihova svedočenja govore da, iako su žene i deca posebno ranjivi, ni muškarci nisu imuni na ovu vrstu viktimizacije.

U fokusu petog poglavlja su učiniovi ili trgovci. Slika mračnog i nasilnog stranca koji ranjive žrtve stavlja u ropski položaj ne odgovara stvarnosti: učiniovi su često poznati svojim žrtvama i uključuju komšije, prijatelje i porodicu. Vezano za načine na koje trgovci funkcionišu, Aronowitz poredi različite modele. Iako nema sumnje da je trgovina ljudima veoma unesan posao, nejasno je koliko novca kriminalci uključeni u ovu vrstu kriminaliteta zarađuju.

Autorka u šestom poglavlju istražuje regionalne obrasce i nalazi da se obrasci trgovine konstantno menjaju. Pod uticajem lokalnih okolnosti (kao što su siromaštvo, zapošljavanje i politika), kao i međunarodnih faktora (kao što su zakonodavstvo i granične kontrole), trgovci prilagođavaju svoje ponašanje shodno dатoj situaciji. Poslednjih godina, istraživanja su pokazala zaokret od fokusiranja na seksualnu eksploraciju ka uključivanju radne eksploracije, reflektujući novoizgrađenu svest o postojanju širokog spektra trgovine.

Uprkos povećanja svesti o različitim vidovima trgovine, sedmo poglavlje se bavi različitim formama trgovine koji i dalje ostaju skriveni. To su, na primer, trgovina organima, deca vojnici, prisilni brak i e-mail-om poručene neveste. Aronowitz priznaje da mnoge od ovih formi trgovine nisu čak ni prepoznate kao trgovina prema UN definiciji. Ipak, njihovi uzroci i posledice veoma liče na one koje imaju drugi oblici trgovine.

Osmo poglavlje orijentisano je ka budućnosti i opisuje nove mogućnosti za trgovinu kao što je internet. Internet spaja ljude iz celog sveta i stvara nove

mogućnosti za prodaju seksa i žena. Globalizacija i porast putovanja otvorili su nove mogućnosti za seks turizam, koji često uključuje i decu.

Knjiga se završava diskusijom o tome kako zaustaviti trgovinu. Ovo poglavje je podeljeno u tri dela: aktivnosti usmerene na prevenciju trgovine, sprovođenje zakona i krivično gonjenje, kao i pomoć i podršku žrtvama. Dugo-ročna rešenja uključuju eliminisanje siromaštva, korupcije, kao i edukaciju žena i dece.

Sve u svemu ovo je odlična knjiga za uvod u pitanja trgovine ljudima. Naučni radnici, kreatori politike i studenti će uživati u ovoj knjizi, koja će im omogućiti koncizan pregled najvažnijih pitanja u vezi sa trgovinom ljudima danas.

Jo-ANNE WEMMERS

TEMIDA
Decembar 2009, str. 121-131
ISSN: 1450-6637

WILMA SMEENK, MARIJKE MALSCH

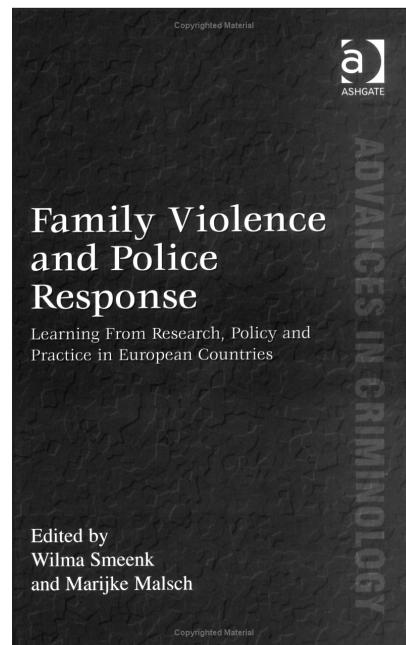
Family Violence and Police Response
(Nasilje u porodici i reakcija policije)

Ashgate Publishing Company, 2005, str. 263

Zbornik radova „Nasilje u porodici i reakcija policije“ predstavlja zbirku naučnih radova i iskustava više evropskih zemalja na polju reakcije društva na nasilje koje se odvija van očiju javnosti, dobro sakriveno u krugu porodice. U Zborniku je prikazano 11 naučnih radova koji, pored iskustava Francuske, Švedske, Italije, Grčke i Švajcarske, obrađuju razvoj metoda istraživanja u oblasti nasilja nad ženama, analizu psihometrijskih rezultata, kao i programe za nasilnike.

Interesovanje naučnih radnika i tvoraca politike širom Evrope za proučavanje nasilja u porodici i različitih vrsta intervencija protiv ovog svojevrsnog oblika kriminalnog delovanja je, poslednjih decenija, u konstantnom porastu.

Međutim, istraživanja u ovoj oblasti su, na žalost, često parcijalna, uglavnom lokalnog karaktera, a rezultati zajedničkih međunarodnih istraživanja su u literaturi veoma retki. Relativan nedostatak komparativnih međunarodnih istraživanja je povezan sa stepenom kojim nasilje u porodici privlači pažnju zakonskih sistema. Crna brojka u ovoj oblasti je i dalje veoma velika, tako da ogroman broj nasilničkih akata koji se dešavaju u krugu porodice ostaje neotkriven za naučne radnike, bezbednosne organe i organizacije koje se ozbiljno bave proučavanjem i borbom protiv porodičnog nasilja.

O rasprostranjenosti ovog oblika kriminala može se saznati samo na osnovu policijski prijavljenih slučajeva nasilja u porodici. Ovde se veoma značajnim oceňuju izjave žrtava nasilja u porodici, koje evidentiraju policijski službenici, kao i nevladine organizacije kojima se žrtve obraćaju za pomoć, a koja saznanja, sa jedne strane, značajno utiču na razvoj i organizovanje kampanja protiv porodičnog nasilja, a sa druge strane, na razvoj takozvanih trening programa za policijske službenike od kojih se očekuje da zaštite žrtve ovog oblika kriminala.

Autori ističu da se dosadašnja istraživačka literatura o evaluaciji policijskih intervencija i programa, uglavnom odnosila na američka i britanska iskustva, ali da dokumentovane intervencije i programi mogu biti primenljivi u različitim državama. Takođe ističu da su dosadašnja malobrojna komparativna istraživanja, uglavnom, bila fokusirana na ustanavljanje rasprostranjenosti porodičnog nasilja i najčešće su imala lokalni, eventualno nacionalni karakter.

Kod utvrđivanja rasprostranjenosti nasilja u porodici na osnovu policijskih izveštaja, kao i reakcija policijskih službenika na ovaj oblik kriminala, izuzetno je značajna zakonska definicija nasilja u porodici, jer se upravo njome utvrđuje na kakve oblike ponašanja u porodici će policija reagovati, a istovremeno pruža pomoć žrtvi prilikom odluke da zatraži pomoć nadležnih organa.

Autori, u tom smislu, ukazuju na značaj komparativnih uporednih istraživanja u ovoj oblasti. Upravo preduzimanje ove vrste istraživanja je bila tema trodnevног seminara održanog u oktobru 2002. godine, koji je omogućila Evropska naučna fondacija (European Science Foundation – ESF), koji je nazvan „Porodično nasilje i reakcije policije u zemljama Evropske unije“.

Trening je organizovan od strane Holandskog kriminološkog instituta, a veliki broj učesnika koji se iz različitih uglova bave borbom protiv nasilja u porodici omogućio je svojevrstan interdisciplinarni pristup ovom kompleksnom fenomenu. Posebnu pažnju privukle su prezentacije reakcija, odnosno intervencija policije pojedinih zemalja učesnica na nasilje u porodici, kao i krivično-pravni odgovori i suprotstavljanje porodičnom nasilju. Istovremeno nisu zanemarene ni intervencije i iskustva drugih organizacija koje se takođe u svom svakodnevnom radu suprotstavljaju ovom opasnom fenomenu.

Diskusija o konkretnim iskustvima svake pojedinačne zemlje dovela je do razmene korisnih informacija o zakonskim okvirima koji regulišu ovaj oblik kriminala, uključujući i rad nevladinih organizacija i institucija, na koji način je stvorena kompletnija slika o borbi konkretnih država protiv nasilja u porodici.

Pored uočavanja sličnosti i razlika u reakcijama bezbednosnih i državnih organa na nasilje u porodici, na pomenutom treningu su, takođe, prezentovana iskustva različitih zemalja u krivičnopravnoj oblasti.

U okviru poglavlja pod nazivom „Pregled istraživanja nasilja nad ženama i razvoj istraživačkih metoda“, autori su istakli da nasilje u porodici može uključivati više izvršilaca i žrtava, te da može biti izvršeno od strane muškaraca, ali i od strane osoba ženskog pola, od strane dece i odraslih. Takođe je naglašeno da se nasilje u porodici ne može posmatrati kao slučajan, izdvojen i izlovan događaj. Većina autora se, ipak, slaže da najčešći oblik nasilja izvršenog u krugu porodice podrazumeva fizičko nasilje izvršeno od strane muškarca prema intimnoj partnerki. Kao poseban oblik nasilja nad ženama izdvojeno je seksualno nasilje koje se, i pored značajno manje rasprostranjenosti od fizičkog, takođe ne može posmatrati kao izdvojen događaj, i koje je obično prćeno drugim vrstama zlostavljanja.

Pored toga, autori ističu da je proučavanje nasilja od strane intimnog partnera, često ideološki obojeno. Naime, nasilničko ponašanje je, najčešće, povezano sa muškim polom, i po mišljenju autora, predstavlja jedan od načina demonstriranja razlika između muškaraca i žena. Istovremeno, seksualno nasilje koje žene trpe od strane muškaraca je često povezano sa osećanjem stida i straha, zbog čega zastrašujuće iskustvo uglavnom ne prijavljuju nikome.

Sa druge strane, postoji određeni broj žena koje su pretrpele ili trpe nasilje u porodici, a koje nastoje da takvo ponašanje partnera opravdaju ljubomorom, alkoholizmom, nezaposlenošću i slično. Autori ističu da je velikom broju žena koje više godina trpe zlostavljanje od strane partnera, teško da sebe sagledaju kao žrtve, zbog čega i nastoje da opravdaju nasilnika, umanjujući nasilje i njegove posledice. Naravno, postoji i određeni broj žena koje prijavljuju slučajeve nasilja u porodici i traže pomoć od policije.

Kada je reč o pregledu istraživanja u ovoj oblasti, autori naglašavaju da, pored činjenice da statistički podaci kojima raspolaže policija predstavljaju koristan izvor informacija, oni svakako ne daju potpunu sliku o rasprostranjenosti ovog oblika kriminala. Policijska statistika zavisi od broja prijava koje žrtve kriminala podnose, odnosno slučajeva koje prijavljuju policiji, ali i od definisanja konkretnih krivičnih dela u krivičnom zakonodavstvu određene zemlje. Tako, policijska statistika, na određeni način, reflektuje odnos društva, odnosno države, prema slučajevima nasilja u porodici, kao i nivo društvene kontrole, te poverenje građana u bezbednosne i pravosudne organe.

S tim u vezi, autori ističu da se policijska i druge zvanične statistike suočavaju sa tri glavna problema – velikom tamnom brojkom, diskrecijom, kao i zakonskom definicijom kriminalnog ponašanja, koja uključuje definisanje svakog pojedinačnog krivičnog dela. Istovremeno, rodno nasilje karakterišu tri specifične vrste problema: činjenica da žene često ne prijavljuju svoja iskustva policiji, a ukoliko i prijave, često se dešava da policijski službenici ne tretiraju uvek i nužno svaku prijavu nasilja u porodici kao kriminalno ponašanje. Tu je, u određenom broju slučajeva, prisutan i neutralan stav zakonodavca na izvršenje nasilja prema ženama. Ilustrativan primer predstavlja tretiranje silovanja i zlostavljanja žena u porodici kroz istoriju, koja ponašanja, kao što je poznato, nisu uvek definisana kao kriminalni akt. Naime, muška demonstracija moći i nasilja nad ženama unutar porodičnih okvira je čak, ranijih godina, tretirana kao opravdana i ispravna.

Poslednjih godina, međutim, u zakonodavstvu postoji trend oštrijeg sankcionisanja slučajeva nasilja u porodici, bilo da je reč o intimnom partneru ili o nasilju nad decom.

Ipak, autori ističu da nasilje u porodici, u velikom broju slučajeva, nije ni evidentirano od strane zvaničnih službi, i ukazuju na neophodan razvoj istraživačkog rada u ovoj oblasti, s čim u vezi, ističu četiri tipa istraživanja:

1. Opšta nacionalna istraživanja kriminala
2. Ponovljena istraživanja kriminala, posebno nasilja nad ženama
3. Istraživanja porodičnog nasilja
4. Specijalna istraživanja koja se odnose samo na nasilje nad ženama.
5. Kao petu kategoriju, autori ističu istraživanja seksualnog nasilja.

Prvo viktimološko istraživanje opšteg kriminala obavljeno je šezdesetih godina prošlog veka, u vreme krize američkog krivičnopravnog sistema. Osnovni cilj istraživanja bio je sagledavanje rasprostranjenosti kriminala u društvu i straha od kriminala. Rezultati su obavljeni 1967. godine, a već 70-tih godina ova vrsta istraživanja je prihvaćena i, na dalje, široko upotrebljavana za istraživanja o rasprostranjenosti kriminaliteta i viktimizacije građana od različitih vrsta kriminalnog ponašanja.

Kao rezultat prvih viktimoloških, razvila su se međunarodna viktimološka istraživanja kriminala, koja sadrže 11 tipova kriminalnog ponašanja i koja se organizuju svake tri godine od 1989. godine u brojnim zemljama širom sveta. Ovakva istraživanja, svakako, daju drugu dimenziju proceni rasprostranjenosti kriminala u društvu i obezbeđuju upoređivanje rezultata u različitim državama

sveta. Međutim, ovakva istraživanja ne mogu obezbediti pouzdane informacije o ubistvima, ekonomskom kriminalu i kriminalitetu žrtava, kao ni informacije o kriminalnim radnjama protiv osoba koje ne mogu da učestvuju u istraživanju, kao što su mala deca i hendikepirana lica. Pored toga, opšta istraživanja kriminaliteta nisu pogodna za izučavanje rasprostranjenosti nasilja u porodici, s obzirom da u ovakvim studijama iskustva žrtava predstavljaju samo deo šireg istraživanja viktimizacije kriminalnim ponašanjem uopšte. Poznato je, takođe, da žrtve partnerskog nasilja, kao što je već naglašeno, često ne prihvataju viktimizaciju u porodici kao kriminalni akt, zbog čega se u istraživanjima opštег karaktera i ne evidentiraju kao žrtve kriminala.

Značajno je napomenuti da su se, uporedo sa opštim istraživanjima, razvijala i istraživanja posvećena porodičnom nasilju. Autori, u tom smislu, ističu američka nacionalna ispitivanja porodičnog nasilja, 1975. i 1985. godine, sa ciljem utvrđivanja rasprostranjenosti svakodnevnih konflikata u bračnoj zajednici, u kojima se žene i muškarci pojavljuju kao žrtve i počinoci krivičnog dela nasilja u porodici.

Kada je reč o specifičnim istraživanjima nasilja nad ženama, autori su apostrofirali kanadsko istraživanje sprovedeno 1993. godine, koje je zatim prihvачeno i sproveđeno i u drugim državama.

Posebno zanimljivi su radovi koji se odnose na iskustva nasilja u porodici i reakcije bezbednosnih i državnih organa u pojedinim evropskim zemljama.

U radu koji obrađuje nasilje nad ženama u Francuskoj autorka ukazuje na činjenicu da ženske i feminističke studije koje se najčešće odnose upravo na ovaj oblik kriminala često zanemaruju kulturološke i socijalne razlike i universalizuju mušku dominaciju koja je, na žalost, karakteristika i savremenog društva. Takođe, ova vrsta istraživanja nasilja nad ženama je, uglavnom, lokalnog i nacionalnog karaktera.

Kada je reč o istraživanjima nasilja nad ženama u Francuskoj, autorka ukazuje na razlike u rezultatima između domaćeg stanovništva i žena koje su migrirale u Francusku, kao i žena koje su u ovoj državi rođene kao deca migranata, i žena koje su takozvana prva generacija u Francuskoj. S tim u vezi, posebnu pažnju poklanja kulturi u kojoj su žrtve nasilja odrasle, a koje uslove često karakteriše prihvatanje tradicionalnih normi ponašanja svoje zajednice i unutar države domaćina. Izveštaji medija i pojedinih ženskih asocijacija ističu da u nekim delovima Francuske socijalna deprivacija i socijalne razlike kombinovane sa rodnom i etničkom pripadnošću mogu, na izvestan način predstavljati rizik od interpersonalnog partnerskog nasilja.

Takođe, autorka posebno ističe trpljenje seksualnog nasilja migrantkinja muslimanske veroispovesti, čija iskustva viktimizacije ovom vrstom nasilja se značajno razlikuju od ostalog dela ispitivane populacije. U tom kontekstu, ukazuje na istraživanje viktimizacije migrantkinja iz Turske i Severne Afrike, koje karakterišu patrijarhalni uslovi života i tradicionalni odnosi u zemljama porekla, čak i u slučajevima kada je reč o ženama koje se u Francuskoj nalaze od ranog detinjstva, ili su i rođene u ovoj državi. One, naime, od roditelja nasleđuju shvatanje o nužnosti prihvatanja nasilja u braku, koje je, pored toga, često povezano sa pretnjama o povratku u zemlju porekla. Pored toga, u migrantskim porodicama, nasilje često predstavlja i posledicu intergeneracijskih konfliktata i činjenice da znatan broj mladih ljudi živi u zajednici sa roditeljima muškarca.

Na osnovu izloženog, autorka ističe da su žene migrantkinje u većem riziku od nasilja u porodici od domicilnog stanovništva, zbog odvojenosti od porodice, teških uslova života, statusa izbeglice ili migranta i slično. Naravno, one i mnogo ređe prijavljuju slučajeve nasilja u porodici. U novijem periodu, situacija je, međutim, nešto drugačija, tako da i žene iz Afrike ili iz drugih evropskih država, uglavnom, posredstvom ženskih asocijacija, u određenom broju slučajeva, prijavljuju ili bar češće prepoznaju nasilje u porodici kao kriminalni akt.

U okviru rada predstavljeni su rezultati istraživanja obavljenog u Francuskoj 2003. godine, čiji uzorak su činile žene koje su se nalazile u bračnoj ili vanbračnoj zajednici. Od ukupnog broja ispitanica (6970), 5908 žena je živilo u takvoj zajednici, dok je 115 žena, od prethodne godine, živilo odvojeno od partnera. Interesantan je podatak da su upravo žene koje su živele odvojeno, 3-4 puta češće prijavile iskustva nasilja od strane intimnog partnera. Nasilje koje su pretrpele, a koje je predstavljalo opšti indikator, bilo je klasifikованo na: *ozbiljan nivo nasilja*, koji je obuhvatao psihološko nasilje od strane partnera, i *veoma ozbiljan nivo nasilja*, koji je podrazumevao akumulirano fizičko i seksualno nasilje, često ponavljano i u kombinaciji sa verbalnim i ekonomskim zlostavljanjem.

Rezultati istraživanja pokazali su da su francuske državljanke znatno češće prijavljivale nasilje u porodici od migrantkinja, što nije predstavljalo i parametar njegove realne učestalosti. Takođe, prema navedenom istraživanju, migrantkinje iz Severne i Sub-Saharijske Afrike, češće su bile viktimirane veoma ozbiljnim nasiljem u braku. Kad su dobijeni rezultati povezani sa demografskim karakteristikama ispitivanih grupa, sa bračnim i porodičnim statusom, uočeni su i drugi činioци, kao što su: socijalna izolacija, loši ekonomski uslovi, konflikti između prihvatanja kulturno-afričkih normi i vrednosti u zemlji domaćinu i sl.

Navedenim viktimološkim istraživanjem dobijeni su i podaci o prijavljivanju porodičnog ili partnerskog nasilja od strane migrantkinja, pa je tako samo 55% žena o iskustvu nasilja u porodici pričalo sa nekim. Takođe, registrovan je veoma mali broj migrantkinja koje su policijskim organima prijavljivale slučajeve veoma ozbiljnog nasilja koje je, pored medicinske, zahtevalo i krivično-pravnu proceduru. Istraživanje u Francuskoj pokazalo je da su razlozi veoma retkog prijavljivanja nasilja u porodici od strane migrantkinja strah od posledica kada partner i njegova porodica saznavaju o obraćanju policiji, ali i strah i sumnja prema policijskim organima, koji je često povezan sa lošim iskustvima u zemljama porekla.

Veoma zanimljiv je i rad koji se odnosi na iskustva nasilja u porodici u Švedskoj. Prema rečima autora, nasilje u porodici, je oduvek predstavljalo predmet interesovanja istraživača, ali i državnih organa, tako da je samo, tokom poslednje dekade, na švedskom Parlamentu više od 300 puta diskutovano o porodičnom nasilju. Takođe je, više puta, od strane političkih partija, apostrofirana nužnost strožijeg sankcionisanja nasilnika, kao i otvaranje većeg broja skloništa i službi za pružanje pomoći i podrške zlostavljanim ženama. Intenzivirani politički pritisci, ne samo na nacionalnom, nego i na međunarodnom nivou, doveli su do osnivanja velikog broja organizacija koje, u oblasti borbe protiv nasilja nad ženama, deluju na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Lokalne socijalne službe, na primer, obezbeđuju zaštitu žrtava kriminala, posebno žrtava porodičnog nasilja, uključujući i pružanje pomoći i podrške deci žrtvama nasilja u porodici. Pored toga, ovakve političke mere dovele su i do razvoja programa za nasilnike, koji se sve češće primenjuju u Švedskoj.

U sklopu nacionalnih istraživanja nasilja u porodici u Švedskoj, autor ističe važnost Nacionalne komisije protiv nasilja nad ženama, koja, pored ustavljениh formi fizičkog i seksualnog nasilja, ukazuje na široku rasprostranjenost specifičnih formi psihološkog nasilja, izraženog kroz ponižavanja, vređanja ili kontrolisanja kontakata koje žena ostvaruje sa rođacima i prijateljima, što takođe može ostaviti značajne posledice na integritet žrtava. Kada je reč o izvorima informacija, autor ukazuje na dve najčešće korištene vrste izvora, od kojih jedan predstavljaju slučajevi prijavljeni policiji, koje prati već pomenuti problem crne brojke, odnosno činjenice da veliki broj krivičnih dela u ovoj oblasti ostaje neotkriven. Drugu vrstu izvora čine podaci dobijeni ispitivanjem žrtava, odnosno viktimološka istraživanja nasilja u porodici.

Kada je u pitanju reakcija policije na nasilje u porodici autor, kao ilustrativan primer, navodi podatke iz 2003. godine, kada je zabeleženo 1860 prijavlje-

nih slučajeva nasilja nad ženama. Od ukupnog broja, 40% slučajeva je procesirano, dok je u 212 slučajeva učiniocima određena kazna zatvora.

U radu pod nazivom „Procesuiranje slučajeva nasilja u porodici u italijanskom krivično-pravnom sistemu“, autorka ističe da su istraživanja u ovoj oblasti u Italiji još uvek parcijalna i nedovoljna, kao i da se podaci o rasprostranjenosti porodičnog nasilja nad ženama uglavnom odnose na populaciju u skloništima za ženama.

U organizaciji italijanskog Nacionalnog instituta za statistiku, 2003. godine, objavljeno je prvo nacionalno istraživanje nasilja nad ženama sa reprezentativnim uzorkom od 30.000 žena. U okviru pomenutog istraživanja, nasilje nad ženama je, takođe, klasifikovano na psihološko, fizičko i seksualno, a osnovni izvori podataka su, i u ovom istraživanju, bili policijski izveštaji o prijavljenim slučajevima nasilja. Autorka je i ovde ukazala na problem retkog prijavljivanja nasilja u porodici, kao i prijavljivanje samo poslednje epizode nasilničkog ponašanja partnera, veoma često uz minimiziranje ozbiljnosti nasilničkog akta. U tom kontekstu, autorka je, kao veoma važne, ocenila uloge policijskog službenika i javnog tužioca, od kojih se, između ostalog, očekuje da prepoznaju i utvrde prethodne slučajeve nasilničkog ponašanja, s obzirom da je jedna od karakteristika porodičnog nasilja, upravo, ponovljeno nasilje.

Takođe je ukazala na činjenicu da većina žrtava odlazi u policiju tek u slučajevima izraženog straha za svoj i živote svoje dece, i istakla da pored mogućnosti prijave policiji, u Italiji postoji veliki broj organizacija, skloništa i centara koji pružaju pomoć i podršku zlostavljenim ženama.

Naravno, za uspeh u oblasti borbe protiv nasilja u porodici neophodna je saradnja na svim nivoima, kao i organizovanje treninga za policijske službenike kojima žrtve prijavljuju iskustvo trpljenja porodičnog nasilja, te osnivanje specijalnih programa za nasilnike, koji još uvek ne postoje u Italiji.

U ovom Zborniku prezentovana su i grčka iskustva, u tom radu autorka posebno ističe sociološko-kulturološke karakteristike navedene države, kao i patrijarhalnu strukturu grčkih institucija i sistema uopšte. Poznato je da je jedna od osnovnih karakteristika patrijarhalnog društva dominacija muškarca nad ženom, na koji način se žena postavlja u specifičnu podređenu poziciju u odnosu na muškog partnera.

Takođe ističe da je o rasprostranjenosti porodičnog nasilja nad ženama u Grčkoj veoma teško govoriti iz više razloga: neadekvatnih i različitih podataka kojima raspolažu različite institucije, a koji su dobijeni od žrtava nasilja. Kao poseban problem, autorka ističe da se u Grčkoj veoma retko policiji prijavljuju

---

slučajevi nasilja u porodici, zbog jakih tradicionalnih normi i vrednosti koje dominiraju u ovoj državi, a koje se odnose na uvreženo mišljenje da je muškarac glava porodice, čija apsolutna moć je neprikosnovena.

Kada je reč o zvaničnim podacima, autorka ukazuje na Nacionalne izveštaje o fizičkom i seksualnom nasilju nad ženama u Grčkoj, napominjući da su istraživanja u ovoj oblasti veoma oskudna i da su autori nekolicine radova isključivo žene. Takođe napominje da je, i pored limitiranosti u pogledu saopštavanja iskustava, porodično nasilje nad ženama u Grčkoj u konstantnom porastu. Kao ilustrativan primer, autorka navodi rezultate Centra za zlostavljanje žene u Atini, kome se 1996. godine za pomoć obratilo 120 žena, dok je 2000. godine 300 žena lično potražilo pomoć, uz još 500 telefonskih poziva.

Pored konstatacije da su istraživanja nasilja nad ženama u Grčkoj veoma retka, autorka je pomenula nacionalno istraživanje na reprezentativnom uzorku od 1200 žena obavljeno u maju 2003. godine, u kome je 3,6 % žena saopštilo iskustvo fizičkog nasilja od strane partnera, čak 56 % psihološko, odnosno verbalno nasilje, dok je 3,5 % ispitanica preživelo najmanje jedno iskustvo seksualnog nasilja od strane intimnog partnera. Takođe su prezentovani rezultati pilot istraživanja obavljenog 1990. godine, dobijenih iz više izvora: bolničkih izveštaja u slučajevima kada je trpljenje nasilja zahtevalo medicinski tretman žrtava, policijskih izveštaja, kao i broja prijavljenih slučajeva organizacijama za zaštitu žena. Pored toga, značajan izvor podataka u ovom istraživanju predstavljali su i podaci iz javnih izvora. Analizom rezultata utvrđeno je da je jedna od četiri zlostavljanje žene nasilje prijavila policiji, dok je 21 % ispitanica potražilo medicinsku pomoć, a 15 % žrtava zatražilo je razvod zbog zlostavljanja od strane partnera.

U radu „(Ne)organizovane reakcije na porodično nasilje u Švajcarskoj“, autorka na samom početku ukazuje na dve pravne dimenzije - na pravo na pomoć i pravo na zaštitu žrtava, koja propisuje zakonodavstvo navedene države. U radu su, između ostalog, prezentovani rezultati dobijeni na osnovu policijskih izveštaja, izveštaja socijalnih službi i skloništa za žrtve porodičnog nasilja u Fribourgu, u Švajcarskoj.

Cilj istraživanja bio je analiza rasprostranjenosti nasilja u porodici, a kojim podacima raspolaže institucije koje su uključene u borbu protiv nasilja u porodici. U tom smislu, autorka ukazuje na multimetodolшки pristup u analizi rezultata dobijenih iz više izvora: policijskih izveštaja, pravnosnažnih presuda i intervjuisanja eksperata, kao i žrtava nasilja u porodici. Tokom 1996. godine, u Fribourgu je registrovano 300 slučajeva nasilja u porodici prijavljenih nekoj od institucija koje

se bave borbom protiv porodičnog nasilja (126 slučajeva prijavljeno je policiji, 140 slučajeva – skloništima za žrtve, i 34 slučaja prijavljeno je socijalnoj službi).

Autorka je posebno istakla postojanje Zakona o pomoći žrtvama u Švajcarskoj, u kome su, pored prava žrtava na pomoć i podršku, ustanovljeni i nacionalni standardi za regulisanje pružanja pomoći, zastupanja i kompenzacije žrtava nasilja u porodici. Takođe je veoma značajnim ocenila rad nevladinih organizacija koje su većinom orientisane na pružanje pomoći i podrške ženama žrtvama porodičnog nasilja, kao i postojanje skloništa za žrtve nasilja u porodici. Pored činjenice da je tamna brojka porodičnog nasilja ogromna i u Švajcarskoj, zvanična statistika ipak postoji, i pokazuje da je od ukupnog broja žena koje su prijavile iskustvo fizičkog ili seksualnog nasilja nekoj organizaciji za pomoći i podršku žrtvama, čak 93 % žrtava to iskustvo doživelo u krugu porodice.

Veoma zanimljiv rad odnosi se i na programe za nasilnike istraživačkog para Dobash. Autori ističu da rešavanje ovog ozbiljnog problema pretpostavlja njegovo prepoznavanje i definisanje, kao i usmeravanje aktivnosti ka izvoru problema, odnosno ka muškom nasilju i posledicama koje ono ostavlja na žrtve – najčešće na žene i decu. Naravno, pored čitavog niza mera koje se primenjuju u borbi protiv nasilja u porodici, neophodno je učešće muškarca nasilnika u sopstvenom tretmanu, kao i njegova odluka da prekine sa nasilničkim ponašanjem. Kao veoma važan aspekt uspešnih programa za nasilnike, autori ističu ohrabrvanje muškarca nasilnika da prihvati odgovornost za nasilničko ponašanje i njihovu usredsređenost ka promeni stavova i ponašanja koja su u vezi sa tim stavovima.

U radu su prezentovani rezultati studije „Nasilni muškarac“, u kojoj je vršeno uporedno istraživanje dve grupe nasilnika, od kojih su jedni bili uključeni u program za nasilnike. Reč je o reedukovanom, pravno zasnovanom programu koji je obuhvatao muškarce osuđene zbog nasilja u porodici na uslovnu osudu od najmanje šest meseci, uz obavezu da pohađaju i završe program za nasilnike. Programom su bile obuhvaćene i njihove intimne partnerke prema kojima su ispoljili nasilje. Drugu grupu su činili muškarci prema kojima je, zbog nasilja u porodici, izvršena neka druga sankcija (opomena, novčana kazna, probacija, zatvor) i njihove partnerke.

Ispitivanje putem intervjuisanja i upitnika vršeno je u tri faze: prva je usledila odmah nakon hapšenja nasilnika, druga tri meseca posle prvog kontakta i treća dvanaest meseci kasnije. Rezultati istraživanja nakon 12 meseci pokazali su da je u grupi žena čiji su partneri bili obuhvaćeni programom za nasilnike, čak 71 % prijavilo poboljšanje u kvalitetu odnosa, dok je kod određenog broja

žena u gurpi čiji supružnici nisu pohađali program za nasilnike prijavljeno i pogoršanje odnosa. Osim odgovora na pitanje da li se muškarac nasilnik promenio, od ispitanika obe grupe očekivalo se da iznesu mišljenje o tome zašto je do eventualne promene došlo. 94% muškaraca i 59% žena iz grupe koja je bila obuhvaćena programom, odgovorilo je da je postignuta trajna promena upravo zahvaljujući pohađanju programa za nasilnike. Sa druge strane, 80% ispitanika oba pola iz druge grupe odgovorilo je da nisu nastupile trajne promene, a da su trenutne promene u ponašanju nasilnika rezultat straha od plaćanja novčanih kazni ili drugih oblika sankcija.

Zbornik „Nasilje u porodici i reakcija policije“ predstavlja skup veoma zanimljivih naučno-stručnih članaka, koji mogu biti od značaja svima koji se u svom profesionalnom radu bave problemom nasilja u najširem smislu reči, posebno stručnjacima koji se bave borbom protiv nasilja u porodici, kao jednim od najpodmuklijih oblika kriminala i najbolje čuvаниh porodičnih tajni.

BILJANA MIHIĆ

ČLANCI OBJAVLJENI U PREDHODNIM BROJEVIMA ZA 2009. GODINU

Tema broja 1, godina 12, 2009.

STRUKTURALNA VIKTIMIZACIJA

Human trafficking and legalized prostitution in the Netherlands

Dina Siegel

Antropologija seksualne eksploracije

Velibor Lalić

Želimir Kešetović

Trgovina ljudskim organima

Ljiljana Stevković

OSTALE TEME

Različite porodice, ista ljubav – izazovi 2008. godine

Zorica Mršević

Tema broja 2, godina 12, 2009.

MOBING

Organizaciona komunikacija i mobing

Vesna Baltezarević

Psihičko zlostavljanje na radnom mestu: analiza rada Službe VDS info

i podrška žrtvama u 2008. godini

Mirjana Tripković

OSTALE TEME

Postupanja profesionalaca kao uslov smanjenja

sekundarne viktimizacije žrtava partnerskog nasilja u porodici

Tanja Ignjatović

**Pritvor i alternativne mere za obezbeđenje prisustva okrivljenog
u krivičnom postupku**

Jelena Perišić

Tema broja 3, godina 12, 2009.

SAJBER VIKTIMIZACIJA

Cyber Socializing and Victimization of Women

Debarati Halder

Karuppannan Jaishankar

**Krivična dela vezana za iskorišćavanje dece u pornografske svrhe
zloupotrebo računarskih sistema i mreža**

(međunarodni i domaći krivičnopravni okvir)

Ivana Stevanović

Vršnjačko nasilje u sajber prostoru

Branislava Popović-Ćitić

Trgovina ljudskim organima u sajber prostoru

Dejan Vuletić

Stavovi mladih prema sajber vandalizmu

Nikola M. Petrović

Žrtve sajber proganjanja u Srbiji

Marina Kovačević-Lepojević

Borko Lepojević

Članke u 2009. godini recenzirali su: prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, prof. dr Nevena Petrušić, prof. dr Slobodanka Markov, prof. dr Svenka Savić, prof. dr Nataša Mrvić-Petrović, prof. dr Danijela Gavrilović, prof. dr Aleksandar Jugović, prof. dr Miomira Kostić, prof. dr Sladana Đurić, prof. dr Velibor Lalić, prof. dr Nevenka Žegarac, prof. dr Jo-Anne Wemmers (Kanada), prof. dr Ljiljana Tomašić, prof. dr Oliver Bačanović (Makedonija), prof. dr Zorica Tomić, prof. dr Slobodanka Konstantinović-Vilić, doc. dr Vesna Baltezarević, doc. dr Sladana Jovanović, doc. dr Dejan Milenković, doc. dr Đorđe Alempijević, doc. dr Mirjana Dokmanović, doc. dr Biljana Simeunović-Patić, dr Zlatko Nikolić, mr Andreja Kostelić-Martić (Hrvatska), mr Natalija Žunić i Jasmina Nikolić.

Zahvaljujemo recenzentima na uloženom vremenu i doprinosu kvalitetu našeg časopisa.

Poziv na saradnju i pretpлату

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, invalidnih lica i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljaju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2010. godinu su: br. 1. **Pomirenje** (rok za predaju radova je 1. mart 2010.), br. 2 **Žrtve diskriminacije** (rok za predaju radova je 1. maj 2010.) broj 3 **Restorativna pravda između teorije i prakse** (rok za predaju radova je 1. septembar 2010.) i broj 4 **Nasilje nad decom** (rok za predaju radova je 1. novembar 2010.). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Radovi (članci i prikazi) se šalju na adresu Redakcije, Viktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a, 11000 Beograd, tel/fax:+ 381113034232, E-mail: vds@Eunet.rs. Prilozi se dostavljaju u elektronskoj formi prema priloženim tehničkim uputstvima.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak treba da bude obima do 16 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/ autorce, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
  - 2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail.
Primer: Petar PETROVIĆ*
3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:
Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)
Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)
Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

---

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.

Primer:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavlјivanja i broj strane.

Primer: (Christie, 2005: 28).

4.1.U fusnotama davati samo propratne komentare.

4.2.Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu

6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

za dokumenta preuzeta sa interneta: upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: ime i prezime autora/ke, naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog proreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Pretplata

Cena pojedinačnog primerka je 500 dinara. Pretplata za 2010. godinu iznosi za pojedince 2000 dinara i 8000 dinara za institucije. Cena pojedinačnog primerka za inostranstvo je EUR 30. Za inostranstvo pretplata iznosi EUR 60 za pojedince, odnosno EUR 120 za institucije. U vezi pretplate molimo Vas da se obratite redakciji .

Časopis je dostupan u elektronskoj formi na: www.vds.org.rs, www.nauka.gov.rs i www.doiserbia.nbs.bg.ac.yu

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : часопис о виктимизацији, људским правима и
роду / главна и одговорна уредница Vesna Nikolić-
Ristanović. – Српско изд. – God. 1, br. 1 (јануар 1998) –
Београд (Ђуре Јакшића 5) : Виктимолошко друштво Србије
: Европски покрет у Србији, 1998. – (Београд : Prometej).
– 24 cm

Тромесечно. – Огледни број изашао 1997. године

ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335